

КРЕ...

NEDL TRANSFER
HN 3R35 H

Марк Твейн.

PETER SLUSARCHUK
260 HANOVER ST
BOSTON, MASS.

ПРИГОДИ ГУКА

Переклав

ВОЛОДИМИР ДЕРЖИРУКА.

PETER SLUSARCHUK
188 FRIEND ST.
BOSTON, MASS.

ВІННІПЕГ, 1922.

Накладом Української Книгарні
850 Main St., Winnipeg, Man.

KPE 803

МАРК ТВЕЙН.

PETER SLUSARCHUK
188 FRIEND ST.
BOSTON, MASS.

ПРИГОДИ ГУКА

переклав

ВОЛОДИМИР ДЕРЖИРУКА

ВІННІПЕГ, МАН. 1922.

Накладом Української Книгарні 850 Мейн стр., Вінніпег, Манітоба.

З друкарні "Канадійского Фармера" 120 Кінг Стр. Вінніпег, Ман.

Ms. E 803

HARVARD
UNIVERSITY
LIBRARY
JUN 2 1964

1557 B/

РОЗДІЛ І.

Гукова наука. — Мойсей в очереті. — Пані Ватсон. — Томко Соєр
жде на мене.

Мушу сказати шановним читачам, що я з моїм товаришом, Томком Соєр, найшли гроші, що їх укрили розбійники в печері, — і се збогатило нас. Оба дістали ми по шість тисяч талярів золотих. Судія Thalecher вложив ті гроші до каси, тож мали ми що-дня по долярови проценту.

Вдова Douglas прийняла мене за свого сина й обіцяла, що мене буде учити; однак в її хаті годі було видержати, бо вдова і ціле її поступованє було надто порядне і приличне. І коли лиш не ставало мені терпцю, то утікав. Убирав ся тоді в старі лахи а на голову вкладав наперову шапку, що її зняв з голови цукру.

Томко Соєр прирікав мені все, що збере банду розбійників і возьме мене до неї, щоб я лиш сидів у вдови і був порядний.

Тоді знов вертав я до неї.

Вдова плакала наді мною, звала мене бідною, заблудшою овечкою, або й иньшими іменами, що ними певно не бажала мене скривдити на чести. Купила мені рівнож нове одієс, але потив ся я в нім немилосерно, бо було дуже тісне.

Як вдова задзвонила на вечеру, то треба було сейчас приходити і ждати; а вона спускала голову і муркотіла щось над мискою з їдою, що була доволі добра.

По вечері витягала вдова якусь книгу і навчала мене про Мойсея і очерет. На мене били поти, бо хотів я страх дізнати ся про Мойсея в очереті, але, коли вона мені сказала, що він давно вже не жие, то перестав я ним інтересувати ся, бо мене мерці не обходять...

Від давна чув я охоту курити, але вдова сказала мені, що се гідкий наліг і що з куреня є непорядок в хаті, тому я неповинен курити. Бачу, що на світі є деякі люди, що виступають проти того, о чім не мають найменшого понятя. Вдова завертала мені голову Мойсейом, хоч

він для неї ані сват ані брат, тай нікого не повинен обходити, если вже помер, — а боронила мені курити, хоч сама заживала табаку; розумість ся, се уважала вона за добре, бо то вона робила.

Сестра її, пані Ватсон, суха стара панна, що на висках скручувала волосе в круглі пуклі, мешкала з нею і мучила мене букварем; знущала ся наді мною так що-день по пів години. Довше годі вже видержати! Опісля слідувала єдина смертельної нудьги, тоді зачинав я вертїти ся.

А пані Ватсон говорила:

— Гуку, де ти виложив ноги?

Або:

— Чого горбиш ся, сиди прямио!

За кілька хвиль знов мимрала:

— Не відмикай уст, не натягай ся так, чому не сидиш прилячно?

І зачинала розказувати мені о тїм місци, де за кару йдуть людські душі. Коли я сказав, що бажаю там дістати ся, то вона аж сторопила з переляку, хоч я не хотїв сказати нічого злого. Попросту, бажав я піти собі де-інде, хотїв зміни а у виборі місця не був я надто перебірчивий.

Пані Ватсон доказувала, що гріх так говорити, і що вона за ніщо в світі не вимовила-б таких слів, бо хоче дістати ся до місця "віщого щастя". Я не бачив для себе жадного хісна бути де-небудь разом з нью, тому рішив ся я не старати ся о се. Але своїх думок годі було висказати, бо тоді знов зачала-б ся була нова історія, а жадного хісна.

А вона певна, що взяла наді мною верх, зачала розказувати все, що лиш відомо їй було про се місце щастя. Говорила, що там чоловік не мати-ме иньшого занятя, як лиш сидіти коло арфи і сьпівати. Се для мене було дивне, однак не відозвав ся я ні словечком. Запитав ся лиш, чи там буде Томко Соер.

А вона:

— О, ні! далеко йому до того!

Се мене урадувало незвичайно, бо мос бажанс було: бути все з ним разом.

Але пані Ватсон щось таки терпіла до мене і то мені вкінці остогидло. Небавом зачала спроваджувати всіх муринів на молитву, а опісля мусїв кожний "йти в стебло."

Тож пішов я до своєї кімнати з кусником сьвічки, поставив її на

стояв, сам сів біля вікна на стільчику і намагався думати про чимсь веселім.

Та дарма.

Так чогось мені було сумно, що майже бажав собі смерті. На небі світили зорі, в поблизькім ліску шуміло листе; далеко відзивалася сова: заводила по тім, хто вмер і біля хати заводив пугач а собака вила, певно віщувала смерть; вітер намагався мені щось шепнути до уха; та я не розумів, о що йде, аж дрозд мене проймала. Треба мені було товариства. Нараз павук приліз мені на руку. Скинув я його так сильно, аж упав в полумінь; нім добіг я до стола, був вже неживий. Не було сумніву, що се лихий знак і що смерть павука принесе мені смуток, тому з ляку я зачав з себе скидати одієс. Три рази обернув ся я довкруги, за кожним разом перехрестив ся, потім обв'язав сильно жмінку свого волося ниткою, щоб тим способом відпекати ся чарівниць, що могли мене уречит.

Але се не привернуло мені спокою. Дрожачи зі страху, добув я люльку, щоб трохи покурити. Тепер певно не зловить мене вдова. Чую, як в поблизькім місточку бе вежовий годинник. Баммм... баммм... баммм... вибило дванайцять разів а потім знов тихо.

Нараз серед дерев затріщала галузкка... щось ворухить ся! Запер віддих — і слухаю. За хвилию: "Мая-у! мая-у!" Знаменито! Тоді я собі: "Мая-у! мая-у!" як найтихше...

І чим мерпцій загасив сьвічку, виліз крізь вікно, скочив на землю і швидко побіг поміж дерева, на город, де розуміється, чекав на мене.... хто-ж иньший, як не Томко Соєр!

РОЗДІЛ II.

Хлопці утікають перед Імом. — Розбишацька банда. — Глибоко обдумані пляни.

Обережно йшли ми на пальцях стежиною, що вела крізь гушавник на кінець городу. Треба було схилити ся, щоб галузе не поранило тварини. Нараз серед темряви зашпортав ся я на корінь, недалечко кухні. Ми мусіли сісти на землю і бути тихонько. Великан-мурич, Ім, що належав до пані Ватсон, сидів як раз на порозі від кухні. Можна було його бачити як найточнійше. Він почув шелест, підвів ся, витягнув шию, мов журавель і кілька хвиль надслухував уважно.

— Ато то? — спитав.

Слухає знов, потім йде в город і стає так між нами обома, що можна до него дістати рукою. Мов на нещастє зачало мене свербіти коліно, опісля вухо, а вкінци плечі між обома лопатками. Здавало ся, що умру, як не пошкребая ся. Вже то я нераз запримітив, що як прийти в приличне товариство, або на похорон, або, як мусить ся лежати, а годі заснути, тоді, коли не випадає пошкребати ся, то засвербить нараз в кількох місцях.

За хвилю говорить їм:

— Хто то? Відозви ся! Чи є там хто? Нехай стану собакою, як не чув виразно, що хтось ходить. Знаю, що зроблю! Сидіти-му ось тут, поки знов чого не почую.

Сів собі на землі, між мною а Томком. Плечима опер ся о дерево, а ноги витягнув так перед себе, що одною майже дістав до мові. В носі засвербіло мене так сильно, що аж слези станули в очах і не можливо однак було пошкребати ся, щоб не зрадити своєї присутности. Мало зі шкіри не вискочив, так остогидла мені свербичка... Кілька хвиль тревала та мука, той час був для мене довжезний... Коли вже годі було вдержати, їм зачав тяжко віддыхати, а опісля захропів.

Тоді тихенько сунули ся ми на руках і ногах і віддаляли ся від їма чим раз дальше. Нараз Томк лепнув мені, чи не можна-б привязати їма до дерева, оттак на сьміх. Я не згодив ся, бо він міг би наробити крику і сейчас виявило би ся до мене нема дома. Небавом Томко рішив украсти з кухні кілька свічок. І справді удало ся нам роздобути три свічки, за котрі заплатили ми на столі десять сотиків. Мимо того, що з нетерплячки поти на мене били, Томко присунув ся рачки до їма, щоб зробити йому якого збитка. Коли вернув, довідав ся я, що він зняв їмови капелюх з голови і повісив його на досить високій галузи. Опісля оповідав їм, що чарівниці вчарували його, позбавили його памяти і їздили на нїм по околиці, мов на кони. Десять сотиків завісили на шнурочку на прчї; говорив, що се чорт дав йому лік на всяку хворобу і на се, щоб прцликати чарівниці до послуг. Зі всіх сторін сходили ся мурина і дє чи йому, що хто мав, щоб лиш показав їм сей грїш; та ніхто не сьмів гроша діткнути ся, бож він був в чортівських руках. Від тоді їм дуже згордів; говорив, що чорта бачив на власні очі, а чарівниці їздили на нїм, мов на кони.

В саді стрїнули ми укритих наших товаришів: Осипа, Степана та й

иньших хлопців; разом поплили ми лодкою в напрямі яру, що був віддалений на якій півтретя милі. Ту в корчах присягнули ми перед Томком, що тайни не зрадим, а він показав нам велику щілину, що вела глибоко в яр, а була укрита в гущавнику; ту запалили ми сьвічки, рачки влізли до чималої яскині, а Томко, що був по-переду, вернув ся по під стіну і небагом зник в отворі так укритім, що ніхто не був би догадав ся... Ми пішли за його слідом вузькою щілиною і найшли ся ніби в невеличкій кімнатці, вохкій і студеній. А Томко каже:

— Но, тепер з'організуємо розбишацьку банду; вона буде звати ся бандою Томка Соєр. Хто хоче до неї належати, най зложить присягу і підпише своє імя кровю.

Всі згодили ся радо.

Томко витягнув аркуш паперу, що на ній передтим написав був присягу і прочитав її голосно. Кождий, хто хотів пристати до банди, з'обов'язав ся сьвято, що тайни доховає.

Коли-б хто з її членів зрадив тайну, то за се мали йому стягти голову, трупа спалити, а попіл розвіяти з вітром, а імя його вичеркнути кровю зі спису членів. Прочим було зборонено вимовляти імя зрадника, бо воно мало бути торжественно викляте і на віки забуте.

Всі одноголосно признали, що рота присяги гарна, тож кождий п'ятав Томка, чи він сам її укладав. Томко відповідав кождому, що трохи сам, а решту відписав з книжок о розбишаках морських і опришках.

Дехто сказав, що треба-б було убивати родни зрадників, що видадуть тайну товариства. Томкови подобав ся сей помисл: тож взяв оловець і додав кілька слів.

А на се озвав ся Степаньо:

— Но, а щож було-б з Гуком? Він чейже не має жадної родини. Щож буде з ним?

— Таж він має батька, — відказав Томко.

— Так, він має батька, але ніхто не знає де батько є. Давнійше бачили його по хлівах, де спав в купі зі свиньми, але від року ніхто не бачив його в тих сторонах.

Зачали о тім говорити і ще трохи, а були-б мене викинули з поміж себе; бо говорили: кождий з нас мусить мати родину, або когось, призьного до забитя, бо в противнім разі не було-б між нами справедли-сти. Ніхто не знав, що на се порадили, тож всі мовчали, закло-

потані. Мені вже збирало ся на плач, але нараз приплила мені щаслива гадка до голови:

— То я віддам вам паню Ватсон!

А вони одногосно закричали:

— Правда! правда! Можна замордувати паню Ватсон! Все в порядку! Принимасмо паню Ватсон! Отжеж Гук до нас належить.

Опісля кожний проколов собі шпилькою палець, витиснув каплю крові і підписав своє ім'я; а хто не вмів писати, той власноручно підписав ся хрестом.

— А тепер — зачав Степан — треба нарадити ся, яка буде діяльність товариства.

— Будемо грабувати й мордувати, — відповів Томко.

— А щож будемо рабувати? Доми, худобу, або...

— Плетеш! Хто забирає худобу тай подібні річи, не є розбійником. але злодієм, — відрік Томко.

— Ми не злодії, але розбійники. Заложимо на лиця маски, задержувати- мемо на гостинцях вози з товарами, забивати- мемо подорожних. щоб їм повідбирати годинники й гроші.

— Чи конче треба убивати?

— Конче. Так випадас. Читав я в деяких книжках, що лучше не убивати, але в иньших знов стоїть, що треба конче. Розумість ся з виїмком тих подорожних, що їх припровадить ся до яскині і будеть ся держати, поки не зложать окупу.

— Окупу? Що се значить?

— Я не знаю того гаразд.... "Взяти окуп". Так стоїть в книжках. отже треба так робити.

— Так якже будемо се робити, коли не знасмо гаразд, що то є?

— Е, не нудь мене. Треба і конець. Не чусш: так стоїть в книжках.

— То ти хочеш бути розбійником і робити не то, що треба, але то, що прийде до голови?

— Добре тобі говорити, Томку, але я хотів-би знати, що буде, як наші полонники не знати-муть, що то є "окуп"? Як ти гадаеш, що се значить?

— Не... не знаю.... Може вони знати-муть...

— А як ні?

— Га, то треба їх буде держати в полоні, поки не пімруть.

— А! так, що иньшого. Гаразд! Чомуж відразу так не вияснив?

Думаю однак, що з ними мати-мемо чимало клопоту, бо треба їм дати їсти тай стеречи, щоб не поутїкали...

— Що ти плетеш, Степанку? Як можуть утічи, коли, як лиш пальцем кивнуть, то сторожа сейчас убо їх?

— Сторожа? О се мені подобаєть ся! Мусимо отже-ж стеречи їх днем і вночію?

— Дурниця! Чамуж не маємо їх убити відразу, лиш ждати, аж "возьмуть окуп" і умруть?

— Тому, бо так стоїть в книжках. Скажи-ж мені, Степанку, чи хочеш бути правдивим розбійником, чи ні? Або думавш може, щє ті, що писали книжки, не знали, який повинен бути розбійник? Чи ти хочеш їх учити розуму і гадаеш, що більше від них маєш глуздів? Ні... Правда? Як ні, то сиди тихо і постунай собі після правил...

— Добре вже, добре... Я не упертий, хотів лиш все порозуміти. А жєнщини? Чи рівно-ж маємо їх убивати?

— Слухай, Степанку, коли-б я так мало розумів як ти, то принайменше тихо сидів би. Убивати жєнщини? В якійже-ж книжці сказано, що можна жєнщини убивати? Ні! Приведеш їх до яскині і будеш для них солодкий, мов мід, все так скінчить ся, що жєнщина залюбить ся в тобі і не схоче вже вертати домів.

— Но, коли так, то добре. Але бачиш, скоро назбираєть ся в яскині тільки полонників і жєнщин, що забракне місця для розбійників. Но, але най буде і так.

Малий Івась розіспав ся через той час на добре; коли його збудили, перелякав ся і зачав кричати, що хоче йти домів, до своєї мами, а не буде вже розбійником.

Прочі сьміяли ся, називали плаксієм... Розгніваний Івась загрозив, що зрадить тайну. Тоді Томко Соєр дав йому десять сотиків, щоби мовчав, а нам казав розходити ся і зібрати ся аж за тиждень.

Степанко заявив, що він вільний лиш в неділю, тому не може ходити в иньші дні на розбій.

Але всі спротивили ся тому; говорили, що розбивати в неділю великий гріх, бо то день Божий....

Опісля обрали Томка начальником, а Осипа заступником — і розійшли ся.

Вже над самим ранком вліз я кризь вікно до своєї кімнатки. Нове мєє одіне було затовщене і зашаране глиною, а я вельми умучений.

РОЗДІЛ III.

Сварка. — Два провидіня. — Генії. — Томко Соєр обрріхує мене.

На другий день стара пані Ватсон злаяла мене за то, що я зама-
рав одіне! А вдова не кричала на мене зовсім, лише забрала ся до чи-
щення плям; а тільки мала коло того праці, тай так сердечно змучила
ся, що я рішив: кілька днів бути ліпшим.

Пані Ватсон взяла мене з собою до невеличкої кімнатки, зачала
зі мною говорити молитву і притім сказала мені, що всьо дістану, о що
лиш в молитві попрошу. Просив я, молив ся що-дня, що рана, — але
без'успішно. Не дістав нічого! Пробував знов. Нічо! Раз одержав вудку,
та без гачка, а вудка без гачка — до нічого. Кілька разів благав я Бо-
га о гачки, та дарма. За якийсь час спитав я паню Ватсон, чи могла-б
вона просити за мене, а вона відрізала мені, що я дурноватий; притім
не була навіть ласкава сказати: чому?

Раз положив ся я в лісі і роздумував над тим: Сли кождий може
одержати всьо, о що просить, чомуж наш сусід не в силі відзискати
гроший, що їх стратив на різництві? Чому пані Ватсон не може хоч
трохи змарніти? Ні, се щось не так, як говорить пані Ватсон. Йду от-
же до вдови і питаю, як то є справді? А вона пояснює, що кождий ме-
же одержати то, о що просить, але, що треба просити лиш о "річи ду-
хові" а не о дочасні достатки. Се було для мене "за мудре", тому во-
на сейчас вияснила:

— Належить ся помагати другим, кождому творити добро, дума-
ти о щастю ближних, а о своїм найменше, шанувати і слухати старших.

То вже вона певно до себе так піє, — погадав я і знов пігнав до
ліса, щоб ту справу всесторонно обдумати. В тім, щоб безнастанно ду-
мати "о других" не бачив я зовсім для себе хісна, тому рішив ся більше
такими справами голови не клопотати.

Нераз вдова закликала мене і так сердечно говорила мені о Про-
видіню, що мені на серцю робило ся мягко, але на другий день був я
вже иньшого пересьвідчення, коли пані Ватсон взяла мене в свої руки.

Думав я тоді, що імовірно є два Провидіня: з тим Провидінем, що
про нього вдова розказувала було-б бідоласі так добре, як у Пана Бо-
га за печию, але, коли-б його зловило Провидіне пані Ватсон, то було-б
по нїм! Обдумав я собі всьо гаразд і рішив бути слухняним, коли-б ме-
не приняло до себе Провидіне вдови. Лиш не знаю, який хосен мало би

з мене Провидінс, бо я таки дурний тай простий, до того обдертий волоцюга — і нічо більше.

Мого батька не бачив ніхто вже від року — і мені з тим було дуже добре; не мав я зовсім охоти його знов бачити. Лиху мав привичку: бити мене все, навіть тоді, як був тверезий і тому в часі його присутності перебував я звичайно в лісі.

А тими днями найшли в ріці, дванайцять миль від міста, топельника і казали, що то мій батько. Топельник був такого самого зросту, так само обдертий і мав таку саму довжезну чуприну — викапанний батько! Лиш лиця годі було розпізнати, бо так довго лежало у воді, що перестало бути лицем. Топельник плив на взнак; його витягнули з води і закопали.

А я був дуже неспокійний, бо мені на думці все було то, що говорили люди: що топельник-мущина не може виплисти лицем до гори, але пятами. Тому був я певний, що се не батько, але якась баба в мужеськім одію.

Від часу до часу бавили ся ми в розбійників, може місяць, опісля дали спокій. Нікого ми не обрабували, не убили, ми лиш так удавали, що нападаємо. Робили ми засідки в лісі, кидали ся на людей, на жєнщини, що несли на ярмарок ярину і гнали свині до міста, однак не бралисьмо полонників. Том Соєр звав свині "полонниками" а ярину "добичку".

Одного дня Том вислав одного з наших хлопців до міста і казав йому бігати по вулицях із запаленим патиком, с. е. з "смолоскином морду", на знак, що банда має зібрати ся як найскорше.

Коли зібрали ся, то сказав нам, що через своїх шпігунів одержав важні відомости. На другий день мала розложити ся табором в одній гірській долині каравана купців еспанських і богатих Арабів, що вела зі собою двіста слонів, шістьсот верблюдів, тисяч мулів, що були навантажені самими діамантами; а ціла сторожа каравани складала ся з лєдв чотириста жовніврів. Отже ми зробили засідку і мали нечаянно кннути ся на каравану, розбити її і забрати скарби. Казав нам вичистити оружє, оглянути і стояти готовими до борби. Навіть тоді, коли біглисьмо за візком з ріпою, мусіли ми мати вичищене оружє, що складало ся з держаків від мігел і бляшаних шабель, що їх можна було безпечно терти "до сємого поту", а бляха таки була бляхою, як патик патиком.

Не довіряючи, щоб ми могли побити таку силу Еспанців і Арабів

прийшов я на другий день, в суботу, о означеній годині, з цікавості, бо бажав побачити верблюдів і слонів.

З гуцавника на команду ватажка збігли ми скоро в долину. Не було однак ані Еспанців ані Арабів, не було верблюдів ані слонів, але за то стрінули ми дівчору з недільної шкілки, на маївці.

Напалисьмо на них і розігнали, а нашою добычою були медівники і мармоляда. Степанко найшов, що правда ляльку, завинену в пмагтє, а Осип книжочку до моленя, та учитель приневолив нас до відданя добичі і розігнав банду. Діамантів не бачив я зовсім і сказав се Томови; однак він опирав ся, казав, що були їх цілі вози, тай що були там і Араби, слоні і всьо, що мало бути. На питанє, чому я нічого не бачив, не відказав, назвав мєчє лиш дураком, додаючи, що, коли-б я знав "Дон Кіхота" (*), то не потребував би питати. Се стало ся по причині чарів. Неприязнї для нас чарівники перемінили всьо в дівчору з недільної шкілки, в медівники і в галарету.

— Коли так — одвітв я — то треба бороти ся з чарівниками.

— Що ти гадасш собі, капустяна голово, — сказав Томко, — чи то чарівник не має цілого війська генїїв, що посічуть тебе на дрібний мак, нїм скажеш одно слово! Кождий генїй високий, як дуб, а грубий, як церков.

— А сли кількох генїїв стане по нашїй сторонї, чи не можемо тамтих побідити?

— Ага, а відки-ж возьмеш генїїв?

— Не знаю; а відки-ж веде їх чарівник?

— То що иньшого. Такий чарівник потре перстєнь або бляшану лампу і — генїї вже товплять ся біля нього... Громи бють, гудять, лискавиці лігають по небі, дим бухас клубами, а чарівник приказує генїям і що він скаже, то вони роблять. Для них легко вирвати вежу з фундаментом і перекинути собі її через голову разом з директором недільної шкілки.

— А хтож приневолить їх до вирваня вежі?

— Кождий, хто пітре лампу або перстєнь. Вони є піддані кождо-

*) "Дон Кіхот", славний твір еспанського писателя, Мігуєля Сервантеса. В тїм творі оповідаєть ся про цікаві і незвичайно сьмішні пригоди Дон Кіхота, що начитав ся середновічних творів о лицарських виправах, прибрав собі за пажа Санча Панзу і їде в сьвіт боронити покривджених, увільнати полонених, убивати чарівників і т. д. В нашїй літературі є коротенька віршована переріббка Дон Кіхота, зладжена Іваном Франком. В оригіналі твір сей містить ся в 5-ох томах. — В. Д.

го, хто має лампу або такий перстень і мусять слухати кожного приказу свого пана. Як скаже їм: "Збудуйте мені палату на сорок миль довгу, цілу з діамантів, наповнену солодощами; украдіть хінському цісареві доньку мені за жену", — то вони се роблять і то сейчас: мусять на твій приказ переносити ту палату з місця на місце і то швидко: раз, два, три, — мов в танці. Розумієш?

— Знаєш, що я думаю? Ті генії видко дуже дурні, як так роздають палати і солодощі, місто задержати всьо для себе! Ніхто того не дочекав би, щоби я покидав свою роботу а легів сповняти забаганки першого-ліпшого, хто шітре стару лампу або перстень!

— Сам не знаєш, що говориш, Гук. А я тобі говорю, що хоч-не-хоч і ти мусів би прийти.

— Я? Коли-б я був високий, як дуб, а грубий, як наша церква? Но, гаразд, прийшов би, але той чоловік чим мерщій мусів би драпати ся на дерево, найвисше в цілім лісі.

— Знаєш, Гук, з тобою не варто говорити. Ти не маєш о нічім понятя. З тебе таки вісімнадцятий туман.

Роздумуючи про се в кілька днів, рішив я вкінці пересвідчити ся, чи в тім є хоч трохи правди. Найшов я стару, бляшану лампу, зелізняий, варжавілий перстень, потирав його аж зіпрів, думаючи, що лиш геній збудує мені палату, то я сейчас продам і грошики до кишені. Але все на вітер: не прийшов ні один геній. Прийшов отже я до пересвідчення, що ціла та балаканина була брехнею, що її видумав Томко. Може-вім впрочім вірив в Арабів і слоні, — але я таки ні.

РОЗДІЛ IV.

(Поволи вперед. — Гук і судія. — Забобон.).

Минуло кілька місяців і надійшла зима. Майже через цілий той час ходив я до школи, умів вже читати, писати яко-так, табличку множення знав аж до "шість рази сім є трицять пять". Здасть ся мені однак, що, коли-б я жив не знати як довго і ціле жите ходив до школи, то не з'умів би научити ся її до кінця. Не маю якомсь хисту до математики.

В початках не терпів я школи, але поволи привик і було мені незле. Коли був надто умучений наукою, то йшов, місто до школи, "на прохід", а слідуочого дня дїставав відповідне "натиране голови", що

мене на якийсь час скріпляло. Впрочім: чим довше ходив я до школи, то (дивне диво!) наука видавала ся мені лекшою і забавнішою. Привик рівнож до вдови і її дивацтва перестали мене вражати. Що правда, дуже прикро мені було жити безнастанно серед чотирох стін і спати в ліжку, але перед зимою викрадав ся я деколи і переводив ніч в лісі під голим небом, так, що се було для мене відпочинком й полекшою. Волів я давний спосіб жити, але привикав до нового, навіть зачав його любити. Вдова говорила, що поступаю "поволи, але вперед" і дуже була з мене вдоволена; притім додавала, що вже не потребує мене стидати ся.

Раз при сніданю лучив ся мені випадок: перевернув сільничку, чим мерщій витягнув я руку, щоб взяти трохи соли і кинути її через ліве плече поза себе, щоб уникнути нещастя, — але пані Ватсон злягла мене:

— Возьми зі стола руки! Все щось мусиш скоїти!

Вдова обстала за мною, але я вже знав, що нещастя не дасть ся відвернути. Устав від сніданя, в лихим настрою, думаючи, з котрої сторони присікаєть ся до мене нужда.

Є способи на відвернене певних нещастя, але на то, що його спроваджує розсипана сіль — нема жадного. Ходив я отжеж сумний і мав ся все на обережності.

Небавом будучи на городі, побачив я на снігу чийсь сліди. Хтось йшов з ліса до хати, стояв трохи коло брами і обійшов город довкруги, під парканом. Се було дивне, що не увійшов до середини, але обходив довкола і придивляючи ся уважно тим слідам, спостеріг я, що в обцасах лівого чобота були цвяхи у формі хреста, що мали видко на цілі: відганяти диявола. В одній хвили зриваю ся, прибігаю до судії Ретчера, цілий задиханий.

— Що-ж то, мій сину, чого ти так засапав ся? Чи приходиш по процент?

— Ні, або-ж є?

— Так! За пів року. Нині, в ночи, минув піврік. Є гроші, є, сто п'ятьдесят доларів з надвижкою. Хороший се гріш, як для тебе. Дай мені уповаженне до причисленя тих грошей до капіталу, бо як возьмеш, то страшиш всьо.

— Ні, прошу пана, не страчу, ні. Мені грошей не треба, ані тих, ані шість тисяч. Заберіть собі всі.

Судія здивував ся, бо не розумів моїх слів.

— Що то має значити, хлопче?

— Не випитуйте мене о то. Заберіть собі всі гроші. Чи гаразд?

— Не второпаю нічого. Що тобі стало ся?

— Благаю вас, на милість Бога, задержіть собі гроші без питання, щоб я не потребував говорити неправди.

— Ага! знаю. Хочеш мені позичити їх.

— Так! Позичити. Розумієть ся!

— Добре. Можу у тебе затагнути позичку...

Написав щось на аркуши паперу, прочитав раз, другий і говорить:

— Отсе доказ, що я позичив від тебе шість тисяч на десять літ з тим обовязком, щоб процент дочисляв до капіталу. Підпиши ся. А тепер... маєш доляра...

Я підписав, взяв доляра і вернув домів.

Їм, мурин пані Ватсон, мав кулю із збитої шерсти, велику як кулак, що її виняв з жолудка корози. На ній умів ворожити і говорив, що в середині сидить заклятий дух, що всьо знає. Сейчас отже сказав я їмови, що батько вернув, бо бачив його сліди на снігу і просив його, щоб спитав духа, що наміряє робити батько і чи довго ту буде. Їм виняв волосінну кулю, пошептав щось над нею, а опісля кинув на долівку. Упала, але покотила ся ледви на цаль. Їм кинув другий раз і третій а вона падала так само і не котила ся. Тоді Їм уклякнув, приложив до неї ухо і слухав, але надармо.

— Лучасть ся, — сказав мурин, — що куля доти нічого не скаже, поки не дістане грошій.

— Маю фалшиву стару монету, чверть доляра (про доляра з розмислу не говорив, не дурний!), може її возьме куля, бож вона не пізнаєть ся на фалшованю. Їм поцюхав гріш, стрібував зубами, потер і сказав:

— Зроблю так, щоб куля взяла сей гріш за правдивий. Надкрою барабіль, всаджу в середину монету на цілу ніч. Як покрийєть ся снідию, то возьме її кождий за добру. А куля волосінна, то цілком на ній не пізнаєть ся.

Добре говорив Їм; я і без нього то знав, що на то барабіль найлучшій, лиш не знаю, чому забув.

Їм вложив гріш під кулю, прикляк знов, приложив ухо і слухав. Тим разом сказала куля, що готова мені виворожити ціле житє. Я на то: "дуже добре."

Говорила отже Імови куля, а їм мені. Говорила так:

— Батько твій до сеї пори не знає, що зробить. Часом хоче йти далеко, а нераз говорить, що лишить ся. Най робить, що хоче. Над ним літає два ангели: білий і чорний. Білий тягне його до доброго, а чорний перешкаджає. Не можна предвидіти, котрий побідить. О себе будь спокійний. Мимо великих клопотів і журби чекає тебе вкінці радість і щастє. Стоїть біля тебе дві панянки, біла і чорна. Одна з них добра, друга богата. Ожениш ся вперед з убогою, потім з богатою. Сте-режи ся води, не пускай ся на ню, бо за водою чекає на тебе смерть...

Коли вернув я до своєї кімнатки, чекав на мене мій батько у вла-сній особі.

РОЗДІЛ V.

Батько Гука. — "Добрий тато". — Поправа.

Я увійшов, замкнув двері, відвертаю ся і бачу: батько! Звичайно гремтів я перед ним, бо бив мене, кілька лиш влізло ся. Батько мій мав п'яцьдесят літ. Чорна кучма, довжезна, поковдана і затовпчена так спа-дала на лице, що майже очий не було видко. Кризь волосс ледви мож-на було доглянути бліду твар. Лахи ще трохи держали ся купи. А як сидів і заложив ногу на ногу, то з одного чобота виглядали два паль-ці; ними він від часу до часу рухав. На долівці положив старий "шала-мок", чорний, піковий: видерте дно внадало до середини, пригадувало вічко від пуделка.

Він дивив ся на мене, а я на нього. Коли я поставив на столі сві-чку, побачив, що вікно отворене: мусів сюди влізти через балькон.

По довгій мовчанці сказав вкінці:

— А то ми паничик, еге. Певно масш себе за щось дуже великого? що може ні?

— Може маю ся, а може ні!

— Не отвирай так сьміло хавки! Підчас моєї неприсутности дуже згордів. Я втовчу тобі ті ріжки перше, ніж пуцу тебе з рук. Ти певно учений: умієш читати, писати? Гадасш, що ти щось більшого від бать-ка! Що? правда? Але я всьо з тебе витрясу! Хто тобі позволив бави-ти ся в такі небелиці, як наука? Га? Питаю тебе, хто тобі позволив?

— Вдова...

— Вдова? То так? А вдові хто позволив пхати ніс в чужі справи?

— Ніхто її не дозволив....

— Но, то я її відвчу пхати ніс... А ти слухай: кинеш школу, розумієш? Я всім покажу, що то значить виховувати так хлопця, щоб дер неса, дивив ся з гори на батька і мав себе за щось ліпшого. Ех, як зловлю тебе в тій школі! Попамятасяш мене! Твоя мати, рідна мати, драбуго, не уміла читати... і писати також! Ніхто в нашій родині не умів читати ані писати... до самої смерти. І я не умію, а ти дуєш ся, що маєш розум учений? Я не такий, щоб зносити се, розумієш? Возьми-но книжку, най почую, як ти читася.

Ледви прочитав я кілька стихів про Вашингтона, батько так ударив по книжці, що полетіла зі стола кілька кроків.

— Но, тепер бачу, що умієш читати. Але слухай: дай ти спокій з тим розумом. Я того не хочу. Як я зловлю тебе, паничку коло школи, вигарбаю тобі шкіру, небоже. Треба мати релігію в серцю: шанувати батька-матір. Який з тебе син виросте?

Опісля взяв до руки малий образок, що представляв жовті корови й хлопчика, синьо убраного, спитав:

— Що се?

— Нагорода за добру науку.

Передер образок на двоє і вищідив крізь зуби:

— Дам я тобі лучшу нагороду: Злуплю я з тебе шкіру...

Сидів який час, мимрав під носом, а вінци сказав:

— Який з тебе паничок! Ліжко, постіль, зеркало, килимок на підлозі, фі, фії... А рідний батько мусить спати в хліві з свиньми! Як жию не бачив ще такого сина. Се певно, що відвчу тебе тих панських витребеньків. Невипущу з рук! Будеш собі надавати якихсь "фохів"? Я тобі покажу "фохів"! Кажуть, що маєш гроші! Відки взяв? Говори!

— Люди брешуть.

— Говори-но до мене, як спя, бо вже не стас мені терпцю. В місті всі говорять, що ти богач. Всі повторяють то само. Тому-то я прийшов. Завтра мусиш мені дати гроші.

— Не маю гроший...

— Брешеш, гроші у судії. Відбери і дай мені, бо дуже треба...

— Говорю, що не маю жадних гроший. Спитайте судію...

— Добре, спитаю. Говори, драбуго, сейчас, кілька маєш в кармані?

— Маю долара, але мені треба....

— Мене се не обходить. Давай сюди.

Попробував доляра в зубах і сказав, що йде до місточка по горівку, бо нині не мав її ще в роті — і поліз через вікно.

По добрій хвили, коли я був певний, що його вже нема, всадив голову до кімнати й закликав:

— А памятай, паничику, на мої слова: не крути ся мені коло школи...

На другий день пішов паний до судії, щоб відобрати мої гроші. Коли судія спротивив ся, тоді батько присягнув німстити ся і подати до суду.

Судія знов і вдова зажадали від суду, щоб відібрати мене від батька і установити для мене опікуна. Але коли прийшов новий судія, що не знав батька і нікого в місті, не дозволив мені розлучити ся з батьком.

Тому, що батько грозив, мусів я позичити від судії три долари; а батько, як звичайно, випив ся і наробив таких авантур на місті, що мимо його супротивлення засадили його до "Іванової хати" на тиждень.

Тимчасом новий судія рішив занятися батьком. Взяв його до свого дому, убрав, як Бог приказав, від ніг до голови, саджав до стола зі своєю родиною і був для нього правдивим добродієм. По вечері говорив з ним о тверезості, о поправі і так хорошо, що батько з плачем проклинав свою дурноту і торжественно прирікав, що буде вже жити по людськи, щоб лиш судія не відмовляв йому своєї помочи. Судія на ті слова обнімав батька, мов брата і плакав над ним з цілою своєю родиною. Коли надійшла пора відпочинку, мій батько підвів ся з крісла, підніс руку до гори і сказав такі слова:

— Погляньте на ту руку, шановні паньство! Возьміть її в свої долоні і стисніть. Була то рука послідної свиняки, але тепер вже нею не є і не буде; нині належить вона вже до чоловіка, що почав нове життя і, щоб камінюкою став на тім місці, як поверну до давнійшого мерзенного життя. Памятайте собі мої слова! Не забудьте, що вони вийшли з моїх уст! Не лякайте ся тої руки, бо вона тепер чиста...

Хто лиш був в кімнаті, тиснув за руку а жінка судії навіть поцілувала. Опісля батько підписав ся хрестом, що стане нинішим чоловіком. Судія говорив, що непамятає більше торжесвенної хвилі в житю.

Коли батько прийшов до кімнати, де ночували найбільші гості, почув видко в яочи страшну спрагу, бо спустив ся з вікна по стовпі від

ганку, пішов до шинку пропив нове одіне. Вернув з фляшкою до хати і пив цілийську ніч. А рано, загалунений, як темна ніч, хотів знов вилізти через вікно, і зсунув ся по стовпі, але упав, зломив ліву руку в двох місцях і півмертвий лежав на снігу.

Судія взяв собі дуже до серця ту історію з моім батьком, бо сказав, що такого чоловіка може поправити хіба карабінова куля.

РОЗДІЛ VI.

Батько забираєть ся до судії Татчер-а. — Гук в батькових руках. — Батько уживає сьвіта.

Лиш батько виздоровів, сейчас запізнав судію о гроші. Тай до мене забрав ся за школу, але хоч кілька разів набив мене, то таки я учив ся далі. Перше не тягнуло мене до школи, а тепер ходив на злість батькови.

Справа в суді тягнула ся дуже поволи, тож деколи мусів я брати від судії по кілька долярів, щоб не дістати буків. Коли лиш батько взяв гроші, то упивав ся, а опісля брали його чогось до 'Іванової хати.'

Коли вдова забороняла йому мішати ся у мої справи, то одного разу зловив мене, посадив в човен і перевіз на другу сторону ріки, на лісистий беріг, де не було домів, лиш стара деревляна буда, а ліс так густий, що хто його не знав, мусів у нїм заблудити. Цілий час держав мене біля себе. Так мене стеріг, що не було нагоди до утечі. Ми мешкали в тій старій буді; батько замикав її на ключ і ховав його під подушку. Мав рівнож стрільбу, певно крадену, можна було отжеж стріляти дичину. Притім ловилисьмо риби. Часами батько замикав мене самого, йшов до крамниці, віддаленої на яких три милі, щоб зьвірину і риби замінити на горівку, що її приносив домів. Опісля пив до нестями і бив мене.

Вдова вивідала ся якось де я є, тай іслала по мене якогось хлопца. Але батько казав, що убе, тож мусів я лишити ся. По якімсь часі привик я до нашого житя, полюбив його і було-б мені навіть гараз, колиб не ся безнастанна "березова каша".

Роботи жадної, свобода у всім, цілий день лежу з люлькою в зубах або з удкою в долони; книжок ані лекцій не було. За два місяці моє одіне розлетіло ся і я забув навіть, як то жило ся мені у вдови.

Але, коли батько чимраз частійше брав ся до бука, то мені се не

подобало ся, бо тіло моє було верите синьяками. Як він виходив на довший час, то мусів я сидіти замкнений, нераз три дні. Се мене мучило. Я був певний, що він утопив ся, а мені не хотіло ся умirati в тюрмі. Ляк мене великий огортав.

Рішив ся отже добути ся з буди. Пробував я того нераз, але якось не удавало ся. Віконце було так манісеньке, що не влізло би ся й щеня, комином годі було лізти, бо вузкий, а двері були збиті з грубих дубових дощок; до того ховав батько всякі знаряди, що їх шукав я зі сто разів. Вкінці найшов я на стриху стару, заржавілу пилку, без ручки; намастив її тоглом і забрав ся до роботи.

До одної стіпи, до котрої приставлений був стіл, була прибита стара кінська дерга, що спадала аж до землі. Вліз я отже під стіл, підніс дергу і зачав пилувати отвір так великий, щоб можна ним перелізти. Тяжка се була робота тай йшла дуже поволі, а коли вже туй-туй мав скінчити, почув ся вистріл — се надходив мій батенько.

Сейчас дерга була спущена а пилку укрив я десь в кутку. Увійшов батько.

Був у злім настрою, як звичайно і сказав, що є надія виграти процес, але не швидко, бо судія зволікає. Говорив рівнож, що суд другий раз має видати вирок, в справі визначеня вдови моєю опікункою і, що певно тим разом вдова виграє. Що правда, не мав я тепер найменшої охоти вертати до неї по то, щоб, як говорила, "цивілізувати ся". Опісля зачав проклинати всіх людей знайомих й не знайомих.

— Ех, — говорив, — не знати, як то вдова тебе тепер відбере. Буду вартувати безнастанно, а як би хто хотів тебе викрасти, то запакую тебе в таке місце, де тебе й чорт не найде.

Занепокобний такими словами, рішив ся я не ждати виконаня сього постановленя.

Післав мене батько до лодки по пакунки. Був там мішочок муки, кусень солонини, порох і набої, фляха горівки, трохи біля, стара якась книжка і два числа часописи, що в ню була овинена солонина. Забрав я, кільки лиш міг, опісля вернув по решту, сів в човен і так гадаю: Як буду утікати, вкраду стрільбу, трохи біля, піду в ліс і нігде не буду задержувати ся. Що в день застрілю, то в ночі з'їм; щоб лиш відійти так далеко, щоб ані батько ні вдова не попали на мій слід. Як батько упусть ся нині до нестями, а се певно буде, скінчу вирізувати діру ще сеї ночі та й — в ноги.

Коли заніс до буди решту справунків, було вже темно. Підчас варення вечері, батько потягав з фляхи і чим більше був п'яний, тим більше кричав на ряд:

— І се називаєть ся держава! Огого! Гарний закон нема що казати!... Відбирати батькови рідного сина, що його вихованє коштувало тільки труду, старань й коштів. А як син вже виховав ся, як вже нині-завтра зачне працювати й заробляти, щоб відплатити ся батькови, то закон відбирає сина. І то має бути закон! Та ще не кінець! Закон признає слухність судії і призволяє на передержанє моєї власности. Так робить — закон! Закон бере чоловіка, що має шість тисяч доларів, пакує його до такої буди тай каже йому показувати ся в такім одню, в якім стидала би ся ходити свиняка. Говорять, що се держава! А чомуж мені дієть ся така кривда? Чиж я в тій державі можу дійти до своїх прав? Нераз гадаю кинути сю країну раз на завсїгди. А так! Се чув від мене навіть судія. Не лиш він чув, — всі чули і всі можуть посвідчити! Сказав я так: Побачите, чи не киду того проклятого краю на все. Дивіть на мій капелюх, сли його можна звати капелюхом. Се не капелюх, не правдиве накрите голови, се діра від комина, з котрої цікаво виглядає моя голова. Дивіть, говорю, і то я, оден з найбогатших людей (коли-б віддали мені се, що моє!) мушу носити такий капелюх! О, так прекрасне правительство! Послухайте, щось скажу цікавого. Приїхав сюди свобідний мурин з Огайо, Мулят, шкіру мав білу, сорочку як сніг, а капелюх, як зеркальце. В цілім нашім місточку не найшов би більшого елєганта. І годинник мав золотий з ланцущком, ще й палицю з срібною ручкою; но, багач, пан на цілу губу. Но і щож? Говорили, що се профєсор, що говорить всякими мовами, що всьо уміє. Але на тім ще не кінець. Казали, що він там, у своїй країні, має право голосувати. Того вже таки за багато. До чого то дійде, думаю собі. А був се якраз день виборів. Я мав також голосувати, коли лиш не упив ся і не упав в рїв, але як мені сказали, що є така країна, де мурин має право голосувати то я не пішов і не буду голосувати — до смерти. Слово в слово так — всі чули: най пропаде держава, а я навіть не рухну ся! Ей, а варта було подивити ся на міну того мурина. Що за безлична пика! Не хотів уступити ся мені з дороги, мусів я його з дороги зіпхати. Говорю до людей: хотів би я знати, чому мурин не є проданий? І думаєте, що мені відказали? От що: закон не дозволяє його продава-

ти, поки не пересидить у нас пів року. І то є держава, що не має права продати свобідного мурина, коли схоче.

Називаю "державою", а вона мусить чекати шість місяців, нім зможе придержати такого голопятника в білій сорочці!

Говорив так батько і говорив, вештаючи ся по кімнаті, але що ни, що раз йому дуже холітали ся і упав коміть головою в кадку з маринованим мясом. Дуже потовк ся, тож проклинав то мурина, то державу, а вкінці й кадку, що її копнув так, що аж задудніла. На нещасте копнув тим чоботом, що з него заглядали два пальці. Ех, як зачав проклинати, як зачав виговорювати! Говорив опісля сам, що так легко ніколи не пили йому слова з рота. Був у нас якийсь волоцюга, що був славний з проклонів, батько говорив, що того дня його перейшов. Може, але я думаю, що се лиш хвальба.

По вечері хопив знов за фляшку, говорячи, що в ній є горівки тільки, що можна цю упити ся два рази. Здавало ся мені, що за годину буде "готов", а я тоді або вкраду ключ або виріжу отвір. Пив й попивав, поки не упав на мерву. Та дарма, сильно не заснув, але дримав неспокійно, зойкав, стогнав, кидав ся на всі боки. Змучений ожиданем, заснув я твердо, липаючи сьвічку незапалену. Чи довго я спав — не знаю; нараз зірвав ся я на ноги, бо почув якийсь страшний вереск. Дивлю ся, аж ту батько, цілком без памяти, кидаєть ся по хаті і кричить: "вужі, вужі!" Привиджувало ся, що має їх на ногах, старав ся їх скинути і верещав, що оден укусив його в твар. Однак я не бачив жадного вужа. Опісля знов зачав бігати довкола кімнати і кричати: "Скнинь, скнинь його! Укусив мене в карк!" Ніколи не бачив я у чоловіка таких страшних очий, як тоді у батька. Небавом змучив ся і упав задиканий на землю; але місто лежати спокійно, копав ногами, бив кулаками, качав ся по землі і кричав, що чорт його ловить.

Якийсь час лежав спокійно і стогнав. За хвилию замовк цілковито, чути було лиш, як вили вовки в лісі і пугали сови: се переймало мене ляком.

Коротко опісля підвів ся батько на лікті і прислухував ся чомусь: — Гоооп! гоооп... гоооп... Мерці йдуть... Гоооп... гоооп... гоооп... йдуть по мене... Та я... не піду. Гууу! прийшли... Вже є ту... Не рукати мене... Беріть собі свої руки... бо зимні... Пустіть... Аааа! Пустіть мене бідного...

Ліз рачки і просив, щоб пустили; опісля завинув голову в рядно,

поліз під стіл і верещав: "пускайте!" І з під ковдри чути було його стогін!...

По якімсь часі став на рівні ноги, і без пам'яті кинув ся на мене. Я утік, а він бігав по цілій кімнаті і грозив мені малим ножиком, острим як бритва. Називав мене ангелом смерти, кричав, що як я згину, то мерці не прийдуть по нього.

Представляв я йому, що то я, Гук, але він з сьміхом, подібним до скреготу пилки, кричав, кляв і гонив мною. А коли я обернув ся на місці і хотів пересунути ся йому попід рамя, зловив мене за кабатинку, думаю: вже по мені. На щасте лишив я кабатинку у його руках і се мене виратувало.

А йому забракло сил, упав на землю, положив під себе ніж і сидів опертий плечима о двері і говорив:

— Лиш відпічну, то забю тебе.

Колиж заснув, — я взяв одиноке крісло з діравим сидженем, станув за ним як найобережнійше, щоб зняти зі стіни стрільбу. Переконавши ся, що набита, положив її поперек паки, де держали ми ріпу, дулом прямо до батькової твари. Опісля сів за пакою і ждав, аж обудить ся... Ах, як повідьно, як м'яво минали години тієї ночі!

РОЗДІЛ VII.

"Якась людина". — Замкнений. — Готовлю ся до подорожи. — Уложене й виконане пляну. — Відпочинок.

— Вставай! Щооо собі мислиш?

Я отворив очі, поглянув довкруги, стараючи ся пригадати, де я є. Сонце стояло вже високо, отже спало ся довгенько. Батько стояв надімною і виглядав або на чоловіка в злім настрою, або на хорого.

Говорить до мене:

— Що ти робиш з стрільбою?

Пересвідчений, що він не пригадує собі, чого доказував в ночі, відказую:

— "Якась людина" намагала сюди увійти, тому держу стрільбу.

— Було мене збудити...

— Годі було...

— Гм! Но, гаразд... Йди-но поглянь, чи не зловила ся риба на козулку... З вечера закинув я вудки... Я вииду також...

Чим мерщій отворив я двері і побіг над ріку. Вода несла галузь, кусні кори, купини надбережної землі: видко ріка виливала.

Чому я тепер не в місті? Було-б жите. В таким часі я мав хосен. Як лиш вода взбирає, то несе дерево всілякої величини. Ловило ся нераз по кільканайцятьох тертиць збитих до купи.

Ідучи берегом, я слівив за батьком, то поглядав на воду. Дивлю ся, пливе, хорошенький човен, як лебідь, чотирнайцять стіп довга. Мов жаба скочив я з берега до води і за хвилину сидів вже в човні. Коли доплив до берега, батька ще не було. Покермував я лодкою до невеличкого заливу, окруженого березами й диким виноградом, рішив ся укрити добре свою добич, а як прийде хвиля, пригідна до утечі, поплисти собі з пятьдесять миль з водою, до знакового місця... Буде так вигіднійше, чим піхотою.

Залив був недалеко буди, то все-ж мені причувало ся, що чути голос батька. Що лиш вискочив я на беріг по укритю човна, дивлю ся, а батько стоїть на стежці і мірить до якоїсь птиці. Не бачив ані мене, ані лодки.

Коли зрівналисьмо ся, зляв мене трохи, що нічого не роблю; а я відказав, що зсунув ся необережно у воду, тай тому годі було оглянути удок. Знав я, що запримітить, що мокре одіне на мені, тай що питає о причину. Зняли ми з козульок пять малих риб і пішли сейчас на снідане.

Батько покріпив ся і сказав до мене:

— Як прийде знов та "якась людина" до нашої буди, то збуди мене сейчас... Розумієш? Сей чоловік видко непевний. Від чого-ж стрільба. Уважай, збуди!

З тими словами заснув, але його слова подали мені хороший помисл.

Під полудне пішов я з батьком над ріку. Вода пліла швидко, несла много дерева. Дивимо ся: плине хорошенька тратва. Чим мерщій підплили ми до неї човенцем і притягнули до берега. Опісля був обід.

Хто инший був би цілу днину ждав, чи чого більше не зловить, але батько не такий. Йому було досить на нині тратви; замкнув мене в буді, сів у свій човен, до котрого привязав тратву і поплив до міста продавати... Я був надто певний, що сеї ночі не верне. Треба було ще ждати, поки не було певно, що вже далеко відплив. Тоді добув я з кута пилу і забрав ся знов до роботи. Скорше, чим батько переплив ріку,

я виліз з буди; він і його тратва виглядали мов темна пляма, що меншала далеко на воді.

Сейчас взяв я мішок муки, заніс до човна, то само зробив з солониною, з горівкою, цукром, кавою й мундією. Опісля притягнув до лодки матрац, подушку, рядно, горня, бляшану кварту, заржавілу пилку, два престирала, імбрико до кави, удки, сірники і всякі иньші причаудали, які лиш представляли собою яку практичну вартість. Виносив все до чиста. Хотів я украсти й сокиру, але мусів її лишити з важних причин. На кінець закинув я на плечі стрільбу і був готовий до дороги.

Через вирізану діру витягав я так много річий, що утоптала ся аж стежка, щоб отже затерти слід, засипав її старанно. Опісля вставив в стіну вирізаний кусень дошки і підпер трьома камінями, щоб не впав. бо стіна в тім місци була чимало викривлена.

Проча моя дорога до човна заросла рідкою, твердою травою і на ній не видно було жадного сліду.

Треба було тепер іти до ліса, щоб застріляти якусь птицю, наряд надбіг чималий вепричок, що певно утік з фільварку і здичів, як то у нас часто буває. Чим мершій випалив до нього і приїс домів.

Тоді за сокиру і бю в двері, аж дранте летить. Розрубав двері, заніс веприка до кімнати, положив біля стола, впакував йому сокиру в карчило і липив так, щоб на землю натекло трохи крові. Опісля взяв старий мішок, напакував каміня, замачав в кров і волік за собою аж до ріки. Пішов мішок аж на дно.

Шкода, що при тім не було Томка Соєр, бо він запалюсть ся до всього, що вимагас трохи фантазії й второпности.

Опісля вирвав я собі трохи волося, приліпив до закровавленої сокири і кинув її в кут. А тоді вложив собі веприка, мов дитину, на рамена, скутав полами однія, щоб не капала кров і поніс його до ріки. З лодки взяв я мішок з мукою, заніс його знов до хати, передравив пилкою і положив на давнім місци. Потім знов зачав його тягнути по траві в цілком противну сторону, до невеличкого озера, зарослого очеретом. Повно там було всілякого водяного птацтва. З другої сторони озера впливав потічок, що плив, не знаю де, але певно не впадав до нашої ріки.

Мука сипала ся дірою і забілила стежину від буди аж до озера. Кинув там ще немов мимохить брусок батька до острєня ножики. А тоді доперва завязав діру шнурком і відніс до човна.

Тимчасом вже смеркало: човен стягнув я на воду і задержав ся коло берега між деревиною, чекаючи, поки не зійде місяць. Для повної безпеки привязав я лодку до дерева а сам трохі попоїв, закурив люльку і сів собі в човні, щоб роздумати дальший плян:

— Як будуть мене шукати, — думав я, — йтимуть слідом закравленого мішка з каменем. На траві згублять слід, але найдуть другий, побілений мукою, що запровадить їх до озера. Подумають: ага! ту був розбишака; хлопця замордував, забрав, що вдало ся, і через озеро утік потічком. В ріці не найдуть мого трупа, тай перестануть шукати. Знаменито: можу тепер робити, що хочу і плисти, де мені подобається ся.

Попливу собі на "Острів Яксона", там буде мені гаразд. Цілий островець знаю, як свою порожну кишеню. Ночю можу робити прогульки до міста, понишпорити то ту то там, щоб роздобути се, що мені конче потрібне. Так! для мене нема ліпшого захисту, тож пливу на Острів Яксона.

Страшно змучений, заснув. Коли пробудив ся, не міг здати собі справи, де я є; тому сів, протер очі і розглядав ся довкруги, всьо видавало ся для мене дивно й страшне. Як оком засягнути, всюди вода й вода. Місяць світив так ясно, що можна було почислити, з кількох бальків була зложена тратва, що тихо плула серединою ріки.

Протягнув ся раз, другий, мав вже відвязати човен і плисти, нараз зачув десь далеко гомін невиразних голосів. По хвилі роздали ся глухі, але виразніші рівномірні удари весел. Обережно виглянув я крізь галузе і бачу: з противного боку плыве хороша, велика лодка. Цікаво, кілька на ній людей? Могла-б цевно помістити багато. Коли зрівнала ся зі мною, побачив я одного лиш керманича. Може се мій батько? — гадаю. Хоч не припускав я, щоб се він був. Задержав ся кількадесят кроків від мене, зміряв до берега... вже є так близько, що кінцем стрільби міг-бим досягнути керманича...

Се батько! В самій річи, він! Не доглянув мене, хоч був цілковито тверезий, се було видко з способу веслованя і з цілої постави.

Годі було тратити час на кілька хвилин пливу тихесенько з водою, тримаючи ся тінистого берега. Коли так плув півтретя милі, вплив на середину ріки, знаючи, що в невдовзі стріну перевозову лодку, що плистиме ранком до міста, положив ся отже на дні човна. Пускаючи дим з люльки, дивив ся на небо без одної хмаринки.

Як видасть ся воно глибоке, коли лежати на взнак і вдивляти ся в нього серед ясної місячної ночі! Не знав я сього до тепер! А як далеко розходить ся голос! Було точно чути слова людей, пливучих до міста на торг. Хтось говорив, що день збільшив ся, а ночі вже коротші, другий говорив, що ся ніч належить до коротких. Шуткували і сьміяли ся. Лодка віддаляла ся чимраз далі і годі було почути слів, хіба лиш голоси невиразні.

Підводжу ся по якімсь часі: перед мною Острів Яксона, віддалений ледви дві англійські милі. Лежить він на воді темний, великий, без сьвітла, подібний до корабля без сьвітла. Його беріг врізуєть ся остро у воду, але тепер покрила його вода.

Небавом причалив я до берега. Човен затягнув до знакомого заливу так укритого серед буйних дерев, що жадне око не зможе його вислідити.

Сидячи на колоді, над водою, приглядав ся я великанській ріці, бачив місто, віддалене відси яких три милі; у нїм ту і там мерехтіли ще ясні огні.

Серединою ріки плила великанська тратва з прикріпленою до неї ліхтарнею. Чути було голос:

— Гей там! Брати ся на право! Не зачіпи о беріг острова.

Над самим ранком заліз я в гущавину, щоб трохи передрімати ся перед сніданем.

РОЗДІЛ VIII.

Сон в лісі. — Шукають за трупом. — Позір! — Оглядаю острів. — Стріча з Імом. — Знаки. — Балаам.

Сонце стояло вже досить високо, коли я пробудив ся: мусіла вже бути осьма година. Серед густих дерев, вдоволений і спокійний, думав я про всілякі справи. Золоті плямки, пересіяні крізь густе листе, мигали по траві, підскакували, щораз змінляли місце; — зраджували легкий вітрець, що віяв в горі. На галузках сиділи вивірки і гляділи на мене приязно чорними оченятами.

Так було мені добре, що забув навіть про снідане.

Тому задрімав ся знов, коли нараз крізь сон чую глухе але сильне "грум"... Встаю і дивлю ся крізь листе: над водою снуєть ся клубами дим, а серединою ріки пливе знакома мені лодка; повнієвка людей. Знав я, що то є. Чути знов гук, бачу клуби диму: на лодці стоїть невеличка

арматка; стріляють з неї понад воду, щоб вода сильнійше зафлюювала й викинула мого трупа!

Голод мені доскулював, та огню годі було розпалювати, бо були-б мене доглянули. Спокійно сиджу, дивлюся на дим і слухаю, як стріляють з арматки.

Ріка в тім місці була дуже широка, впрочім погідною дниною літною так хорошо виглядала, що мені зовсім не сприяло ся дивитись, як шукають мого тіла, хоч голодний був, мов собака.

Пригадав я собі, що найлегше найти топельника, коли вложити трохи живого срібла в бохонець хліба і пустити на воду: попливе він прямо в то місце, де лежить труп і там задержить ся.

О! — гадаю — треба бути обережним: а нуж припливе до мене і задержить ся? Чим мершій побіг над ріку, чи не видко бохонця. Є! Пливе! Довгим прутом притягнув хліб до себе, вже майже держав його в руках, але спотикнув ся, прут вшав з руки, а бохонець поплив далі.

Небавом наділивав другий; удало ся мені його вишати; викинув живе срібло і зачав їсти. Хліб був міський, питльований, тож смакував більше, чим разовий, або корж із закальцем...

Знов сів я собі серед трави, на колоді, поїдав хліб і з вдоволенем глядів на лодку з арматкою.

Певно вдова, святик або хто инший мусів молити ся до Бога, щоб той хліб приплив до мене. І так стало ся. Видко: трохи є правди в тім, що говорила вдова о Провидію, о молитві... Так! коли молити ся вдова, або святик, то що иншого, але моя молитва булаб певно безуспішна, бо се залежить видко від того, чи молити ся злий, чи добрий.

Вкінці приплив човен так близько, що точно можна було розпізнати, хто на нім сидів: батько, судія з донечкою, Осип, Томко Соєр з тіткою Полюсею і малим братчиком тай инші люди. Говорили про мене, про злочин... Вкінці керманіч сказав:

— Позір! Струя йде під сам беріг, могла отже викинути тіло. Може де задержало ся в надбережних корчах....

Я не мав такої надії. Всі стояли на помості, сперли ся на поруче і дивили ся цікаво в гушавину. Я бачив їх дуже добре, а вони мене ні:

Нараз керманіч крикнув:

— Стрільати!

Ех, як гукне армата мені над самим ухом! Гадав, що вже по мні,

що оглухну від гуку, а осліпну від диму. Коли-б вони були стріляли кулями, то дуже легко знайшли-б були трупа, що за ним так побивали ся! На щастя нічого мені не стало ся.

Опісля лодка зникла мені з очей.

Гук ставав чим-раз слабший' а за годину замовк....

— Тепер певно ніхто мене не буде шукати! — погадав я і зачав вносити свої причандали з лодки, серед гущавини зробив я собі шатро з ряден, для охорони від дощу. Опісля зловив рибу, зчинив її пилкою, розпалив перед вечером огонь, щоб зварити вечеру, почім кинув у воду козульку, щоб на рано мати готову рибу.

Цілковито був я вдоволений, сидячи при огні з люлькою в зубах. Але небавом огорнув мене ляк, тож пішов я над беріг, слухати плюскоту филь, числити зорі на небі, а колоди і тертиці на воді, а як така робота сприяла ся мені, то пішов, як то кажуть, "в стебло"....

Нема лучного способу забитя часу, як чоловікови сприяє ся: заснеш тай забудеш о всім.

Так було три дні і три ночі. Жадної зміни — все то само. Тільки хіба, що на другий день оглядав острів. Як ту був пан, тож треба було всьо обдивити; а головно ходило мені о забите часу.

Плентаючи ся отак по острові, дійшов я аж на другий бік. Хоч стрільбу мав коло себе, та не стріляв, бо рішив ся уживати оружя хіба вразі самооборони.

Ідучи, наступив я на вужа, що швидко поліз між траву і цвѣти. Я пігнав за ним, бажаючи його забити і нараз натрафив на огонь, що його хтось розпалив. Серце мені так застукало в груди, що чим скорше зачав серед найбільшого переляку утікати назад.

Швидко позаносив всі свої річч до лодки, щоб не лишити по собі жадного сліду, згасив огонь, попів розкинув а сам виліз на дерево.

По двох годинах, коли нічого не було видко ні чути, зліз з дерева в гущавину і наслухував... Голод докучав мені, бо крім ягід і того, що лишило ся зі сніданя, не мав нічого.

Серед сумерку з'їв вечеру і вже мав класти ся до спаня, коли нараз почув кінський тупіт і людські голоси. Скоренько позносив я всьо до лодки, а сам вернув ще до ліса, щоб поглянути, що то за люди тай чого бажають. Ледви ступив кільканайцять кроків, коли почув голос:

— Переночуймо осьту, як лиш буде догідне місце; коні страх помучені.

Не чекаючи довше, драпнув я до лодки і рішив ся у ній переночувати.

Тоді було однак спати: все мені здавали ся, що хтось держить мене за карк. Такий сон певно не міг мене скріпити.

Доперва, коли рішив дізнати ся, хто такий мешкає зі мною на острові, стало мені трохи легше на серцю.

Плив я близько берега, тримаючи ся тїни. Місяць світив ясно і там де кінчила ся тїнь було видко, мов в день. Серед цілковитої тишини плів я так з годину. Легенький, холодний вітер віщував недалекий ранок. Коли вже оплив я цілу довжину острова, виліз на беріг і зачав скрадати ся із стрільбою в руках поміж дерева. Вкінці змучений сів собі на пни.

Небавом над деревами показала ся бліда, вузенька смуга — то світало. Йду глибоше в ліс шукати того місця, де вчора стрівув я був огонь. Що хвиля стаю і наслухую.

Доперва, коли добре находив ся, побачив, що серед дерев щось блищить ся, ніби огонь. Обережно йду і бачу: хтось лежить на землі. Аж зморозило мене! А було вже майже ясно: за хвилинку сходить маленьке сонце.

За хвилю будить ся спячий, скидає рядно з голови — дивлю ся: їм, мурин пані Ватсон.

Якаж радість!

— Їм! — кричу до нього.

Скочив, як опарений, поглянув на мене переляканими очима, упав переді мною на колїна, складаючи руки, мов до молитви.

— Не роби мені нічого злого. Не роби! Їм ще ніколи не скривдив жадного духа! Їм все любить померших, все робив для них, що міг. Йди собі духу, йди, вертай до ріки, там твоє мешканє, не роби кривди старому їмови!

Удало ся мені однак переконати його, що я не мерлець. Страх було мені весело, що стрівув їма, тепер не чув ся я так опущений.

— Розпалюй огонь, зїмо сніданє, — сказав я до нього.

— Пощо розпалювати огонь? Малин, ані суниць не будемо чейже варити! Але правда! маєш стрільбу, може щось застрілимо.

— Якто? То ти жнеш лиш малинами і суницями?

— Так.

— Так? А ти давно сюди прийшов?

— Тої самої ночі, коли тебе забили.

— І цілий той час не їв нічого, крім ягід?

— Ано так.

— Но, то мусиш бути дуже голодний?

— З'їв-бим певно цілого коня. А ти від коли на острові?

— Від тої ночі, коли мене забили.

— Справді? Що-ж ти їв? Ага, правда: зі стрільбою нема голоду.

Йди-но щось уполовати, а я розпалю огонь.

Пішли ми отже в сторону заливу, де стояла моя лодка і, коли їм розпалював огонь на невеличкій галяві серед дерев, — я приніс муку, солонину, імбричок до кави, пательню, цукор і дві бляшані півкварти.

Їм дивився на всьо то з подивом і страхом, бо думав, що се чари. Зловила ся рівнож на козульку велика риба, їм приладив її і зісмажив.

Коли снідане було готове, сіли ми вигідно на землі і заїдали смачну страву, тим більше, що їм вже від давна не мав нічого в устах крім ягід. По сніданю розтягнули ся ми на траві тай відпочиваємо.

За хвилю говорить їм:

— Слухай Гуку, кого-ж забили у вашій банді, коли ти живий?

Коли почув від мене, як хитро все мені удало ся, сьміяв ся до роспуку.

— А ти відки ту взяв ся?

Заклопотаний мовчав хвилю, а опісля сказав:

— Е, лучше не говорити.

— Чому?

— Маю причини. Не зрадиш мене, Гуку, коли скажу тобі свьату правду? Не зрадиш?

— Ні, їм, даю тобі слово чести.

Як так, то вірю. Слухай, Гук, я... я утік...

— Їм!

— Ти дав слово, що не скажеш нікому, памятай, Гуку, ти дав слово.

— Правда, дав. Сказав, що не скажу і не скажу. Нехай мене лають, нехай гордять мною за то, що я не доніс о утечі мурина, всьо мені одно: слова таки додержу. Вирочім, не думаю вертати до міста. Розкажи мені, як то було.

— Як не зрадиш, то слухай. Було так: Стара пані — себто пані Ватсон, докучала мені безнастанно, мимрила, нудила, лаяла, додаючи

однак, що за жадну ціну не продала-б мене орлеанським купцям. Тимчасом запримітив я, що оден з тамошних купців частенько заходив до неї, тож се мене занепокоїло. Вкінці одного вечера входжу до кімнати досить пізно і слухаю під дверми: а моя пані говорить вдові, що має намір продати мене орлеанському купцеві. Вдова жадала від сестри приреченя, що лишить мене дома, але я не ждав, що буде далі, а утік... Вибіг над беріг, дивлюся: стоїть човен, нікого у нім нема, можна-б його забрати тай в ноги. Так зробилося; а що було дуже раненько і всюди вже вешталіся люди по березі, тож вліз я до якоїсь старої буди і пересидів там ціліську ніч. Коло шестої години рано зачали показувати ся човна, а на всіх говорили лиш про се, що тебе убили розбійники. Всілякі пані й панове переїздили через ріку лиш по то, щоб побачити се місце, де тебе забили. А другі стояли на березі, ожидаючи якоїсь лодки і так голосно розказували о події, що я дізнав ся сейчас о всім. Дуже мені було тебе жаль. Бідний хлонець, — гадав я, — забили його. А тепер, коли пересвідчив ся, що ти живий, то вже мені не жаль....

Перележав я ось так ціліську ніч і не бояв ся я того, щоб мене найшли, бо знав я гаразд, що моя пані з сестрою мала вибирати ся по сніданню на якісь побожні збори. А що я звичайно раненько гнав в поле товар, то моя неприсутність нікого не застановила.

Доперва, коли вечеріло, виліз я з буди і жену за місто. Лодки вже не було, тож годі було утікати! Як піду піхотою, то найдуть мене собаки; як украду чужий човен, то додумають ся, що я утік на другий беріг і тоді поплинуть гет з собаками і таки найдуть мене. Найлучше було-б найти пором: пором не лодка — сліду не лишає.

Серед таких думок дивив ся на ріку: пливе серединою якесь світло. Кидаю ся у воду, пливу на середину ріки і серед деревнища, що плило водою, чекаю, поки не приблизить ся се світло. Зміркував я, що то може хтось везе дерево, тай може на поромі нікого нема. Вже було добре темно, тож, хоч світло щораз близше надпливає, не бачу нічого, але хапаю за край порому викочую ся на нього і тихо лежу, мов риба. Аж бачу: на середині, там, де світло, вештають ся люди. Але мене се нічого не обходить. Ріка пливе скоро, то я собі обчислив, що до четвертої години рано перепливе яких двацять миль. Як буде сірптити, зсуну ся у воду, поплину на беріг і сховаю ся в густім лісі.

Але не мав я щастя. Були ми вже близько острова, коли нараз я-

кийсь чоловік, з ліхтарнею в руці, прямує до того місця, де я лежав. Бачу: нема чого чекати, тож хлюп! у воду тай на острів. Сховав ся у лісі і дав собі слово, що ніколи не влізу на пором, що плине із світлом по середині. З собою мав я люльку, тютюн і сірники, а що сховав я все то в шапці, тож не замочли.

— Чи ти чув, як стріляли з арматки?

— Чув; я знав, що то тебе шукають....

Якісь молоді птиці появили ся не знати відки і упали перед нами: що підлетять в гору, то упадуть, то знов зривають ся до лету. Хотів я зловити хоч одну птицю, але їм не радив, боляв ся, щоб я часом смерти не зловив. Раз, коли його батько був дуже хорий, а хтось в дома зловив птицю, старенька баба виворожила смерть. І щож скажете, людоньки? — Батько їма таки помер!

Після їма не треба числити річий, що їх береть ся до вареня, бо така робота спроваджує недолю і не можна рівнож стріпувати із скатерти кришок по заході сонця.

Як умре властитель улія, а пчіл не повідомить ся о його смерти перед сходом сонця, то всі погинуть. Говорив також, що пчола ніколи не укалить тумана, але годі було в то вірити, бо мене ніколи також не кусали.

Про ті річи знав я вже перед тим від їма, що знав без ліку таких мудрих рад.

— Коли тільки знаків ворожить нещастє, то хотів би я знати, чи нема таких, що казали-б надїяти ся на щастя? — сказав я до нього.

— Дуже мало, але і ті безхосенні — відповів їм. — Щож тобі прийде з того, як дізнаєш ся, що стріне тебе щастє? Щастя чейже уникати не будеш! Але є такі знаки і я тобі сейчас вичислю. Як на руках і грудях росте много волося — то будеш богатий. Но, нема що казати: такий знак придасть ся чоловікови, добре знати, що хоч не зараз, але таки колись будуть гроші. Бо то, бачиш, під тягаром нужди, можна знеохотити ся до жгтя, або навіть допустити ся самоубійства, коли-б знак той не подавав тобі надїї розбогатїти ся колись.

— А ти, їм маєш також волося на руках і на грудях?

— Пощо питати ся про такі річи? Бачиш чейже, що маю.

— І щож? Чиж ти богатий?

— Ні, раз був я дуже богатий, тай ще колись буду. Раз мав я чотирнайцять долярів, але всі стратив на спекуляції.

— На якій спекуляції?

— На торгівлі.

— Та на якій? Чим ти торгував?

— Товаром — худобою. Десять доларів дав я на корову, але вона здохла.

— Тож стратив десять доларів?

— Не цілих десять, бо за шкіру взяв доляр і ще щось.

— А рештою гроший ти спекулював далі?

— Певно. Ти знаєш того кривоного мурина. Він заложив банк і оновістив, що хто купить у нього доляра, той дістане при кінці року чотири або й більше. Тож кинули ся тоді всі до банку — і я умістив в нім п'ять доларів. Тимчасом мурин оголосив ся банкрутом і мої гроші пропали.

— А лишило ся ще тобі десять центів?

— Хотів я за них щось собі купити, але в сні одержав я приказ віддати їх муринови Валаамови, тому, що то його прозивають "віслюком Валаама", бо він таки трохи придурковатий. У сні чую: "дай Валаамови десять центів, а він їх так десь помістить, що будуть росли і росли". Гарзд! Валаам взяв гроші, пішов до церкви і почув як сьвященик говорив, що "хто дає убогому, той дає Богови, а Бог зверне йому сторицею". Щож мав робити Валаам? Дав якомусь жебракови десять центів... но, тай чекалисьмо, що то з того буде.

— І щож?

— Нічого. Ані мені, ні Валаамови ніхто не дав сотика. Вже ніколи не віддам нігде гроший без достаточного запевнення. "За сотик — дістанеш сто" — говорив сьвященик. Від кого? Кого буду доминати ся? Щоб хоч дістати тих десять центів!

— Е, менша з тим. Таж ти знов будеш багатий.

— Та, правду сказати, я тепер вже є багатий, бо маю себе, а я варт вісімсот доларів. Ех, щоб мені мати таку суму!

РОЗДІЛ ІХ.

Печера. — Плаваюча хата. — Добича.

Захотіло ся мені піти далеко на острів, щоб оглянути одно місце. Дійшли ми там вкінці, бо острів був найбільше три милі довгий а чверть широкий.

Місце, що я собі його вбив добре в пам'ять, був се горбок досить довгий і спадистий; виглядав на вал, високий на сорок стіп. Ледви видрапали ся ми на гору, бо боки були спадисті, ще й до того порослі всілякою деревиною. Майже під самим вершком найшли ми чималу печеру, велику, що їм міг у ній випрямувати ся. Було там холодно, але сухо. Їм радив, щоб позносити сюди наші річи, а я противив ся, бо не хотів сходити і знов драпати ся на гору.

Їм був тої гадки, що коли-б ми укрили човен а наші річи принесли до печери, то мали-б хорошу охорону перед дощем і перед людьми.

І справді: небавом були наші переносини. На козульках, залущених ще вчера у воду, тріпали ся риби, зняв їх, пустив козульки знов в глибину і добичу зварив на обід.

Вхід до печери закривала гущавина, але над нею находив ся невеличкий отвір а під ним плоске підвисшене, немов умисне призначене до розпалюваня огню. І їм запалив небавом огонь; ми варили обід.

Рядна розложили ми на землі, мов дивани, простирало служило за скатерть і обід відбув ся дуже хороши. Опісля зачало греміти і блискати: птиці ворожили добре. За хвилию падав уливний дощ і зачала ся сильна літна буря. Було так хмарно, що воздух мав барву темно-шафірову, а дощ лив мов з цебра, дерева виглядали, мов в мраці, мов окутані павутинем. Вітер нагинав деревиною аж до землі, аж видко було спід листя, яснійший і блідий, а галузе так гнуло ся і вертіло ся, немов би хто ломав руки з роспуки. За хвилию, коли довкрути темно сино, нараз блисне така ясність, що всьо відразу забіліє і бачити можна, як там десь далеко дерева замітають землю своїми вершками і розкидають галузем на всі боки... І знов за хвилию ніч, чорна, як гріб, і знов чути, як грім із страшним гуком, лоскотом і ревом котить ся на небі і падає десь на другій стороні сьвіта, мов би хто порожні бочки котив по сходах високих а спадистих.

— Як хороши, їм — говорю. — Радую ся, що я ту. Дай-но кусник риби.

— А бачиш! Не був би ти ту, коли-б не їм. Сидів бись в лісі під деревиною, не мав-бись теплого обіду і був-бись мокрий, як щур в млині. Може неправда, що? Курчата знають, коли має бути дощ, знають також птиці. Памятай о тім, Гуку...

Більше як десять днів взбирала ріка, аж вкінці виляла ся з берегів. Низша часть острова сховала ся під водою.

Цілими днями пливали ми човном по острові. Сонце пекло, мов жар, а ми серед деревин мали тінь й холод. Човен плів поміж численними пнями, мов живе, звинне сотворіне; а як замикала нам дорогу сіль дикого винограду, то не було ради; треба було вертати і шукати иньшої дороги. На деревах сиділи крілики, вужі і иньші зьвірята, що задля голоду були так ласкаві, що давали ся брати до руки. Лиш вужі недовірчиві швидко утїкали до води. В нашій печері було їх повно.

Одної ночі зловили ми часть порядного порома, збитого з соснових бальків. Був він довгий піснайцять стіп, а широкий дванайцять. Поміст був трівкий і рівний, мов підлога.

Другого дня раненько побачили ми, як плила ціла дво-поверховата хата з поломаним дахом. Підплили ми під стіну і вїзли вікном до середини. А що ще було темно, тож, тримаючи лодку на линві, плили ми здовж острова під дахом.

Коли вже розвиднило ся, доглянуди ми ліжко, стіл, два старі крісла, порозкидане катране по долівці і одіне на кілку. На долівці, в супротилежнім куті, лежало щось, піби чоловік.

Тож їм кричить:

— Гей, вставайте!

А то "щось" не ворохнуло ся. Кричу — не рухасть ся. Тоді говорить їм:

— Так, — се певно чоловік, але неживий, бо коли-б жив, то певно був би пробудив ся. Тримай човен, я полізу і погляну.

Поліз, похилив ся і говорить:

— Неживий. По правді труп, підведеть ся аж на страшнім суді. Куля застрягла в плечах, тай одежини не має на собі. Певно, лежить вже два дні. Не йди, Гуку, тай не диви ся, бо страшно виглядає.

Я навіть не дивив ся в той бік. Їм прикрив його старими лахами, мимо того, що я не був цікавий дивити ся. На долівці було порозкидане старе, поплямлене катране, порожня фляшка з горівки, кілька масок з чорного сукна, а на стінах було повно неприличних малюнків, начеркнених углем. Висіли там рівнож дві старі, замарані, перкалеві спідниці, капелюх, трохи заболоченого жіночого одія і дещо з мужеської гардероби.

Ми вкинули ті лахи до нашої лодки, бо се може придати ся. Взяв я рівнож старий капелюх солом'яний, поплямлений й поломаний. Була й розбита бутелька а в ній троха молока; заткана була онучою: видно

ссало з неї немовля. Стояла також скриня й куфер новий із завісами відорваними, без замку. Одно й друге стояло отвором, тай не було там нічого цїкавого. Страшний нелад вказував на се, що мешканці утікали серед метушні перед злочинцями.

Взяли ми собі добру, бляшану ліхтарню, різницький ніж острій, але без колодки, новіський столовий ніж, пачку лосвих свїчок, мосляний ліхтар, бляшану фляшку, помарану й подерту капу на ліжку, жіноче пуделко з голками, нитками, шпильками і иньшими подрібними дрібничками, молоток, жменю цвяхів, удку так грубу, як мій палець з великими гачками, взяли ми рівнож звинену оленеву шкіру, кінську підкову і кілька фляшок з лікарствами, без написів. Перед самим виходом найшов я ще новіський гребінь, а їм, старий смик і дерев'яну ногу. Ремінчиків не було при ній повідривав хтось всі, але впрочім було зовсім добра, лиш біда в тім, що для мене була за довга а для їма за коротка.

РОЗДІЛ X.

Несподіванка. — Старий Іван Бункер. — Перебраний.

По сніданю був-би дуже радо поговорив о тім, небіщику, щоб дізнати ся, хто його убив тай за що але їм не мав охоти до розмови. Надючи ся якогось лиха, говорив, що мерлець готов до нас приходити, бо чоловікови непохороненому все лекше волочити ся по свїті і лякати живих, чим такому, що вигідно лежить собі під землею. Для мене се видало ся дуже второпне, тож розмови я вже не зачинав, хоч все мені приходило на гадку: що то був за чоловік, хто його убив тай за що?

Коли ми перешукали кишені забраного одія, нашли сріблом сім, доларів, зашитих в старім каптані між підшивкою а верхом. Їм гадав, що мешканці тої хати украли каптан, не знаючи нічого про гроші. А я знов був тої гадки, що вони не лиш украли каптан, але й убили властителя, але коли їм не хотів говорити про се, заговорив я до нього:

— Чи надієш ся якої недолі з такої розмови? А пригадуєш собі, що сказав ти передвчера, коли я приніс шкіру з вука? Ти говорив, що стріне нас велике нещасте, і щож стало ся? Придбали ми собі тільки всякого краму і ще сім доларів. Най нас що-дня стріне таке лихо...

— Не тіш ся дуже, буде ще й біда. Памятай собі! Вже є в дорозі. Лиш дивити ся а з'явить ся.

І прийшла. Говорили ми про се у второк. В пятницю по обіді лежали ми в траві і балакали. Захотіло ся мені тютюну, тому біжу до печери і находжу тарахкавця*), звиненого в кружок. Швидко забив я його і положив в місці, де їм в ночі спав звичайно, щоб його налякати. Тимчасом до вечера забув я про вужа. Коли вечером їм положив ся спати, показало ся, що до убитого вужа прилз другий тарахкавець і укусив їма.

Їм закричав, зірвав ся... На постели їма лежав живий вуж, готов скочити. В одній хвили убив я його патиком, а їм хопив фляху з горівкою і почав дудлити.

Він був босий — і гадина укусила його в п'яту — а всьо через мою легкодущність! Цілковито я забув, що там, де лежить убитий вуж, прилазить все його товариш і обвинеть ся докруги неживого. Їм казав сейчас відтяти голову тарахкавця, кинути її далеко, і стягнути шкіру і спечи кавалок мяса.

Опісля з'їв мясо і казав, що се помагає. Казав рівнож виняти з хвоста обручку і перевязати руку в самій кістці, говорив, що і се може. Тихо висунув ся я з печери, забрав оба вужі і кинув далеко в гущавину, бож треба було укрити перед їмом мою вину.

Їм пив і пив безнастанно і від часу до часу тратив вже пам'ять, оглядав ся докруги диким зором, кричав на ціле горло, а як приходив лиш трохи до себе, то знов хапав за фляшку. Нога спухла йому страшно, аж поза коліно, а небавом зачав його трунок розбирати. Се був знак, що виздоровів; але що до мене, то волів би я хорувати від вужового ужаленя, чим від горівки.

Чотири дні і чотири ночі лежав їм в тяжкій хоробі. П'ятого дня нога стухла; устав здоровий. Дав я собі слово, що ніколи не возьму до рук шкіри вужа. А їм говорив, що тисяч раз волів би побачити нів крізь ліве плече, чим взяти до руки шкіру з вужа.

Я рівнож почав хилити ся до його погляду, хоч передтим був я певний, що найбільшою дурницею, на яку може здобути ся чоловік, є: стати так, щоб нів був за нами з лівої сторони. Умисно зробив то старий Іван Бункер і ще й перехвалював ся. І щож скажете? Два роки опісля впив ся, упав з даху і розбив ся на шкamate.

*) Тарахкавець, дуже ідовитий вуж. Одно його укушене справляє смерть. Його тіло закінчене є хвостом, зложеном з поодиноких обручок, що видають звук, подібний до тарахканя тоді болу вуж рухаєть ся. — Пр. пер.

День минав за днем, а ріка плила вже спокійно і опала цілковито. На возульку засадив я крілика і зловив на то великанську рибу, що важила більше, як двіста фунтів. Двох нас не могло їй дати ради ще трохи була-б нас потягнула у вир. В її жолудку найшли ми великий, мосязний гузик і велику тверду галку. В тій галці була деревляна шпулька, що її риба певно давно вликнула. М'ясо мала та риба смачне і біле, мов сніг.

На другий день сказав я їмови, що дуже мені нудно і що бажаю поїхати до Іллинойс. Їм похвалив мій намір, але радив перебрати ся за дівчину для безпеченства. Рада була добра і я рішив примінити ся до неї. А що одна перкалева спідниця була за довга, зробили ми чималу закладку і сподні підкотив я аж до колін так, що з під спідниці не було їх зовсім видко. Їм позапинав гафтки на плечах і показало ся, що одіж лежить на мені досконало а як заложив ще на голову перкалевий капелюх від сонця і зав'язав під бородою, то їм казав, що певно і в білий день ніхто не пізнає мене. Ціліську днину ходив я в тім бабськїм строю, щоби трохи привикнути. Їм не вдоволяв ся лиць моїм ходом, показував також, щоби я не підтягав спідниці до гори і не пхав руку до кипені від штанів.

Вечером сів я до лодки і поплив на беріг. За містом стояла нужден на хатина, в котрій давно вже ніхто не мешкав. Заглянув я обережно у вікно. Дивлю ся: сидить сороклїтна баба і робить пончоху; біля неї на сосновім столі горить свічка. Не пригадував я собі такої твари, хоч всіх мешканців місточка знав я дуже добре. Урадував ся, коли побачив чужу твар, бо найбільше мене то лякало, що люди пізнають мене по голосі. А така баба, хочби вона ту сиділа доперва від двох днів, то о всім мені оповість.

Ковтаю до дверей і думаю рівночасно о тім, що я тепер не хлопець а дівчина.

РОЗДІЛ ХІ.

Гук і незнакома. — Що чувати? — Гук зловив ся. — Шукають нас!

Ковтаю до дверей.

— Прошу, — чути голос.

Коли я увійшов і привітав ся, глянула на мене від ніг до голови малими остримї очима і питає:

— Хочу знати, як звеш ся?

PETER SLUSARSKI
260 HANOVER ST
BOSTON, MASS.

— Зоня Уілемс.

— Де мешкаєш?

— Сім миль відси в Гукервіль. Дуже змучилам ся, бо йшла піхотою.

— І певно голодна? Чекай, найду щось для тебе.

— Дякую, я не голодна. Хотіла дуже їсти, тому мусіла вступити на фільварок, дві милі відси... Там мене нагодували і тепер вже не хочу їсти. Для того так спізнала ся. Мама моя дуже хора, не маємо ні грошей, ні жадних припасів, тому йду до свого дядька Василя Мура. Ніколи ще там я не була, здаєть ся мені, що дядько мешкає на кінці міста. Правда, прошу пані? Може пані знають мого дядька?

— Ні, всіх ще не знаю. Мешкаю тут від несповня двох тижнів. Маєш кавал дороги перед собою, як йдеш на другий кінець міста. Переночуй у мене а тепер зди́ми капелюх.

— Ні, дякую пані — говорю. — Відпінчу трохи і піду далі. Хоч темно, але я не бою ся.

А вона мені на се, що самої мене не пустить, що відведе мене її муж, що верне за годину. Зачинає мені опісля розказувати про свого чоловіка, кривняків, як їм давнійше гаразд поводило ся а як нерозважно поступили собі, що перенесли ся до нашого місточка, де їм дуже зле поводить ся і т. д. і т. д. Але як зачала говорити про мого батька і о замордованю Гука, то радо слухав я її базіканя. Питаю:

— Хтож його замордував? У нас в Гукервіль говорили про се чимало, але до нині не знаю, хто забив Гука?

— Е, я гадаю, що ту є такі, котрі знають, хто забив Гука. Підозрівають його батька....

— Чи справді? Се не може бути!

— Майже всі так думали з початку. Вже навіть хотіли його покарати правом лінчу*). А опісля припускали, що злочину допустив ся мурин, їм... Він утік від своєї пані...

— Що-ж знов? Їм...

Сейчас замовк, бо прийшло мені на гадку, що лучше мовчати. Баба плела далі, не звертаючи навіть уваги на мої слова:

— Треба тобі знати, що мурин утік тої самої ночі, коли замордували бідного хлопчину. Визначили нагороду триста долларів для то-

*) Право лінчу є се давнійший американський звичай, що товпа ловила злочинця і карала його так, як сама хотіла. — Пд. пер.

то хто зловить. А хто найде старого Гука, той дістане двіста доларів. Бо то бачиш, так було: приходить він до міста рано і говорить, що хтось в ночі убив його сінка. Зараз вислали човен шукати трупа, старий поїхав також на лодці і шукав, але, коли нічого не нашли, старий десь зник. Хотіли конче взяти ся до нього, щоб посмакував лінчу, але десь пропав, уважаєш? На другий день ходить чутка, що мурина не ма, а навіть, що о десятій годині вечером тої ночі, коли поповнено злочин, ніхто не бачив його на очі. На него отжеж зложили цілу вину. Нараз вертає старий Гук, йде прямо до судії, плаче, що мурин убив йому сина і благає, щоб судія дав йому гроші на шуканє за мурином. Судія дав йому трохи гроший а старий, добре вже підпитий, вештав ся до півночі по місті з якимись незнакомими, що їм з очий не добре світило. Від того часу ніхто більше не бачив старого. Він дуже хитрий! Коли верне за пів року, то все піде, як з маслом. Ніхто йому не доведе злочину, а гроші сина дістануть ся в його руки.

Чи перестали вже підозрівати мурина о злочин?

— Ні, є ще такі, що думають, що лиш мурин міг се зробити. Певно небавом зловлять його і присидують, щоб признав ся.

— То його тепер шукають?

— Алез певно, гусонько, шукають... Чи ж триста доларів валяєть ся по сьмітю? Думають впрочім, що мурин ховаєть ся близько. І я так думаю, але не люблю богато плести. Він певно на оттім острові, правда? бо там ніхто не заходить. Ніхто там не мешкає, а я навіть два дні тому бачила дим. Ніхто иньший, лиш мурин укриваєть ся там і варта задати собі труду і перешукати точно островець. Від тоді не було видко диму, певно ховаєть ся де-інде. Але се нічого не шкодить: поїде там мій чоловік ще з одним своїм товаришем. У двійку попливуть. Чоловіка не було дома, але як лиш нині вернув, сейчас сказала йому, щоб перешукав островець.

Я так перелякав ся, що годі мені було висидіти на місци. Мусів я мати конче щось в руках, щось принайменше обертати в пальцях, взяв отжеж зі стола голку і зачинаю засялювати... Але руки мені дрожали, я почував, що роблю дуже незручно.

Коли баба перестала лепетати, бачу, що на мене поглядає допитливо і з усміхом. Кладу отжеж голку і нитку, удаючи, що я переняв ся дуже її оповіданем. Кажу:

— Триста доларів, — то хороший гріш. Дуже була-б рада, ко-

ли-б моя мама мала ті гроші. Чи муж пані попLINE ще нині на остров?

— Так, нині. Пішов до міста з тим чоловіком, що йому має товаришити, по лодку і другу стрільбу. По півночі виїдуть.

— Чи не лекше було-б для них шукати в день? Нехай ждуть до рана.

— Так? Щоб муринови лекше було їх побачити? Там по-півночі він засне твердо, а наші певно доглянуть огонь, що його мури розпалить.

— Думаю зовсім противно.

Баба поглянула на мене знов допитливо, а я не в силі був укрити змішання. За хвилину питає:

— Забула я, як тобі на імя, лебідонько...

— Мм... Ма... Марійка Уїлемс...

Вимовив то слово "Марійка", але все мені здавало ся, що перше сказав я инше імя. Не сьмів отже навіть глянути бабі в очі; почував я, що зловив ся і що се по мені пізнати.

— Здасть ся мені, серденько, що як перший раз спитала я тебе, то ти відповіла: "Зоня"?

— Так, прошу пані, називаю ся Зоня Марійка Уїлемс... або Марійка Зоня Уїлемс... на перше імя мені Зоня... одні звать мене "Марійка", а другі кличуть "Зоня"...

— Так? То ти маєш два імена?

— Так, прошу пані...

Се мене вже трохи успокоїло, але очий таки не сьмів я піднести. Коли однак баба зачала нарікати на тяжкі часи і на шурі, відзискав я знов певність себе. О шурах говорила сьвяту правду. Що хвиля то з тої, то з другої діри виглядали цікаво на хату... А баба говорила, що коли є сама, то мусить мати все щось під рукою до кидання на шурі, що не давали їй спокою; притім показала мені оловяну штабку, скручену в узол.

— Ось тим на них кидало — говорила¹ — і звичайно знаменито влучу, але нині моя рука дуже змучена і не могу влучити.

— Ось тим на них кидаю — говорила — і звичайно знаменито влучу, але нині моя рука дуже змучена і не могу влучити.

— А може-б ти стрібувала? — сказала до мене.

Хоч як бажав я утічи з хати перед поворотом її чоловіка, взяв

однак олово і кинув з цілої сили на щура, що перший виставив ніс з діри. Коли-б щур зачекав, то на здоров'я се не було-б йому виїшло. Баба запримітила, що кидаю знаменито і що другого щура забю певно. Ойісля встала з крісла, принесла міток ниток і просила, щоб я їй поміг в роботі. Подав я обі руки, а вона вложила на них міточок і говорила безпастанно о своїх інтересах і про мужа. Нараз, перериваючи, говорить:

— Щоби забити щура, треба мати олово під рукою, на колінах.

І з тими словами кинула тятарок мені на коліна, а я чим мерзій стиснув ноги до куни, щоб олово не виало на землю. За хвилино баба взяла міток, подивила ся насміяливо в очі і говорить:

— Скажеш мені тепер правду, як тобі на імя?

— Як... щооо, про-оошу па...?

Здаєть ся мені, що я так дрожав, як осиковий лист: не знав я, що говорити і що робити. Кажу:

— Проо... прошу паа...ані, про... прооошу собі не жартувати з бідної... бідної дівчини. Як може пані заваджаю ,то я... я..

— Не підеш нігде. Сідай і сиди там, де сидів. Не зроблю тобі нічого злого. Вияви лиш мені свою тайну, не скажу нікому. Тайни не зраджу: а що більше, поможу тобі з чоловіком, коли-б був в якій потребі. Знаю: ти втік від свого майстра. Ти термінатор, але обходив ся з тобою дуже лихо і ти ддятого його покинув. Господь з тобою, дитино, не скажу нікому, лиш скажи правду.

— Бачу, — промовив я — що довше годі грати комедії, скажу отже-ж правду і прошу: задержіть се в собі. Родичів уже не маю, а опікун віддав мене на науку до одного властителя фільварку, трийцять миль відси; властитель — се був старий скушндрига, що так эле обходив ся зі мною, що я, не могучи довше видержати, украв його дочці трохи одія і втік у тім пересвідченю, що мій дядько, Василь Мур, заопікуєть ся мною. Тож пильно мені до того місточка — до Гошен.

— Що ти говориш, Гошен? Алеж се не Гошен. Се Новий Петриків. Гошен десять миль далі, в гору ріки. Хто-ж тобі сказав, що се Гошен.

— Хто? Якийсь чоловік, що його стрінув я нині досьвіта. Казав мені зійти з гостинця на право...

— Хіба був п'яний. До Гошен треба як раз йти на ліво.

— Га, що правда, виглядав на п'яного, але тепер менше з тим. Вже стало ся! Треба йти в гору, щоб бути в Гошен досвіта.

— Чекай хвилюк. Перекуси що, або возьми децю, в дорозі придасть ся.

Заходячи ся коло перекуски, спитала:

— Скажи-но, як корова хоче піднести ся, то на котрі ноги встає?

— На задні, прошу пані...

— Добре, а кінь?

— На передні...

— З котрого боку дерево поростає мохом?

— Від півночі...

— Як п'ятнайцять коров пасе ся на узгір'ю, то кільки їх є обернених головами в тім самім напрямі?

— Всі п'ятнайцять...

— Добре, добре... Бачу, що ти вихований на селі; а я підозрівала, що ти хочеш знов мене оманити. Скажи ще мені, як звеш ся?

— ...Юрко Петерс, прошу пані.

— Не забудь отже того імени: "Юрко". Памятай, щоб не сказав мені, що називаш "Олександр" і не крутив, що мавш два імена: Юрко і Олександр. Не йди в тій перкалевій суконці між баби, бо удаеш дівчино: муштин то можеш ошукати. А ще одно, хлопчино: як хочеш засилити нитку, то не засилой голки на нитку, але на відворот: місто держати нерухомо нитку, то якраз нею шукай ушка голки, бо так засилоють женщины, а муштини всьо роблять навідворот. А як кидаеш чим тяжким, то стань на пальцях, піднеси руку над головою високо й незручно і старай ся хибити принайменше на яких шість стіп. Кидай цілим раменем і з розмахом, бо так кидають дівчата. І ще собі запам'ятай: як дівчина хоче, щоб їй щось упало на коліна і не покотило ся на землю, то коліна розсуне, роблячи із спідниці немов би фартух і наставить під то, що має упасти. Дівчина ніколи не стисне колін, як ти зробив, коли ловив тягарець оловяний. Як я побачила, як ти засиляеш нитку в голку, то сейчас догадала ся, що ти хлопець; а з щурами і оловом, то я умисно стрібувала, щоб бути певною. А тепер махай до свого дядька, ти, Зоню-Марійко-Юрку-Олександр-Уїлемс-Петерс, як тобі щось лучить ся, то дай знати Юдині Лофтус, себто мені, а

я зроблю, що лиш буду могла, щоб тебе вибавити з клопоту. Тримайся дороги над рікою, а як йдеш на таку мандрівку, то бери з собою черевки і шкарпетки. Дорога до Гошен вибита камінем і нім дійдеш, то покалічиш ноги.

Чим скорше побіг я з п'ятдесять ліктів берегом і чим мерщій до лодки. Веслюю, що сил лиш у мене, щоб чим скорше дістатись на острів. Підплив в тій стороні, де беріг був стрімкий і спадистий, видрався на горбок і на тім самім місци, де перший раз палив огонь, розложив тепер величезний огонь з сухого галузя.

Опісля всів до лодки із сим самим горячковим поспіхом оплив половину острова, висів на беріг і швидко біжу до печери, де спав їм. Буджу його і кричу:

— Збирайся, їм... швидко! Не маємо ні хвилики до страчення...
Шукають нас!

Їм не питав нічого, але видко перелякався моїми словами. В протягу пів години зложили ми на поромі всі наші річі і відплили.

Відіпхнули від берега пором, що до него була прикріплена лодка і, тримаючи ся надберіжної тіни, дали ся унести струї і покинули острів.

РОЗДІЛ XII.

Повільна плавба. — Як позичати? — На покладі потопуючого корабля. — Злочинці. — "Се противить ся моральности". — "Нема порому".

Було вже коло першої години, коли острів зник нам з очей, а однак готов я був присягнути, що пором стоїть на місци, так поволі ми нав час. Коли-б ми були стрінули кого-будь, були-бисьмо сейчас скочили до чоьна і драгнули на беріг Illinois. Добре однак стало ся, що не було треба утїкати, бо не вложилисьмо до лодки ані стрільби, ані удки ані чоьобудь до їдження.

Ляк не давав нам думати про такі дрібнички.

Коли-б нас хто справді шукав на острові, то найперше поспішив би до огню, що палив ся проти Міссурі і тим самим не бачив би, що ми плинемо від сторони держави Illinois. А як ніхто нас не буде шукати і мій огонь нікого не виведе в поле, то вже не моя вина. Я зробив, що міг, щоб лиш закартувати собі з тих, що дуже ласі на триста доларів.

Коли вже сірло, задержали ся ми недалеко піскової лави, що ле-

жала біля берега, на закруті ріки. Лава була густо поросла бавовняними корчами, ми отже нарубали чимало гниля і покрили наш пором.

Тут було зовсім безпечно. Ріка звужувала ся в тім місци; по стороні Міссурі здіпмали ся височезні гори, а по стороні Іллінойс чорнів ся ліс; цілу поверхню ріки від берега до берега можна було обняти оком; не було страху стрінутися з якою лодкою або кораблем.

Ми лежали в човні, укритім між поромом а корчем бавовняним і ніхто нас не бачив, тож могли ми спокійно приглядатися, як легко пливають здовж берега кораблі, як борикають ся з водними струями човна, що плили проти води.

Я розказав тепер Імови цілу свою розмову з старухою, а Ім вислухав оповідання і сказав, що се дуже спритна баба і що, коли-б вибрала ся за нами на острів, то не дала-б ся перехитрити і не летіла-б, мов петля на огонь.

— Ні, Гуку, вона певно взяла-б зі собою собаку.

— Чому ж отже не могла сказати чоловікові, щоб взяв?

А Ім каже:

— Заложу ся, що їй прийшло се до голови аж в останній хвили, тоді, коли мушці вибравли ся вже в дорогу. Коли-б не се, сиділи-б ми тепер під ключем. А може були-б нас вже відвели в місто.

— Мене се зовсім не обходить, чому нас не найшли, — відказав я. — мені досить того, що не найшли.

Сумерк стелив ся вже по воді, коли ми виглянули з гушавини. Дивимо ся на право, на ліво, перед себе: нікого не видно, всюди пусто й спокійно. Тож Ім зняв з порому кілька дощок і зробив з них на покляді чималу буду: мусіли ми чейже мати захист для себе і для річій на случай зливи.

Підлога в буді була більше як на стопу висша від помосту, щоб вода, філюючи, не заливала нам постелі. В самій середині будки верства болота, висока кілька цалів, обложена довкруги дошками, мала служити в слітні дні холодніші до розпалювання огню, щоб на вні його не було видно. Ім зробив рівнож ще одну лодку, на случай, коли-б наше зіснувало ся. А я вбив в стіну з внішньої сторони кілок на ліхтарню і її мусіли ми запалювати на знак, щоб кораблі, плывучі з водою не в'їхали на нас. Для кораблів, що плили проти води того знаку не було треба, бо вони шукаючи глибокої води, плили звичайно серединою ріки.

Тої ночі плили ми/сім до вісім годин без весел і струя несла нас

із скоростію чотирох миль на годину. Ловилисьмо риби, говорили, а від часу до часу, як морив нас сон, скакали на переміні у воду, щоб трохи покритити ся. Ніч була спокійна й погідна і нам дуже приємно плило ся великою, тихою рікою; лежачи на взнак, дивили ся ми на небо, засіяне зорями. Так було тихо і хорошо, що не сміли ми майже голосно говорити ані реготати ся на ціле горло і розмовляли лиш придушеним голосом.

Погода була прекрасна так тої ночі, як і слідуючих. Нічого злого нам не лучило ся.

Що ночі минали ми якісь міста, менші й більші, одні над берігом положені, а иньші на темних, високих узгір'ях, відси видко було лиш ряди сьвітел, а домів зовсім не мож було доглянути. Пятої з ряду ночі минали ми St. Louis, де так ясно сьвітило ся, мов цілий сьвіт стояв в огни. В нашім місточку говорили, що се місто має до трийцять тисяч мешканців! Але я таки сему не вірив і доперва, коли побачив о другій годині в ночі таку луну над містом, подумав собі, що може й се правда.

Там було зовсім тихо: певно вже всі спали.

Кождої ночі причалювали ми до берега і я вилазив на беріг і йшов до близького села, щоб за кільканайцять центів купити муки, солонини, або вкінці щобудь до їдження. Часом стрінув курку, що вештала ся по дорозі, місто спати в курнику на бантах, то брав я її з собою. Батько мій все говорив:

— Бери все курку, як навинеть ся тобі під руки, бо як вона тобі не здасть ся ні-нащо, — найдеть ся такий, що потребувати-ме; а чейже для душі ближнього гарно сповнити добре діло.

Хоч я ніколи не бачив, щоб батько коли не потребував курки для себе, але памятаю гаразд, що так говорив.

Рано-вранці заглядав я по городах, де росли гарбузи, мельони, дині, тай всяка ярина — і позичав від властителів то, що мені було потрібне.

Батько говорив, що в такім позичуваню нема нічого злого, щоб лиш мати добру волю віддати властителеви позичені в той спосіб річи.

Але вдова знов кричала, що така позичка, то по-просту крадіж і що чесний чоловік в той спосіб не буде ніколи позичати!

А їм знов стояв при тім, що після нього і батько має слухність і вдова, тож найлучше вибрати кілька річий і постановити не позича-

ти їх від нікого, а за то з чистою совістю позичати інші річи, конче для нас потрібні.

Раз говорили ми про се ціліську ніч, не могучи рішити, яких річий виречи ся: гарбузів, чи мельонів, чи ярини? А над раном рішили ми не тикати навіть: квасниць і пастернаку! Передтим совість мене трохи гризла, але тепер вернув нам спокій. Передовсім я був вдоволевий, бо квасниця я ще з роду не їв, а пастернак досьпівав аж за кілька місяців.

Нераз застрілили ми водяну курку або цирашку. Ту вже їх вина! Бо ми убивали лиш тих, що або зірвали ся за рано, або пізно клали ся спати. Загально: жили ми, аж любо.

Другої, чи третої ночі мали ми по півночі страшну бурю з громами, лискавицями із такою зливою, що струями спадала вода з неба. Ми сиділи укриті в нашій буді. При сьвітлі лискавиці бачили ми перед собою водну дорогу, сфільовану, по обох боках скали, а впрочім нічого.

Аж вкінці кажу я до Їма:

— Диви, Їм, поглянь трохи в бік...

Се був корабель, що розбив ся, бо в'їхав на підводну скалу. Ми плили прямо на нього і при сьвітлі лискавиць бачили ми його дуже точно. Похилив ся вперед і більше як до половини пірнув; але поклад був ще над водою і всьо було на своїм місци, як повинно бути. Навіть при лискавці бачив я, що біля шнурка від дзвінка стоїть крісло, а на поруче хтось заложив капелюх з великими крисами.

А хоч була ніч і буря — то й всьо так виглядало загадочно, почув я однак охоту дістати ся на поклад корабля, щоб оглянути там всьо і трохи понишпорити.

Говорю отже до Їма:

— Ходім на поклад.

Але Їм не хотів і чути.

Не маю охоти робити дурниць — говорив. — Дуже нам ту добре, а як нам добре, то по що маємо класти голову під меч, як говорить Св. Письмо. А впрочім є там певно вартівник і пильнусь.

— Ти сам вартівник і твоя баба! — відрізав я. — Чого там має пильнувати вартівник? Кают і будки керманича. Хтоб там впрочім хотів наражати жите для дурних кают і будки в таку ніч, як нині, коли корабель може туй - туй піти на дно ріки.

Ім не міг на се нічого сказати.

— А до того — говорю — в каюті капітана може собі позичимо щось такого, що нам придасть ся. Бігме, що там певно десь є цигара, штука по п'ять центів готівкою. Зажили би собі хорошо. Кождий капітан корабля — то богатя і бере місячно по шістьдесят долларів і не дбає зовсім кільки за що треба заплатити: чого захоче, то сейчас мусить мати. Бери свічку до кишені, їм... Не буду мав спокою, поки не повишпоримо трохи. Щож, ти собі думаєш, що Томко Соєр минув би таку нагоду? Ніколи, за ніщо в світі! Він назвав би се "пригодою"... так: пригодою і пішов би на поклад, хоч би се мав бути послідний крок в його житю. А як він робив би се хорошо! Який був би гордий! Вачив-бись! Ти погадав би собі, що се Христофор Колумб, що відкриває обіцяну землю! Хотів би я, щоб ту був Томко!

Ім помимрив трохи, але вкінці уступив. Сказав при тім, що треба говорити як найменше і то тихо.

В тій хвили блиснуло і то в сам час, бо ми стояли вже під кораблем. Видрапали ся на поклад досить високо положений і сунули ся обережно на перед корабля, на потемки, пробуючи ногою, де треба ступити, щоб не впасти часом в який отвір. Натрафилсьмо якось на східки, що вели до кают і перша з ряду була отворена: заглядаємо — темно; але трохи далі блимає якесь світло і доходять до нас якісь голоси.

Ім шепче, що йому робить ся зле зі страху і радить дати драпака. Вже хочемо вертати на пором, коли нараз почув ся якийсь голос, що благав з плачем:

— Змилосоудіть ся, хлопці, надімною, присягаю, що не пишу ні словечка.

— Брешеш. Ти все так говориш і все жадаєш, щоб тобі дали більше, ніж тобі належить ся; тай притім грозши, що виспіваш всьо, як лиш не дадуть тобі тільки, кільки хочеш. Тим разом перебрав ти мірку. Ти мерзений, підлий зрадник, якого нема на світі.

Ім пішов глянути, що дієть ся з поромом, а я аж трясу ся з цікавости і говорю сам до себе, що Томко Соєр не пішов би за нічо в світі; тож і мені не хотіло ся відходити: бажав я побачити, що буде далі. Притиснув ся я до землі, пересунув ся рачки вузким коридором і приліз аж до каюти, де на долівці лежав якийсь розтягнений чоловік. Руки й ноги мав звязані; біля нього стояло двох людей: оден з ліхтарнею, другий з револьвером.

— Ех, забив би я тебе! І так належить ся, такого розбишаку, як ти...

А той на долівці дзвонить зубами з переляку і благає:

— Не роби сього, Біль, не роби... Не скажу... нічого не скажу..

А той з ліхтарнею зареготав ся.

— Се правда, що вже ніколи не скажеш нічого в житю. Перший раз сказав ти щирю правду.

І додав:

— Чуєте, як благає? А коли-б ми не були його звязали, то був би нас обох забив. І за що? За марне. Лиш за се, що ми хочемо свого. Лиш за се. Но, але тепер нікому він вже не буде грозити. Сховай револьвер, Біль.

А Біль на то:

— Щоб я такий здоровий був, що не сховаю. Треба його забити. Чиж він в такий самий спосіб не убив старого Готфельда? Чиж не за-служив на смерть.

— Але я не хочу, щоб ти його убив, маю свої причини...

— Най Бог благословить тебе за ті слова, Пакарде! Не забуду сього, поки житя, — говорив є плачем чоловік, що лежав на долівці.

Пакард, не зважаючи на його слова, повісив ліхтарню на кілку, поступив кілька кроків до місця, де я сидів, скулений серед пітьми і прикликав до себе Біля. Корабель так колисав ся, що мало що не упав на них і тому посунув ся рачки трохи далі і заліз до каюти капітана. Серед темряви чую, що за мною йде Пакард і входить рівнож до каюти капітана, а вихиляючи ся з дверей, кличе:

— Сюди, Біль, я є в каюті. Ходи сюди.

Нім оба увійшли до каюти, скочив я на полицю, що є в каюті місто ліжка, притиснув ся до стіни, затримуючи віддих, повний роспуки:

— По що я властиво сюди заліз?

А вони, стоячи таки біля мене, положили руки на краю полиці і розмовляють. Не міг я їх бачити, але знав, де вони є, бо дуже вонало від них горівкою.

Через цілий час їх розмови не міг я майже віддихати, трохи зі страху, а головно ддятого, що то, що я почув — аж заширало мені віддих в грудех.

Говорили тихо: Біль хотів такн забити Турнера.

— Грозив, що всьо виговорить і додержить! Хоч би ми тепер йому

віддали свої часті, то вже нічо не допомогло-би, бо він нам не дарує того, що ми зробили. Пімстить ся на нас і всьо висьпіває, побачиш. Най-лучше буде вислати його на лоно Авраама.

— А нехай то лихо возьме! Я думав, що ти тому противний. Но, як так, то гаразд. Ходім, най се вже раз скінчить ся.

— Зажди хвильку, ще всьо я тобі не сказав. Послухай. Добре то кому стрілити в лоб, але ліпше позбути ся ворога без крику, бо нема сенсу дерти ся до шибениці, если можна поставити на своїм, без на-раження власної голови. Чиж ні?

— Певно, що так. Але як зробити?

— Бачиш, я думаю: заберемо з кают, що лиш дасть ся, укриємо нашу добичу на суші. А опісля будемо ждати. За дві години піде корабель на дно... Розумієш? Тоді він утопить ся разом з кораблем і не буде в тім нічийї вини, що утопив ся. Чейже лучше позбути ся його таким способом, чим забивати чоловіка. Що до мене, то я все був противний убійству, як без нього можна обійти ся: се чейже противить ся розумови й моральности. Чиж не маю раці?

— Певно, що маєш. А як корабель не утопить ся.

— Як хочеш, то можемо заждати дві години. Чому-б ні?

— Добре. Заждім.

Вийшли, а я зліз з полиці, цілий спітнілий, таї чим скорше на поклад. Було темно, як в ямі, тож шепотом кличу:

— Їм!

А він відзивасть ся з правої сторони, близько, але так, немов би крізь плач—

— Швидше, Їм, — говорю, — не пора зойкати, анї нишпорити по кораблі. Є ту двох злочинців і як не відчепимо їх човна, щоб вони не могли дістати ся на беріг, то оден з них буде мав ся хорошо. Але як заберемо їм лодку, то всі три підуть перед суд. Спішім Їм. Я з правої сторони, ти з лівої сторони, глядім. А опісля на пором і...

— О, Боже мій, Боже! Нема порому, нема! Відв'язав ся і поплив з водою! А ми ту... без порому!

РОЗДІЛ XIII.

Утінаємо. Нічний сторож. — Йде на дно. — Спимо мов забиті.

Так заперло мені дух, що мало не зомлів. Лишити ся на кораблі, що туй-хуй піде під воду і щей з такими людьми! Але не було часу на

розважання. Треба було конче відшукати ратушковий човен, що нам конче було потрібне.

Шукаємо отже по обох боках корабля, але човна нема. Їм, без сили, не хотів вже шукати, тримаючи ся ледви на ногах, то однак я додав йому охоти, тож шукаємо далі. Ніхто з нас не знав певно, де є човен, ми знали лиш, що є, бо тамті о нім говорили. Найшов я його вкінці біля дверей, що провадили до якоїсь великої кімнати і серед темряви намацав я його пальцями. Без сумніву є! Урадуваний, беру лодку, перекидаю гурт і, держачи ся ще одною рукою галерії покладу, хотів вже вскочити до неї, коли нараз висуваєть ся зі сходів голова, чую кроки, що зміряють до поруча, якась людська постать перехиляєть ся через ню, чую її майже біля себе, а вкінці оден зі знаних мені голосів говорить:

— А не забудь згасити ліхтарні, Біль.

Опісля кидає до човна якийсь мішок досить тяжкий, перелазить через поруче і влазить до човна. Се був Пакард. За хвильку надходить Біль і пакуєть ся також до човна. Пакард говорить до нього:

— Всьо готове, гайда...

Я слухаю, тримаючи ся одною рукою поруча і чую, що трачу сили. Нараз Біль говорить:

— Чекай, чи перетряс ти йому карман?

— Ні! А ти?

— І я ні. Він має чейже свою частину добичи. Ми позбирали всяке катранє, а лишаємо гроші?

— Но, а як він додумаєть ся, чого ми хочемо?

— Ну, то додумаєть ся... Щож з того? Таж гроші треба від нього забрати. Ходім.

Вискочили отже з човна і побігли. Як лиш за ними замкнули ся двері, я був в човні; Їм скочив також, перетяв линву і — гайда в дорогу.

Не брали ми за весло, ні говорили до себе ні слова, бояли ся навіть відітхнути повною грудню. Вода несе нас сама попри бік корабля, ми наємо його вкінці і лишаємо за собою. Коли ми віділили яких кількасот метрів, корабель зник серед темряви; і ми були безпечні і пересвідчені, що так є.

З віддаленя може чотириста ліктів бачили ми бліде світло в тій стороні, де був корабель і нам прийшло до голови, що злочинці якраз тепер побачили, що човна нема, тай розуміють своє положенє.

Ім забрав ся до весла і ми зачали гонити за поромом. Тепер доперва зачав я жалувати тих людей, бо перше не було на се часу. Зачав я тепер роздумувати, як мусить бути прикро навіть злочинцям находити ся в такім положеню. Хто то знає? а нуж і я коли поповню який злочин? Чиж мені було-б приятно думати, що враз з кораблем мушу утопити ся?

Тож говорю до Іма:

— Як побачимо на березі яке сьвітло, то причалимо до берега. Ми-немо сьвітло, або не допливемо до нього, щоби лиш найти захист для човна. Я піду до села, видумаю якусь байку і найду чейже когось, хте попливе ім на ратунок і висвободить їх від смерти. А як надійде їх час, то висіти-муть на шибеници.

Мій намір однак не здав ся на ніщо, бо небавом зірвала ся бурея, гірша від попередної. Страшна злива, а ту на березі ані одного сьвітла: сплять всі. А ми пливемо все далі і вигладаємо сьвітла і нашого порому. За кілька годин устав доц, але хмари не зникли, блискавиці літали по небі, а як від часу до часу блиснуло сильнійше, то бачили ми перед собою на воді щось чорного.

Був се, розуміть ся наш пором і ми дуже були раді, що перенесли ся на него. А тепер побачили ми невеличке сьвітло на правім березі і сюди забажав я причалити. А тимчасом взяли ми з човна мішок з корабля, наповнений краденими річами, перекинули його на пором, не знаючи навіть, що в тім мішку є. Просив я Іма, щоб поплив далі і запалив на поромі сьвітло і не гасив його, поки я не верну.

Він обіцяв се сповнити, а я човенцем поплив прямо на сьвітло. Коли був вже близько, побачив більше сьвітил, розсіяних по узгір'ю: було се чимале село. Підпливаю до найблизшого сьвітла і бачу, що падає воно від ліхтарні, завішеної на головнім магії вітрильної лодки. Зачав я шукати сторожа, дивуючи ся, де він може бути серед ночі і вкінці найшов я його, як дрімав прикритий рядном, з головою між колінами. Посіпав я його трохи за руку і зачинаю плакати.

Пробудив ся переляканий, але коли побачив перед собою молодкосуса, то витягнув ся, зівнув і каже:

— Но, що-ж там такого стало ся? Не плач, горшкодраю. Чого журиш ся?

— Батько, мати і сестра і...

Тут ніби плачем перериваю собі мову, тож він кричить нетерпеливий:

— До чорта, чого так розревів ся: Всі ми маємо свою журбу та й кождий найде свій кінець. Ну, говори, щож з ними стало ся?

— Вони... їх... вони... Чи ви є сторож тої лодки?

— Я — відповідає з вдоволенням — я є і капітан і властитель і помічник капітана і керманіч і сторож і робітник, а нераз сиджу в човні місто пакунків і пасажирів. Я не такий богач, як старий Горнбах і не можу тільки добродійств чинити для своїх сестрінців, а Томко, Дік і Генрік не дістають від мене тільки грошей, кілько він їх розкидає. Та говорив я йому нераз, що за ніщо в світі не прийняв би його місця, бо мене Бог сотворив до плавання поводі, а не до суші... Та най мене чорт пірве, коли-б я всьлів вижити в місті хоч два дні, де нема жадної роботи, а всюди порошня, доми і каміне. Тож говорю до стар...

Перериваю йому пискливим голосом:

— Нецастє їх стрінуло... велике лихо...

— Кого?

— Батька, маму і сестру і паніу Гукер також; — і як не попливете там сейчас..

— Де "там"? Деж вони є?

— На покладі потапаючого корабля.

— Якого корабля?

— Є тільки оден...

— Що? Чейже не Вальтер-Шкота...

— Як раз він...

— Господи, зми́лосерди ся! Щож вони там роблять? По що там лізли?

— Се певно, що не навмисно!

— Певно! Господи, зми́лосерди ся, нема дня них ратунку, як чим мерицій не утічуть відси. Яким чином вони там найшли ся?

— Дуже просто. Панна Гукер поїхала до міста.

— Так, до Буд-Льодін. Щож далі?

— Поїхала до Буд-Льодін і перед самим вечером всіла зі своєю муриною на пором, що мав її завести з міста до якоїсь панни, дідько їх знає, як вона називаєть ся, забув... Та панна, то велика її товаришка і панна Гукер хотіла у неї ночувати. На самій середині ріки керманіч згубив весло, пором перекутив ся кілька разів довкруги, а опісля по-

плив з водою, мило, дві, аж в'їхав на корабель і затонув... Керманич утопив ся також і муринка і віз з кіньми і всьо, лиш панна Гукер дістала ся на поклад корабля. А опісля, годину перед заходом сонця, батько, мати, сестра і я плили собі човном, тим самим, що ним возимо ярину на торг, але що було темно, тож не бачили корабля, ударили в бік. З нас ніхто не утопив ся, але за то потонув Біль, такий добрий, такий добрий! Найліпший хлопець в світі! Так мені його жаль, що волів би я був сам піти на дно... бігме, що волів би...

— Що я чую! Що я чую! Як живу, не чув я ще таких пригод. Но, а тоді ви що робили?

— Ми зачали кричати, взивати помочи, але ріка в тім місці така широка, а вітер так гудів і свистав, що ніхто нас не почув. Батько отже говорить:

— Треба, щоби хтось з нас дістав ся на беріг і сказав людям, що з нами стало ся...

Я лиш оден умію плавати, тож кидаю ся до води. Коли доплив до сущі, стратив лиш надармо час, бо кого лиш стріну, то відказує мені:

— Що? В таку ніч і на такі філі? Нема дурних. Йди шукай парового порому. Але тепер, коли я вас стрінув, то може будете ласкаві...

— Маєть ся розуміти, що гаразд; але хтож мені заплатить? Як гадеш? чи твій батько...

— Но, то всьо вже гаразд. Панна Гукер сказала, що її дядько Горнбак.

— Великий Боже! То він її дядько? Він? Слухай, малий, йди прямо на то світло, що он-там бачиш... Як дійдеш до нього, зверни на ліво і біжи ще з чверть милі, поки не побачиш коршми; йди там і кажи завести себе до Горнбака, він певно всьо то возьме на свій рахунок... А не марнуй часу, бо старому шильно буде дізнати ся щось про свою сестрінку, скажи йому, що нім прийде до міста, то мати-му її живу й здорову. Біжи скоро, а я спішу збудити помічника.

Йду ніби-то прямо до світла, але, як лиш старий зник в дверях недалекої хати побіг я до свого човна, витягнув його на беріг між дерева і укритий в тіни жду, на хвилю, коли-то лодка попливе на поміч...

Сказати правду, чув я в собі певного рода вдоволене, що я собі завдав тільки трудів для таких людей. Знаю, що кождий се зробив би. Щоб то так вдова знала про се! Представляю собі, як то вона хвали-

да-б ся мною, що я помагаю таким злочинцям: бо запримітив я, що вдова і всі побожні люди найрадше люблять драбів і негідників.

За кільканайцять хвиль побачив я корабель, що плыв долі водою. Побачив я його тому, що був темпійший від темної ночі... Аж муравлі піпли поза пікіру, коли його побачив, бо виглядав, мов мара корабля, затоплений вже по саму галерію. Зіпхнув я човно на воду, підплив до нього, але на мій крик ніхто не відозвав ся. Вода заливала вже повклад, потапаючий корабель вкривав з кожною хвилею глибоше й глибоше. Трохи зробило ся мені прикро, коли подумав про тамтих, що їх вода скорше залила, чим повклад, але лиш трохи, бо погадав, що, як вони могли видержати таку смерть, то і я можу.

Кілька сляпів за кораблем плила лодка вітрильна, з цілої сили веслюю, а коли вже був певний, що ніхто мене не догляне, оглянув ся, щоб побачити, як то вона буде увивати ся коло корабля і як властитель її шукати-ме способу: видобути трупа панни Гукер в надії чималої нагороди від Горнябака. Бачив він однак, що нічого не зробить, тож лодка вернула до берега, а я, не маючи на що чекати, пустив ся в погопу за поромом.

Здавало ся мені однак, що пливу незмірно довго, вкінці побачив я світло, що горіло на поромі їма і воно виглядало так, немов би було від мене яких тисяч миль. В тій хвилі зачало ся роз'ясновати небо на сході, причалили ми отже до якогось островця, укрили пором, витягнули човен на беріг, а самі кинули ся на пором і заснули...

РОЗДІЛ XIV.

Жиемо по панськи. — Гарем. — Француз і французька мова.

Як виспали ся ми порядно, то зачали переглядати мішок, що його Павард кинув до човна. Злодії добре обловили ся: найшли ся в мішку чоботи, ковдри, одіс, білс, книжки і цигара. Ніколи ще не були ми такі богаті. Цигара були знамениті. Ціле пополудне лежали ми в лісі серед любої розмови, я знов читав книжки — загально-ж: уживали ми відпочинку. Коли я сказав всьо їмови, що мені лучило ся на кораблі і як я розмовляв з властителем лодки вітрильної, відповів:

— Я таких пригод зовсім не бажаю... Бо, коли ти зійшов по східках, а я пукав порому, що мало-що не згинув зі страху і певности, що пропав я на віки-вічні. Бо так: як нас не освободять, то утопимо ся, а як нас освободять, то злодії заведуть мене до пані Ватсон, надіючи ся

нагороди, а пані Ватсон продасть мене до Орлеану. Певно, як Бог в небі.

Їм мав слухність. Як на мурина, то мав здорову голову.

Читав я їмови про королів, князів, графів і иньших великих панів, як вони хорошо убирали ся, як гордо задирали носи до гори, як говорили до себе: "Ваша королівська Високість, Ясно-вельможний князь, Ваша Великість і Бог зна, як ще, місто говорити собі звичайно "ви", а Їм витріщив очі і слухав з великою увагою.

Раз говорить до мене:

— Я не знав, що їх тільки було. Не чув я про них і жадного не знав, крім старинного короля Соломона (не рахую тих королів, що є на картах). Кілько дістає король грошей?

— Кілько дістає? Або я знаю! Певно, хоч тисяч долярів на місяць, як йому подобаєть ся. Може мати тільки, кілько йому лиш захочеть ся, всьо є його власністю.

— То йому гаразд живеть ся! А щож вони роблять?

— Що тобі стрілило до голови, їм? Король не робить нічого, він сидить лиш на престолі.

— Справді?

— Певно. Сидить на престолі із скиптром в руді а короною на голові. Як війна, то що иньшого: королі все йдуть на війну, але тоді, коли тихо, то уживають житя: ходять собі, витягають ся, позіхають... Ти-хо! Чи чув ти якийсь шепіт?

Виглянули ми з поміж дерев, дивимо ся: нічого не видко ані не чути, крім плеску філь, що біють об корабель, вернули ми отже на своє місце.

— Так — говорю — а йому знудить ся, то сварить ся з парламентом, а як йому хто противить ся, то непослушним стинає голови. А найчастійше король пересиджує в гаремі.

— Де?

— В гаремі.

— Що то є гарем?

— Таке місце, де сидять його жінки. Ти не чув нічого про гарем? Соломон чейже мав гарем, а у нїм мільон жінок.

— А правда, правда, — я й забув! Гарем, то хата для жінок. То певно вереск мусить бути в тих кімнатах, де сидять діти! Певно та-кож, що й жінки ведуть із собою безпастанну сварку, то гармідер! І го-

ворять, що Соломон наймудрійший з людей; що до мене, то я в то не вірю. Бо, чи мудрий чоловік хотів би жити безнастанно в такому млині, де баби мелють язиками без перестанку? Ні не хотів би! мудрий чоловік поставив би собі паровий млин. Як лиш схоче слухати крику, то пускає машину в рух, а хоче спокою, то задержує машину.

— Може бути, але в кождім случаю Соломон був таки наймудрійший з людей; чув я се від вдови.

— Я не знаю, що говорила вдова, але після мене — то він не лиш не був наймудрійший, але навіть мудрий. Бо, прощу-ж тебе, що-то йому пераз стріляло до голови? Чи чув ти о тій дитині, що її він казав розтяти на два кавалки?

— Чув: розказувала вдова.

— А бачиш! Як можна видумати щось подібного! Бо, прощу тебе, застанови ся лиш: ту стоїть одна баба, себто перша мати, уважаєш? А ту стоїть друга. Я в Соломон, а сей доляр то дитина. Обі баби дуть ся за бубна. І щож я роблю? Чи піду між сусідів і вивідаю ся, до котрої баби справді дитина належить і віддам її здорового і цілого бубна, як се зробив би кождий, хто має трохи січки в голові? Думаєш, що так? О., ні! Веру сокиру, рубаю доляр на дві часті і даю одну половину одній матери а другій другу. Так Соломон зробив з дитиною. А тепер питаю ся тебе, до чого здасть ся кому кусник доляра? Що купити за нього? Нічого! А як половина доляра не здасть ся нінащо, то щож доперва дитина? За мільон кусників з дитини не дав би я ні шеляга!

— Щоб ти здоров був, їм, не говориш мудро. Та щоб качка тебе з'їла, говориш зле!

— Хто? Я? От, не говори! Дай мені спокіє, я знаю чейже, що то значить здоровий розум, але ту не бачу його й крихітки. Суперечка була не о половину дитини, а о цілу дитину, а чоловік, що йому здасть ся, що суперечку о цілу дитину залагодить половиною дитини, — не має розуму за зломаний цент. Вже ти мені не говори про Соломона, Гуку, знаю я його, як свою кишеню...

— А я таки кажу, що ти казав зле.

— Йди до дідька! Що знаю, то знаю. І чекай лиш, скажу тобі ще щось цікавішого. Треба знати, хто то був Соломон. Возьми ти чоловіка, що має одно або двоє дітей. чи такий чоловік буде розкидати дітьми? Ні, не буде. Такий знає, що то варта дитина. А возьми другого, що має в хаті пять мільонів верескливих дітей, або й більше, то зовсім що

иньшого. Такий, то сейчас перетне тобі дитину, як kota. Так було із Соломоном: одна дитина більше чи менше, для нього все одно!...

Ще ніколи не бачив я мурина, що так нападав би на Соломона. Як що собі раз вбив в голову, то годі йому було і клином вибити.

Зачали ми отже говорити про иньші річі, а Соломонови дали ми спокій. Говорив я йому про Людвика XVI, що йому Французи давно вже стяли голову, і про його синка, наслідника престолоа, що був би також королем, але замкнули його в тюрмі, де, як дехто говорить, умер...

— Віднятко!

— А иньші говорять, що він утік і є тепер в Америці.

— Добре зробив! Алеж він ту буде дуже нудити ся, бо ту королів нема. Правда, Гук?

— Ні, нема.

— То для нього годі найти якої посади. Щож він ту робить?

— Не знаю. Часом такий король вступить до поліції, а є й такі, ще учать других, як треба говорити по французьки.

— Що, Гуку? Або у Франції не говорять люди так, як ми?

— Ні, їм, говорять зовсім инакше. Ти не порозумів би ані словечка.

— Що ти говориш? Як се може бути?

— Я сам не знаю, як, але так є, знаю се певно. Бачив я навіть французьке базіканє в одній книжці. Подумай собі, що прийде хтось до тебе і скаже: "Парле-ву франсе?" — Щож ти на то?

— Нічого! Дав би я йому п'ястуком межі очі. Розуміть ся, коли-б се не був білий чоловік. Муринови не позволив би я на таке викривлюване уст.

— Так він не викривлює зовсім уст, тай він ані не мав би на гадці ображати тебе; він так питаєть ся, чи ти умієш говорити по французьки?

— То чомуж не говорить виразно?

— Він говорить виразно, але говорить по французьки.

— Ну, то говорить по дурному і я не мав би охоти слухати такого дивного базіканя, в яким нема жадного сенсу.

— Слухай, їм: чи кіт говорить так, як ми говоримо?

— Ні, не говорить так.

— А корова?

— Ні, і корова так не говорить.

— Ну, а тепер скажи мені: чи корова говорить так, як кіт, або кіт так, як корова?

— Ні, кожде говорить по своїому.

— То ти уважавш се за річ зовсім природну і слушну, щоби кіт і корова говорили кожде по своїому.

— Розумієть ся.

— І уважаєш також за річ слушну, щоби ані кіт, ані корова не говорили так, як говорять люди?

— Певно!

— То скажи мені, чомуж не в річ природна, щоб Французи говорили не так, як ми? Щож ти на се скажеш?

— Гуку, чи кіт є чоловіком?

— Ні.

— Отже, щож за рація, щоб кіт говорив по людськи? Чи корова є чоловіком, або, чи корова є котом?

— Ні, корова не є ані чоловіком, ані котом.

— Як так, то не має обовязку говорити ані так, як кіт, ані, як чоловік.

— А Француз, чи є чоловіком?

— Є.

— А бачиш! Як є чоловіком, то-ж чому не говорить, як чоловік? Відповідай на се!

Я бачив, що тратимо на дармо слова, ніхто не научить муріна розумувати по нашому. Дав я отже спокій.

РОЗДІЛ XV.

Гук тратить Пором. — Мрака. — Спав гаразд. — Гук находить пором. — Сьмітьє.

Ми обчислили, що за три ночі плавби будемо в Каїрі, на супротежній границі Іллінойс, там де впаде ріка Огайо; ми ждали сеї хвилі з тугою, рішені продати пором, сісти на корабель і поплисти рікою Огайо в гору, бо в тамтих країнах невільництво вже було знесене.

А що слідууючої ночі розстелила ся мрака над рікою, покермували ми поромом до найблизшої, корчами вкритої лави, щоб там привязати пором до якої деревини і переждати мраку. Взяв я отжеж з собою лину, сів до човна і підплив до лави. Бачу: самі молоденькі корчички, мов пруті; вибрав я однак дерево, що було грубіше від иньших, що росло

над водою, на острім кінці лави і обкрутив довкруги нього ливну. Але, що струя була дуже сильна, тож бистро рвала з собою пором; деревце не видержало напору, вирване з корінем, пошло разом з поромом. А ту мрака так мене окружила, що годі було що бачити; хвилями годі було рушити ся. Пором зник мені з очий. Чим мерщій сідаю до човна, хапаю за весло, відшпахю від берега, але човно ані рухнуло ся. Показало ся, що серед поспіху забув я її відв'язати. Розв'язую узол, а руки так мені дряжуть, що я затискаю його ще сильнійше, ледви розв'язав.

Коли вкінці поставив таки на своїм, плину, держачи ся все берега лави; але що вона була шістдесят ліктів довга, тож, коли її минув, окружений білою, густою мракою, не знав я, де я с, тай де подів ся пором.

Думаю собі: веслувати не треба, бо ще в'їду на лаву, або щось подібного. А так понесе мене сама вода! Сиджу отже спокійно, хоч сверблять мене руки, бо годі сидіти нерухомо і ждати, коли в нутрі аж всьо перевертасть ся з неспокою.

Гукнув я на їма і слухаю. Відзиваєть ся дуже з далека, але все таки відзиваєть ся, тож набираю відваги, беру ся до весла і пливу в напрямі, відки чути голос, а слухаю таки, чи знов не відізвєть ся.

За хвилю даєть ся чути другий раз, але не з переду, але з правого боку. Гукаю ще раз: — відкликують ся, але тим разом з лівої сторони і все ніби в тім самім віддаленю. Знеохочений кинув я весло, бо видко пливу викрутасами по ріці, а пором пливе прямо і я ані на цаль не зближив ся до нього.

Їм повинен був мати трохи олію в голові і, бачучи, що дієть ся, бити молотком в яку бляху, щоб мене вести за голосом. Але йому се видко не прийшло до голови, а такі переривні оклики баламутили мене ще більше. Не знав я, де обернути ся, а коли почув четвертий раз з заду, за собою, то стратив зовсім голову. До нині не знаю, чи то кричав хто инший, чи то струя крутила човном довкруги.

Перестав я веслувати і шильно надслухував; знов голос відзиваєть ся за мною, але в иньшій місци, кличу безнастанно, а він відкликують ся чимраз голоснійше, то знов тихне, мов би нас ділила більша просторонь. Чимраз густійше мрака заслоняє мені очі, затикає уха, пхаєть ся в горло, чоловік не знає, де є і що робить, бо де лиш повернути ся, всюди мрака валить ся на мене, мов ворог на війні.

Несе мене філя, де сама хоче і раз ударив човен о беріг і над го-

ловою завиділи ся галузки дерева, що виглядали, мов з диму. Опісля сильно кидає на ліво і рве вперед, а я сиджу із заложеними руками, окутаний цілий в білу мраку і слухаю ударів серця, що бе і бе, мов моток сильно, швидко, що аж трудно віддихати.

Тепер я порозумів, що дієть ся. Беріг, до которого я ударив — був певно краєм острова, а їм був по другій стороні. Не була се марна лава, поросла бавовняними корчами, але остров, покритий лісом, певно довгим на шість миль а широким на пів милі.

В ушах мені шуміло, цілий дровав, та не було ради, треба було сидіти спокійно. Знав я, що посуваю ся вперед, що роблю чотири до п'ять миль на годину, але кождей, хто находив ся в такій пригоді, скаже то само, що я: пливеш, а здаєть ся тобі, що стоїш на місці. Що більше, можна було присягнути, що вже не порушиш ся ніколи, а як стрінеш вистаючу з води рафу або купину якихсь водяних ростін і минеш її, то забуваеш, що то тебе вода несе, а липц, задержуючи віддих, думаєш. — Ах, як швидко вона утікає! А як кому здаєть ся, що ночью, на воді, серед мраки, не страшно чоловікови, то раджу йому: найспробує!

Минуло так пів години... Ключу від часу до часу, а відповідь приходить до мене з дуже далека. Хотів я плисти в напрямі голосу, але не міг, бо заліз серед численних малих островців, покритих бавовняними корчами, що невиразно показують ся в мраці. Часами мрака гусне нечаянно і тоді пливу вузкою, подібною до проливу, відногою; не бачу берегів островів, знаю, лиш, що вони є, бо моя лодка зачіпає о якісь засохлі корчі і бадиле, що ним звичайно порослий беріг. Серед тих островів так розлила ся вода, так несла мене струя, що плисти за голосом значило би то само, що гонити за блудним огнем. Голос розбивав ся і гинув і знов несподівано відкись вертав, а хісна не приносив жадного.

Кілька разів мусів я швидко відпихати човен від берега, бо човен гнав з такою силою, що я бояв ся, щоб случайно не висадив острова з моря, як ока з голови. Пором ширший протискав ся з більшою трудністю, тож припускав я, що мушу тепер бути ближше, хоч їм швидше плив від мене.

Сам не знаю, як се довго тревало, але вкінці найшов ся я знов на широкім кориті ріки і не трачу часу, кричу, щоб дати знати про себе. Але ніхто не відкликують ся. Прийшло мені до голови, що їм ударив може до якої скали розбив ся. Страшно змучений, витягнув ся, як

довгий, на дні човна: най дієть ся воля Божа. Маєть ся розуміти, що я не мав наміру спати, але що дуже був спячий, рішив отже передрімати ся хвильку, як кіт, коли засипляє над мишачою дірою.

Мусів я однак довше спати, як кіт при норі, бо коли я пробудив ся, зорі сьвітили ясно, мрака зникла без сліду а я плив собі серединою ріки з початку не знав я, де я є і здавало ся мені, що сплю, опісля всьо мені приходило на гадку, але так поволи, мов здалека, мов би се діяло ся ще минушого тижня.

Ріка була в тім місци дуже широка, а по обох її берегах росла така гущавина високих, темних дерев, що була подібна не до ліса, але до височезної стіни, сягаючої аж до неба.

При сьвітлі зьвїзд не багато можна бачити, однак в значнім віддаленю побачив я щось, немов чорну пляму на темнім воднім тлі. Підпливаю: кілька тертиць разом збитих. Далі знов щось чорніє: гоноу, що лиш сил маю і тепер трафив добре: був се як раз наш пором.

З правдивим вдоволенем переліз я з човна на пором і ту побачив я їма. Спав собі неборака, з головою між колінами а рукою тиснув весло. Друге лежало поломане на помості, а цілий пором був застелений поманими ломаками, листем й мокрою землею.

Не трачу часу, кладу ся на помості під самим носом їма і зачинаю позіхати, протягати ся і ніби нехотячи тручаю їма, тай вкінци говорю:

— Їм, чи я спав? Чому ти мене не збудив?

— Сьвят... Господи, то ти, Гук? То ти не вмер, не утопив ся? вернув? Ото щастє! То правда, любчику, правда, що маю тебе перед собою? Най на тебе надивлю ся, дитино, най діткну ся тебе... То ти, золотий, вернув? здоров і цілий? Той сам Гук, що давнійше, той сам цілковито! Хвала-ж тобі, Господи!

— Що тобі стало ся, їм? Чи ти п'яний?

— Чи я п'яний? аож я пив? Чи ж мав я чим напиту ся?

— А чоґож говориш так баламутно?

— Щож я маю говорити баламутно? щож я такого сказав?

— Як то! Чи ж не кричав ти, що я вернув, що не утопив ся, тай ще иньші нїсенїтницї говорив?

— Гук, подиви ся мені прямо в очі. Диви ся мені прямо в очі, Гук. Кажеш, що відси не рухав ся?

— Я? Виясни мені, що се має значити? Певно, що не рухав ся відси. Деж би я мав бути?

— Но, дивіть ся, людоньки добрі, ту щось стало ся, щось ~~лину~~
Чи я с я, чи хто иньший с я? Чи ти с ту, чи деінде?

— Здасть ся мені, що ти с ти, і що ту я ту. Але видить ся ~~лину~~
що тобі трохи, помішало ся в голові, старій варіате!

— Но, то я се я, то дай мені відповідь на таке питане: Чи ~~лину~~
ти з собою линву, чи не взяв, сів з линвою в човен, чи не сів, щоб ~~лину~~
вязати пором?

— Не брав я линви і не сїдав до човна. Деж мав я привязувати ~~лину~~
пором? До чого?

— Ти не мав привязувати пором? Слухай: чи не вирвала линва ~~лину~~
деревини і не поплинув пором разом з деревиною, а ти не лишив ся ~~лину~~
човном серед мраки?

— Якої мраки?

— Мраки! Тої, що була майже цілу ніч. Ти кричав, а я тобі від-
кликував ся, поки оба не пропалисьмо серед островів так, що оден не
знав, де другий. І чи я не ударив об оден з тих проклятих островів, що
мало що не розбив порому, а я сам мало що не утопив ся? Не було
того всього, скажи? Не було?

— Не второпаю нічого, їм. Не бачив я ані мраки, ані островів, не
кричав, ані не тратив, ні дороги, ні тебе. Сидів ось-ту цілу ніч і безна-
станно говорив. Доперва тепер, тому десять хвиль, я заснув і здасть ся
мені, що ти заснув також. А що ти міг вшити ся в так короткім ча-
сі, тож певно спав.

— Як же можна було в так короткім сні так много річий бути?

— Видко: мусіло ся тобі снити, коли говориш про се, чого ніколи
не було!

— Але-ж я то всьо бачив. На власні очі бачив... як найточнійше.

— Тобі здасть ся, що бачив, але того всього не було. Далєбі, що
я відси не рухав ся.

Кілька хвиль їм мовчав, роздумуючи видко над моїми словами. А
опісля каже:

— Но, може бути, що мені снило ся, але, бігме, що ніколи не мав
я так точного і нудного сну?

— А так! часом сон змучить гірше від правди. Але то дуже забав-
ний сон, оповідай, їм.

Ту їм оповів мені всьо, як було розуміть ся, дуже прикрашено. А
потім знов зачав від початку, кожду подію виясняв по своєму, бо та-

кий сон уважав за якусь пересторогу з неба. Найперше: лава мала означати чоловіка, що хотіти-ме сповнити щось доброго, але перешкодить йому в тім "струа", себто иньший чоловік, що відтягне нас від першого. "Назликуваня" означають, що від часу до часу будемо мати остороги, та вони не лиш відвернуть від нас нещасте, але противно: ще й причинять ся до нього. "Острови" означають прикrostи, що дізнаємо їх від людей сварливих, низького характеру і зле до нас настроєних, але як будемо пильнувати ся, не входить їм в дорогу, не дразнити їх, то вийдемо без шкоди і ізза "густої мраки" виплинемо щасливо на ясну, чисту воду, то значить: дістанемо ся без перешкоди до країни, де нема вже невірництва і де скінчать ся всі наші клопоти.

— Так, хорошо ти вияснив, — говорю — але скажи мені, яке значіне має прецінь то, що не є сном. Диви...

І показав я йому патичню і листе, що покривало цілий поміст порому, на весло, що зломало ся тоді, коли відбивав ся ним від берега, серед густих островів.

Їм дивив ся то на грубу верству галузя, то на мене, але сон видко так вбив ся йому в голову, що не дав собі його вибити. Доперва по довшій хвили сказав:

— Яке се має значіне? Зараз скажу, коли я, змучений веслованем і криком, клав ся спати, то чув, що серце пукає мені з жалю за тобою. А коли пробудив ся і побачив біля себе тебе, Гуку, здорового і цілого, то мало не розплакав ся з радости і готов був упасти перед тобою на коліна і цілувати твої ноги. А ти цілий той час думав над тим, як би то оббрехати старого їма і зробити дурнем. То всьо, що сьмітем вкриває поклад, є образом твого мисленя, бо сьміте — се ті люди, що обкидають болотом своїх товаришів і находять в тім приятність, коли їх пристидають.

Сказав се, підвів ся і поліз до буди. Почув я, що з мене такий лихий чоловік, що негідний був цілувати ніг мурина.

Минуло так чверть години, нім я зміг піти упокорити ся і признати ся до вини перед мурином і того ніколи я не жалував. Ніколи від тоді не бавив ся його коштом а і тоді не був би я так лихо зажартував, коли-б був знав, що їм возьме собі так до серця мій жарт.

Пригоди Гука 3.

РОЗДІЛ XVI.

Ожиданє. — До Каїру! — Велика брехня. — Минаємо Каїр. — На суші.

Ми переспали майже цілий день і випили далі аж в ночі; перед нами плів великанський пором, що на нїм сиділо коло трийцять людей; на помості начислив я аж пять буд, не так лихо построєних, як наша, але чималих, мов хатки, що стояли в певнім віддаленю від себе. На середині помосту було вмуроване місце на ватру, а з переду і з заду по-вівали фани на довгих маштах.

Ніч була хмарна і парна, а ріка в тім місци так широка, що берегів майже не було видно, лиш дві високі стіни дерев, серед котрих не було ані перерви, ні світла.

Говорилисьмо про Каїр, не знаючи, чи пізнаємо той бажаний Каїр. Після мене: не пізнаємо, бо я чув, що там ледви кільканайцять хатин, яких серед ночі годі буде й доглянути. Але Їм говорив, що пізнаємо, бо під самим містом друга ріка впадає до Міссісіпі, в що я не дуже вірив, бож могло так лучити ся, що коли ріка має ту два рамена, то не попливемо тим, на якого побережу лежить місто. Се припущене занепокоїло Їма тай мене і ми не знали, що почати. Стало па тім, що лиш побачимо світло, то сейчас причалимо до берега і розвідаємо ся.

На тепер лишало ся нам: пильно уважати на берег, щоб не перочити міста. Їм був певний, що побачить, бож на його вид — стане свободний; а коли-б переслінив місто, то найшов би ся знов в країні, де істнує невільництво і стратив би всяку надію: бути свободним. Що хвилі отже зривав ся і кричав:

— Каїр, о, Каїр!

Але Каїру не було. Сьвітила, що їх Їм бачив, були се блудні огни-ки, або сьвітляні комахи; знов сідав і вдивляв ся в далечінь, так бажав побачити місто. Аж тряс ся цілий зі зворушення на саму гадку о недале-кій свободі. Сказати правду: я дрозав, дивлячи ся на нього бо зачи-нало мені виясняти ся в голові, що Їм вже свободний. А за чиею спра-вою? — за мою! Та певність так мене мучила, що годі було успокоїти ся. Передтим ніколи не занимала мене така квестія, але тепер щось мене нудило й гризло. Переконував себе, що се не моя вина, що я не приневолив Їма до того, що він покинув свою властительку, але всьо було без успіху.

— Ти знав чейже, — говорила мені моя совість, — що їм по то утік, щоб схоронити ся до свободної держави. Треба було причалити до берега і сказати се першому - ліпшому.

І правда: совість мала рацію; вона мені і далі докучала:

— Що-ж тобі зробила бідна пані Ватсон, що ти байдужно дивиш ся на се, як її власний мурин утікає і ти се бачиш? Що зробила тобі злого та бідна, стара жінчина, що ти так нечесно з нею поступавши? Подумай: учила тебе Св'ятого Письма, бажала зробити з тебе порядного чоловіка, старала ся бути для тебе другою ненькою... А ти що? Такий вдячний?

Почував я себе тепер так негідним, так безталанним, що забажав смерги. Вештав ся по поромі, мов божевільний, а що їм рівнож не міг посидіти, тож поштуркувалисьмо ся що хвилі і повно нас було в кожній закутині. Лиш зірветь ся їм і крикне: "Каїр"! — то мене мов хто ножем зранив в серце і сейчас здавало ся мені, що, если се Каїр, то умру хіба зі стиду і журби.

Рівночасно, коли я в душі розмовляв сам з собою, то їм безнастанно говорив голосно:

— Як лиш дістану ся до свободної країни, то зачну щадити грін і не видам ні-нащо ні шелога; а як призбираю потрібну суму, то викуплю свою жінку: її владитель мешкає на фільварку, в сусідстві пані Ватсон, — а тоді обое щадити-мемо і трудити ся, щоб викупити двоє своїх дітей. А коли-б пан не хотів їх спродати, то діти викраду.

Аж зимно робило ся мені, слухаючи тих слів. Їм піколи не відважив ся говорити голосно в той спосіб! Така зміна зайшла в нім від хвилі, коли зачав думати, що закон зробить його свободним. Справдила ся посьловиця: "Дай муринови цаль, а він возьме локоть". І то всьо з тої причини; що я не застановив ся! Тому муринови я допоміг таки до утечі, а він тепер в моїй присутности говорить як найспокійнійше, що викраде свої діти, що є чейже власністю чоловіка, що його я навіть не знаю, що мені не зробив нічого злого!

Журило мене се, що слова їма понижають його. А совість викидала мені безнастанно так, що вкінці годі було видержати; тож говорю собі до совісти:

— Дай мені спокій! Ще не запізно... як лиш блисне на березі якесь світло, сейчас там поплину і скажу кому-будь про їма.

Відразу мені якось полекшало: я був щасливий і лекший, мов перце, всі мої журби розлетіли ся.

Сиджу спокійно і, присьпівуючи собі під носом, чекаю на світло. За хвилию блисло десь світло а їм закричав на ціле горло:

— Ми вже безпечні, Гуку, безпечні! Чому не підскакуеш? Гей, раз два, бий ногами! Каїр! Ох, мій любий, старий Каїр! Сейчас я його пізнав!

А я на се:

— Поплину човном і пересвідчу ся, чи се Каїр. Може то яке сільце?

Їм зірвав ся і в одній хвили приладив човен, старий свій каптан постелив на дно, щоб мені було вигідно сидіти, дав мені весло до рук, а коли я вже був оподалік, кликнув на пращане:

— За хвилию буду ревів з радости! Я свободний, свободний! А я свободний, то лиш завдяки Гукови, без нього не мав би я свободи! Їм тобі не забуде сього, любчику; на цілім світі не мав їм ліпшого приятеля!

А я веслував швидко, бо бажав успокоїти совість; але коли почув його слова, то руки мені мов задеревіли! Звільнив я трохи і думаю, чи мое рішене хороще...

З далека чую ще голос їма:

— З Богом, любий і вірний хлопче, з Богом! Добрий Гук! ти одинокий білий, що додержав слова старому їмови.

Тепер справді зробило ся мені не добре, але говорю до себе: мушу так зробити, инакше годі.

Нараз бачу: пливе прямо на мене човен, а в нім двох чоловіків зі стрільбами. Задержали ся і я також...

А оден з них говорить:

— Що то там на ріці?

— Ано... пором... — відказую.

— Ти відтам?

— Так.

— Кілько на нім людей?

— Оден.

— Слухай, нині в ночі утікло пять муринів. Чи той на поромі білий, чи чорний?

Не міг я сейчас відказати. Хотів відповісти, але не міг, слова за-

страгли в горлі. Хотів зібрати ся на відвагу і сказати правду, але не міг. Почував я, що з мене не мущина, але хіба заяць... Бачучи, що сил мені не стає, відказую рішучо:

— Білий...

— Але я гадаю, що треба заглянути на пором, щоби переконати ся о тім на власні очі.

— Я рівнож хотів би, ще й дуже, щоби ви заглянули, бо на поромі є мій батенько, то може-б нам ви допомогли притягнути пором до берега. Тато хорі, мама хорі і Марія-Анна...

— До чорта! Не маємо часу, хлопче, але твому батькову здало би ся помочи. Тимчасом бувай здоров!

Зачали веслувати а я також. Відплили ми від себе на яких вісім ліктів, а я знов говорю:

— Батько страх вдячний буде вам, бігме. Бо біда в тім, що кого лиш попрошу, щоби поміг мені притягнути пором до берега, то сейчас утікає від мене. А я чейже сам не можу порадити!

— Дивно! А скажи правду, хлопче, на що хорий твій батько?

— Батько хорий на... на... то нічого такого великого... хорий... от тільки хорий...

Перестали веслувати, а другий, що мовчав дотепер, відзиваєть ся:

— Брешеш, драбуго; говори сейчас, що твому батькови? Говори правду, раджу тобі. Лучше вийдеш на тім.

— Скажу, прошу пана, присяйбо, що скажу... Батько має... має... має... прошу вас, не відилівайте, не утікайте від порома, чекайте, я припливу до вас... Я кину линву, прошу вас...

— В зад, Іване, відбивай! — кричить перший, — а ти, хлопче, держи ся з далека, під вітер. Десь чорти тебе принесли! Твій батько хорий на віспу і ти знаєш о тім. Чом не говорив відразу цілої правди? Чи хочеш рознести заразу по цілій країні?

— Коли я... я... — кажу — говорив перше правду кождому, але всі утікали від мене.

— Безталанний ти хлопчина! Жаль нам тебе з цілого серця, однак бачиш... ми також не маємо охоти дістати віспи. Слухай, я тобі скажу, що зробити. Не пробуй задержувати порому, самому тобі годі буде дати ради, можеш його розбити на тріски! Пливи ще з двацять миль в долину ріки, побачиш по лівій стороні місто. Буде вже тоді по заході сонця... сумерк... Як стрінеш кого на побережу, проси о поміч.. скажи, що

твоя рідня хора на фебру. Не будь дурний, говори так, щоб ніхто не подумав ся, що то не фебра, але вісна. Коли ми зглядом тебе такі чемні, то будь і ти для нас чемний: нехай між нами а тобою буде хоч з дваццять миль віддаленя. Не причалюй до берега там, де видко сьвітло, не прийде тобі нічого з того, се будуть склади дерева. Слухай ще: твій батько певно нуждар і бачу, що коло вас круто. Диви: на дошці кладу золоту дваццять долярівку... вода несе дошку прямо до тебе: возьми собі ті гроші. Мені самому стидно, що так від тебе утікаємо, але, бігме, з вісною нема жартів. Ти сам знавш.

— Чекай, Паркер, — сказав другий — масш, ще другу дваццять-долярівку, положи її на дошці, се буде від мене. Господь з тобою хлопчино, пливи собі з Богом і зроби так, як радить тобі Паркер, а певно не пожалуєш.

— Так, так, хлопче. Бувай здоров, будь здоров! А як побачиш де збіглих муринів, то кричи о поміч і лови їх. Заробиш дещо...

— Бувайте, панове, здорові — кличу до них — вже я постараю ся не пропустити біля себе муринів.

Відплили, а я вернув на пором, прибитий упреками совісти: лихо собі поступив; був я глибоко пересьвідчений, що добрим вже не буду. Такий, котрого не научать прямо ходити тоді, коли він ще молодий, не буде чоловіком: як зійде раз з прямої стежки, то не мати-ме в собі сили до панованя над собою і зовсім природно: мусить пошпортатись. Серед таких думок сказав я сам до себе: Слухай, Гуку, най буде, що ти поступив собі, як було треба і видав їма, — чиж був би ти більше вдоволенням і спокійнішим, чим тепер? Ні -- відказав я собі — певно ні. А як так, то поцож маю учити ся робити добре, коли робити добре трудно й прикро, а робити зле ані легко й принятно: нагорода одна і та сама, — чи так чи ні — не чути - меш вдоволеня. Не найшов я на се відповіди, тож рішив не сушити собі тим голови, але від тепер так поступати, як в данім случаю буде лекше й вигідніше.

Лізу до нашої буди: нема їма. Оглядаю ся довкруги: нігде нема. Кличу:

— їм!

— Я ту, Гуку! Чи вже їх не видко. Не говори так голосно....

Стояв у воді по саму шию, з під порому було видко лиш ніс.

— Я чув всьо, що ви говорили — каже — тому бовтнув я у воду і був вже готовий поплисти на беріг, коли-б вони хотіли були сюди

заглянути; опісля був би я знов вернув. Алеж удалося тобі з ними, Гуку! Перехитрив їх хорошенько! Любчику мій, освободив ти старого Іма, тож старий Ім не забуде тобі ніколи, не забуде...

Опісля зачали ми говорити про гроші. Обом нам дісталося по двацять доларів. Ім був тої гадки, що тепер можемо собі купити місце на покладі корабля і що тих грошей вистане на довгу подорож по З'єдинених Державах. Додав також, що плисти ще двацять миль, то нічого, але хотів би вже мати їх поза собою.

Над раном задержалися ми, а Ім намагав сховати пором як найточніше і цілий день був зайнятий вязанем річній.

Слідуючої ночі, коло десятої години, побачили ми, як нам видавалося, світила великого міста, на лівім пебережу ріки, що в тім місці врізувалася глибоко в сушу.

Плину човном розвідатися від людей, що то за місто.

Недалеко від берега стрічаю якогось чоловіка в малім човенці, що уставляв неводи. Питаю:

— Прошу пана, чи се Каїр?

— Каїр? Ні! Чи ти дурний, чи що, що про се питаєш?

— Яке-ж се місто?

— Як хочеш знати, то плини і питай людей. А як ще хвильку лиш будеш вергати ся коло нас, то накрутимо за вуха.

— Я знав, але забув.

Над ранком, коли сховалися ми між лівім берегом а густо зарослим островом, щоб там перебути днину, сказав я до Іма:

— А може ми вже минули Каїр підчас онодішньої нічної мраки?

— Ей, не варто про се говорити, Гуку, — каже Ім — чи то бідний мурин може бути щасливий? Я знав, що се не кінець гризот, що їх принесла нам шкіра тарахкавця.

— Бодай би я не був бачив тої шкіри!

— Се не твоя вина, Гуку, любчику, не твоя. Ти не знав, що вона спроваджує недолю. Непотрібно робиш собі упреки.

Коли розвиднілося, дивимося: по лівій руці чисті, ясні води Огайо, по правій стара наша Міссісіпі. Отже Каїр за нами.

Треба було щось обдумати: поромом годі плисти під воду, причалювати до берега нема пощо. Не було иншої ради, як ждати до ночі і тоді човном стрібувати щастя. Переспали ми ціліський день в бавовня-

них корчах, щоб набрати сил до недалекої праці, але коли востаннє смерком до порому, показало ся, що нема човна.

Довго мовчали ми оба. Щож було говорити? Знали ми хорошененько, що се все таки наслідки вужової шкіри, тож на що здало ся говорити? Треба було на щось рішити ся. Показало ся, що иньшого способу нема, лиш плисти далі поромом, поки не буде нагоди купити човна і поплисти ним до Каіру.

В ночі сіли ми знов на пором.

Кождий, хто до сеї пори не вірив в прокляте вужової шкіри, повірять і переконасть ся, як почув, що далі стало ся.

Плили ми три години. Ніч з чорної робила ся шарою, немов гуснула, а се не є доброю ворожкою. Берегів ріки не видно, всюди шаро і хмарно.

Нараз чуємо: пливе корабель. Запалили ми ліхтарню, слухаємо, як сопе, як розбиває воду, хоч його не видно. Дперва, коли був вже близько, дивимо ся: плине прямо на нас. Кораблі роблять так нераз, щоб випробувати, як близько можуть зблизити ся і не зачіпити; а часом корабель таки зачепить колесом о човен або пором, ударить її, ушкодить, а керманич сьмієть ся, думаючи, що доказав чогось дуже великого.

Пливе отжеж, бачимо вже, що нам не дарує і ані не думає нас оминути. Бо се корабель величезний і дуже спішив ся: виглядав, мов велика, чорна хмара, украшена рядами сьвітляних сьвято-іванських хробачків. Нім ми оглянули ся, вже висів майже над нами і щирив до нас широко отворені труби печий, мов ряд зубів, розпалених до червоности. Нараз почув ся крик многих голосів, звук сигналових дзвінків, коменда задержаня машини, сик, шум, свист пари — і коли їм нененадійно підкинений в гору, падав до води з одної сторони, а з другої, — корабель розбив пором і поплив собі поміж трісками.

Навмисно пішов я на дно, знаючи, що трийцять стопове колесо перейде надімною, бажав отже, щоби йому не забракло місця. Все таки міг я видержати під водою хвилю, але тим разом, здасть ся, довше видержав. Однак пильно мені було добути ся на верх, бо міг би був задушити ся. А тимчасом корабель задержавши машину на яких десять секунд, знов пустив її в рух, бо не багато робив собі з людей і поромів.

Може з дванайцять разів кликав я їма, але не почув відповіді. Зловив я якусь дошку і прямую до берега. Видрапав ся ту на досить

високе побережжє і йдучи, натрафив на якийсь старосьвітський, великий дїм, хотїв я його оминати і піти далї, Але, коли вискочило кілька псів і сважено зачали брехати, то не дурний я був утікати.

РОЗДІЛ XVII.

Пізна візита. — Фільварок в Арканзас. — Внутрішні прикраси. — Петична душа. — Клявікорд.

Небавом хтось кричить, не вихиляючи ся з вікна:

— Швидше, хлопці! Хто там?

— Я — говорю.

— Що за "я"?

— Юрко Яксон...

— Чого хочеш?

— Нічого не хочу, прошу пана... Бажав я лиш перейти собі ось-туди, але собаки не пускають.

— А чогож волочиш ся в тїм часї? Що?

— Я не волочу ся, прошу пана, я упав з корабельного покладу.

— Що? Справді? Запалїть лямпу. Як звеш ся?

— Юрко Яксон, прошу пана... Я ще малий.

— Слухай, як говориш правду, то не потребуеш бояти ся і ніхто тобі не зроби́т лиха. Але не пробуй рушати ся з місця, стій там, де стоїш. Геї Степанку й Томку, принесїть лиш стрільби. Юрко Яксон, чи є ще хто з тобою?

— Ні, я сам...

Чую якийсь рух в серединї і на дворї, бачу свїтло. Той самий голос кричить:

— Забери відси свїчку, дурна бабо! Вже хїба зовсім збожеволїла? Постав її на долівці. Степанку, стань з Томком на своїх місцях!

— Ми вже готові!

— Відповідай, Юрко Яксон. Чи знаєш Шефердсонів?

— Не знаю, прошу пана. Ніколи навіть про таке не чув.

— Гм! може се й правда, а може ні... Вже готові? Наперед йди ти, Юрко Яксон. Памятай собі, не спіши ся: йди поволи. Як є хто з тобою, то най не показуєть ся; лиш покажуть ся — застрілю. Ходи до нас. Йди поволи, отвори собі двері... сам... так, щоб міг втиснути ся до сїний... чув?

Я не спішив ся, бо не міг, хоч би був навіть хотів. Поволи крок за кроком поступав; чув навіть, як серце товкло ся в груди. Пси були тихо і плентали ся за мною. Коли я дійшов до трех деревляних сходів, що вели до дверей, почув, що хтось відсуває замок. Кладу руку на двері і отворяю по трохи; аж нараз хтось говорить:

— Досить вже; всувай тепер голову до середини.

Всадив я голову, хоч не був певний, чи назад її витягну.

На підлозі стояла свічка, що її всі окружали, поглядаючи на мене з очевидною цікавістю. Було там трех дорослих муштин з виміченими до мене стрільбами, що зовсім не с приязні! Найстарший, сивий, міг мати близько шістьдесять літ, двох иньших по трийцять, або й більше — всі три хороші й кремезні — а за ними сива, мила старуха з двома дівчатками, яких годі було точно обдивити. А старий каже:

— Но, всьо гаразд. Увійди.

Ледво увійшов, сейчас старий добродії замкнув двері на ключ, позасував засуви і казав молодим йти за собою з ручницями. Коли ми увійшли до чималої кімнати, в якій долівка була застелена новісеньким диваном, поспиваним з нестрих кусників, муштини сейчас зійшли ся в углі, найбільше віддаленім від вікон, що були лиш в стіні фронтовій. Один з них держав в руці свічку, а всі прочі придивляли ся мені уважно, говорячи взаємно до себе:

— Ні, то не Шефердсон... Певно ні... Не подібний до них...

Опісля старий добродії, пересвідчений, що мені се зовсім не шкодить, рішив розслідувати, чи у мене в кишени нема оружя. Не шукаючи навіть по кишнях, обмацав мене руками зверху і сказав, що тепер вже с спокійний. Заявив мені рівнож, що можу розгостити ся, як у себе дома, хотів навіть, щоб я оповідав депо про себе. А мила старуха:

— Дай спокій, таж бідна дитина мокрісінька, а ти кажеш йому розказувати! Таж він певно голодний! Тобі ані в голові!

— Маеш слухність, я забув...

— Берто — говорить старуха до муринки — бігай небоже чим скорше до спіжарні і принеси хлопчині щось їсти. А ви, дівчатка, збудіть Бука і скажіть йому... А от і Бук... Бук, бери з собою того хлопця, здійми з нього мокре одіне а дай йому своє... ще готов бідняга, перезабити ся...

Бук виглядав на мого ровесника, міг мати тринайцять або чотир-

найп'ять літ, хоч був трохи від мене виспий. На собі не мав нічого, громі сорочки і кучми, страшно розковданої. Увійшов, зів'яючи і потираючи очі кулаком одної руки; в другій держав стрільбу, тягнучи її за собою.

— Тож нема Шефердсонів? — питає Бук.

— Нема — говорять йому — то лиш фалшивий алярм.

— То гаразд. Колиб хоч оден показав ся, був би зі мною мав до роботи.

Насьміяли ся всі, а Степан каже:

— А тимчасом могли нас всіх скальпувати*), так довго збирав ся.

— Бо ніхто по мене не прийшов, а се несправедливість. Все мене висилають спати..., для мене ніколи нема роботи.

— Не жури ся, — сказав старий — буде ще й для тебе робота. Чекай на свій час, робота найдеть ся. А тепер забирай ся відси і роби так, як казала мати.

Ми пішли на гору до його кімнати; Бук взяв грубу сорочку, куртку й сподні, а я вложив все то на себе. Коли я одягав ся, спитав мене, як називаю ся, але я не відказав, а він вже зачав говорити про якусь цікаву птицю, про малого крілика, що його оноді зловив в лісі, а опісля запитав, де був Мойсей, як свічка згасла. Годі було що відказати, бо я не знав, тай ніхто мені про се не говорив.

— Вгадай, — говорить Бук.

— Як я можу вгадати, як ніколи про се не чую?

— Вгадувати чейже можеш. Се дуже легка загадка.

— Якаж се свічка згасла?

— Но, свічка. Така собі звичайна.

— Відки-же я можу знати, де був тоді Мойсей?

— Ах, який-жеж ти! Таж "в темноті".

— Но, як ти знаєш, де він був, то пощож мене питаєш?

— Не розумієш, що се загадка? Слухай, чи довго будеш у нас?

Скажу тобі щось: лиши ся у нас на все. Будемо бавити ся, бо тепер науки нема, бо ферії. Машп пса? Я маю свого власного, скаче до води і виносить кавалки дерева, що їх кидаю... Чи любиш чесати ся в недлю, а як тобі подобають ся всякі святочні церемонії? Я не люблю, але

*) Скальпувати зн. зрізати з верха голови шкіру з волосем. Сей спосіб був уживаний особливо серед американських червоношкірих Індіан. Скальп був ознакою побіди і — хто в своїм шагрі мав їх найбільше, уходив за героя. — Прим. перекл.

чешу ся: каже так мати... Щоб чорт взяв ті штани: мушу вбирати а ту дуже горячо... Готов? Но, то гаразд... Ходи тепер зі мною!

Зимна волова печеня, масло й маслянка — все то було так смачно мені і так мені смакувало, як ніколи. Бук, його мати і всі інші курили з коротких файчок, крім обох панянок і муринки, що впрочі зараз сейчас вийшла з кімнати. Всі курили і говорили, а я злов їв і говорив. Панни були скутані в ковдри, а волосе розпущене сягало їм аж до коліна.

Задавали мені всілякі питання, я одвітив, що мій батько мав філію варочок в країні Арканзас, в тім куті, що лежить найдалі від ріки, де жили ми спокійно й вигідно. Сестра моя, Марійка Анна, викрала ся з дому, вийшла за-муж і від тоді нічо ми не чули про ню. Старий брат, Біль, виправив ся в дорогу, щоб шукати сестри і також загинув без вісти, малі братчиці, Томко й Данило, померли а по їх смерти лишило ся нас двох: батько і я. Батька мов би не було, бо закурений помер невдовзі, а по його смерти забрав все, що було і закупив собі місце на кораблі, що плив горі рікою. Однак необережно перехилив ся, упав до води і таким чином дістав ся сюди. Одвітли мені на се, що можу у них сидіти, доки схочу, мов у власній хаті.

Тимчасом розвидніло ся таки добре, всі пішли спати, а я положив ся разом з Буком і заснув мов камінь. Коли пробудив ся коло полудня, аж потряс ся цілий, бо, чорт знає як се стало ся, — але я забув цілковито своє ім'я. Лежу так з годину і пригадую собі, а як Бук пробудив ся питаю:

— Умієш "Спелл?")

— Умію, — відповідає.

— А я заложив би ся, що ти не з'умієш вимовити мого назвиска!

— А я заложив би ся не знати за що, що з'умію.

— Як так, то скажи!

— Ю-р-к-о Я-к-с-о-н. А бачиш!

— Правда — говорю — вимовив. А я гадав, що ти не потрафиш. Но, але-ж моє назвиско дуже легке, навіть без науки можна його вимовити.

Гаразд собі я запам'ятав, як я називаю ся, бо: ануж хто зажадає від мене, щоб вимовити власне ім'я? Треба бути обережним і виголосити склад за складом.

*) Spell — наука виголошування англійських слів. Учуть її в початкових школах.

Була се родина дуже порядна а дiм таки досить заможний. Ніколи в житю не бачив я так хорошої загороди сiльської.

На стiнах висiло много образiв, що представляли славних мужiв, всiлякi борби; а були також иньшi образи, як говорили домашнi, "робленi крейдкою"; iх малювала донька, що вже не жила. Мала тодi п'ятнайцять лiт, як занимала ся рисунками. Тi образи рiзнили ся вiд всiх прочих, якi доводило ся менi бачити, тим, що були дуже гарнi. На однiм нарисована була жiнка у вузонькiй, чорнiй одiжки, спнятiй пiд пахами вузким поясом. Рукави тоi одiжки вiдставали над лiктями так, що виглядали, немов би в них хто вложив по головцi капуста; мала на собi чорний капелюх, трохи подiбний до шафлика а трохи до лопати — i чорну воальку; ноги бiлi i тонкi, на вхрест перевязанi чорною стяжечкою, i малесенькi, острокинчастi пантофельки. Стояла пiд березою, бiля гробiвця i плакала; правим лiктем оперла ся на гробовець, рукою пiдпирала голову, а за то в лiвiй руцi дiржала бiлу хусточку до носа i саквояжик. Пiд образом було написано: "Ах, Ох Леле! Чи Вже Тебе Ніколи Не Побачу!" Другий образ представляв молоду особу з волосем пiдчесаним високо i зiбраним на самiм чубку голови коло гробiня, що виглядав, як спинка вiд крiсла. Плакала ревно, закриваючи цiлу твар i очi хусткою... На другiй хустинi лежала з випрямуваними нiжками нежива птичка, а пiд образом написано: "Ах, Ох Леле! Ніколи Вже Не Почую Твого Милого Щебетеня!"

Ще був оден образ: молода особа стояла у вiкнi i глядiла на мiсяць; по лицi плили рiснi слези; в однiй руцi держала отворений лист, в розломаною чорною печатю, а другою притискала до уст медалик на ланцушку. Було пiдписано: "Ах, Ох Леле! Покинув Ти Мене? Так!!! Покинув!"

Думаю, що то були хорошi образи але видко, не розумiв ся я на них, бо лиш глянув на котрий-будь, то сейчас мене щось нудило. Всi жалували, що умерла перед викинченем многих иньшпх образiв того самого змiсту; але-ж з того, що зробила, можна було поняти, яку безмежну страту понесла родина через смерть так талановитої панночки. Менi здасть ся, що при такiм успосiбленю повинна бути веселiйша в гробi. Якраз пiдчас працi над найбільшим, як говорили, образом, зараз захорувала i все просила Бога о жите, поки не викинчить образу. Але Господь Бог, видко, не хотiв на се дозволити. Той образ мав представ-

ляти молоду особу в довгій, білій одіжці, готову до скоку з поруча мосту. Розпущене волосся спадає низше пояса, а вона дивить ся на місяць слези плывуть по лицю, дві руки положила на вхрест на грудех, дві витягнула перед себе, а дві знов піднесла до місяця. А тому нарисувала аж три пари рук, що хотіла конче знати, з котрою парю буде нарисованій панночці до твари. Опісля мала дві злишні пари вишкробати. Але, як я вже згадав, умерла, нім могла рішити ся на котрусь пару рук, а родина сховала образ на памятку. Повісили його в її кімнаті, в головах ліжка і рік річно в день її уродин квітали цвѣтами. В будні дні він закритий занавісою. Молода особа з образу була нічого собі, після мене, лиш то біда, що три парі рук робили її подібною до павука.

Та панночка, маючи хорошо оправлену книжку, наклеювала на одній стороні карток всілякі некрольоги тих, що терпеливо переносили довгу хворобу. До тих образків писала вірші з власної голови.

Бує говорив, що їй так легко було говорити стихами, як нам їсти хліб з маслом. Не потребувала навіть думати! Говорив, що так і сідала, писала вірш, а як годі було дібрати до нього риму, то перечеркала, писала: могла писати о всім, як лиш хто хотів, щоби тільки писала; але всьо було сумне. Як помер якийсь мущина або жєнщина, або вкінці й дитина, то ще зовсім не заостеніли, а вона вже була готова з своїм "віршищем". Ті віршища називала "данною". Між сусідами говорили собі, що про мерця знає перший лікар, опісля Емеліна (так звала ся малярка), а послідний підприємець похоронний. Раз лиш лучило ся, що випередив Емеліну підприємець, а то тому, що не могла дібрати риму до назвиска небіщика: Цайстлер. Ніколи вже опісля не прийшла до себе: не говорила нічого, не нарікала, чахнула швидко і небавом сконала.

Бідне дівчатко! нераз йшов я до тої кімнати, де вона мешкала за життя, брав згадану книжку і читав всьо найчастійше тоді, коли її образи так мені остогидли, що мало що на ню не розізлив ся.

Полюбив я цілу родину, і живих й померших, не хотів отже допустити до жадного непорозуміння між нами. Бідна Емеліна писала за життя стихи о кождім, хто умер, а тепер, коли сама пішла "під черешні", то не було нікого, хто написав би щось про ню. Се чейже несправедливість! Намагав ся я отже видусити з себе оден-два стихи, але ані руш, годі було.

Кімнату Емеліни удержували дуже чисто і всьо було в такім порядку, що його вона у себе завела. Ніхто в тій кімнаті не спав, а стара

мати, хоч дома було чимало муринів, сама прятала в ній, щоб лиш цілими годинами там пересиджувати, або читати Св. Письмо біля ліжка помершої дочки.

В салоні, у вікнах були чудні, білі ролети з малюнками палат, потоків й худоби. Було й старе доробало-фортепян з клявішами жовтими, мов з бляхи. Коли панянки, граючи на нїм, присьпівували:

”Ой поїхав мій миленький

В далеку дорогу“....

то можна було слухати — і слухати!.. без кінця!

Дім складав ся властиво з двох будинків, зовсім до себе подібних. Відступ між ними був покритий дахом, виложеним підлогою: він служив підчас спеки за їдальню. А що то був за ”харчунок“! І багато і смачно!

РОЗДІЛ XVIII.

Добродій Грангфорд. — Аристокрація. — Стара незгода. — Завіщанє.
— Циранки. — Найшла ся тратва. — Склад дерева. — Сіканина. —

”То ти, мій любчику?“

Добродій Грангфорд був шляхтичем, себто: з доброго роду, а се півнить ся і ”в людині і в конині“... Так говорила вдова Дуглас, що належала до першої аристокрації нашого місточка. І батько говорив то само, хоч не був із шляхоцького роду. Добродій Грангфорд, високого росту, мав сніду твар, без румянців, що рання як найстараннійше вибриту, дуже тоненькі уста, ще тонші ніздря, ніс орлиний, густі брови і найчорнійші в світлі очі, так глибокі, що мов з безодні виглядають. Чоло мав високе, волос чорний, що спадав аж на раменá. Руки довгі, дуже худі, а від коли жив, брав що дня сьвіжу сорочку і що дня сьвіже убране з полотна так біленького, що аж очі боліли на них дивити ся. В неділю убирав все шафіровий фрак з гузиками мосяжними, а до того носив палицю з магонового дерева, з великою, срібною галкою. Трудно було з ним жартувати, бо жартів не любив, але гнівом ніколи не вибухав. Незвичайно був добрий і кождий мусів його любити. Часом, коли засьміяв ся, аж мило було глядіти на нього; але, як випрямував ся, мов стовп, що з нього в торжественні дні повівають фани, коли з під чорних брів зачали миготіти лискавиці, то брала охота перше видрапати ся чимскорше на дерево, а доперва опісля спитати, о що ходить. Ніколи не потребував пригадувати, щоби при нїм заховувати ся прилично, бо нікому

навіть крізь голову не могло перейти: бути неприличним в його тва-рстві. Кожний бажав бути близько нього: здавало ся, що при нім і сон це світить яснійше. Часом нахмури-в ся, мов ніч, на хвилику, а тоді через тиждень йшло всьо в дома, мов з маслом.

Коли обоє з сивою старухою сходили рано до кімнати, де находила ся вже ціла родина, всі уставали, говорили родичам: “добрий день” і не сідали доти, поки родичі не сіли. Тоді Томко й Степан йшли до креденсу, де стояли приладжені бутельки, наливали в чарку гіркої горівки і подавали батькови, а він держав в руці, поки Томко й Степан не налили собі по чарці.

Кланяючи ся родичам, говорили: “Наше поважане батенькови й мамі”. А родичі відклонюючись легко, говорили: “Дякуємо”. Коли му-щини випили, Степан й Томко наливали на дно своєї чарки по каплі знаменитого яблочника і кликали мене і Бука, щоб і ми йшли пити на здоровле “старих”....

Степан був найстаршим, Томко зараз по нім. Оба високі, хороші мушчини, обгорілі, кремезні, оба чорноволосі і чорноокі. Від ніг до голови убирали ся в біле полотно, так, як старий добродій тай носили великанські крисані Панама.

По них йшла панна Янця, двацятьпятьлітна, високого зросту, дуже добра, поки її що не розгнівало; як чим розлютила ся, то тарахкотіла, мов сорока, або й як терлиця, тоді перед її “письом” треба було ховати ся хоч до мишачої нори. Але була вам “файна” панна! Зоня була зовсім до неї неподібна: лагідна й тихенька, мов голубка, румяна і сивоока... Мала може сімпайцять літ.

Кожний член родини мав власного мурина до послуги; мав його Бук, а мав і я.

Давнійше була численнійша: бо бракувало трех синів, що їх забили, і Емеліни, що умерла.

Старий добродій був власителем многих фільварків і сотки мури-нів. Від часу до часу з’їзджало ся сюди по кільканайцять осіб, всі кінно і сиділи по п’ять, по шість днів. Тоді була забава!

Цілими днями пливаю по ріці, гуляю по мураві в лісі, або бавлю ся в дома. Гості — була сама рідня. Мушчини всі мали прегарні стрільби.

В сусідстві був другий дім панський. Складав ся він з кількох родин, але всі мали одно назвиско: Шефердсон. Так само були шляхти-

чами, як родичі Бука. Оба доми уживали тої самої пристани, що нахотила ся дві милі від хати, так що, як нераз відпроваджував я наших на прогулку кораблем, то стрічалисьмо кількох принайменше Шефердсонів на хороших, високих конях.

Раз був я з Буком на ловах, нараз чуємо: хтось їде конем. Якраз переходили ми попереk дороги. Бук кричить:

— Утікай! До ліса, скорше!

Одним скоком були ми вже в лісі, сховали ся за пеня і дивимо ся на дорогу. За хвилию надїзжає чвалом хорошиий молодець і поводить конем, мов козак, а сидить на нїм, мов приріс до сїдла; стрільбу держить готову перед собою. Був се один з молодих Шефердсонів. Нараз коло мого уха чую вистріл: то Бук стрілив, а куля скинула капелюх з голови їдцеви. А той хап! за стрільбу тай за нами, хоч в гущавині не бачив нас. А ми не ждали на нього: наківалисьмо пятами тай в ліс! Щось два рази, оглядаючи ся, бачив я, як молодець мірив до нас і хотів стріляти до нас, — вкінци завернув конем і поїхав далі. А ми чим скорше ”во свояси“.

Старому добродієви запалали очі, коли син оповів йому цілу подію, але за хвилию лице його споважніло, він сказав до сина лагідно, але рішучо:

— Мені не подобаєть ся, як хтось стріляє ізза корча. Чому не вийшов ти на дорогу?

— Шефердسونи не роблять так, батеньку. Користають все із спосібности і нападають нечаянно.

Панна Янця слухала оповіданя, підносила гордо голову, мов княгиня, з її очий летіли іскри. Старші братя захмурили ся і не говорили ні слова, а панна Зоня побіліла, мов полотно, але румянець знов закрасив її личко, коли дізнала ся, що молодець поїхав конем здоровий і цілий.

Опісля, як були ми самі, питаю Бука:

— То ти хотів його застрілити?

— Так!

— А він що тобі зробив?

— Він? Нічого!

— Но... чомуж ти хотів його забити?

— Так... Між нами, бачиш, є родинний спір.

— Що то ”родинний спір“?

— А ти не виховав ся, що не знаєш того?

— Ніколи про се не чув! Розкажи, що то такого!

— Бачиш — сказав Бук — родинний спір то таке: Один чоловік посварить ся з другим і забє його, а опісля брат другого забє першого, а потім братя обох позабивають ся взаємно, а опісля зачнуть забивати ся братя стрисчні, а будуть всі позабивані і спір кінчить ся! Але се йде дуже поволи і много часу потребує!

— А ваш спір вже довго тягнеть ся?

— Сподію ся, що довго! Зачав ся трийцять літ тому, а може давнійше. Зайшов якийсь спір, не знаю вже о що, і з нього дійшло до процесу. Один з тих двох, що зачали спір, виграв процес, тож той другий застрілив його, бо се було зовсім природне. Се зробив би кождий на його місци.

— А з чого зачав ся спір? Від поля?

— Певно... впрочім не знаю.

— А хто кого застрілив перший?

— Відки ти хочеш, щоб я знав такі справи? То вже так давно!

— І ніхто того не знає?

— Е! ні! Батько мусить знати, а може й хто зі старших, але вони певно не знають вже, о що пішло....

— А много убитих?

— Много, але не всі. До батька стріляли раз грубим шротом, але не зробили йому нічого, хоч шріт ще до тепер є в його тілі. Степана напали раз і поранили ножем, тай Томкови дістало ся трохи.

— А того року є хто убитий?

— Є, у нас оден і у них оден. Тому три місяці, мій тіточний брат. Буд, чотирнайцятьлітний хлопець, їхав собі лісом, по тамтій стороні ріки. Не мав при собі жадного оружя, що було великою глупотою з його сторони і нараз в самітнім місци учув за собою кінський тупіт. Оглядаєть ся: іде старий Шефердсон; вігер розвіває його довге, сиве волосе, а він підносить стрільбу і мірить до хлопця. Місто скочити з коня і драгнути в корчі. Буд думав, що може вєспіє утічи. Зачали отже обичвалувати в перегони, вкінци 'Буд бачить, що се не pomoже, задержав коня і обернув ся до старого лицем так, щоб куля, розумієш, трафила його в саме чоло. Старий під'їхав, вистрілив і положив його трупом на місци. Але не довго тішив ся своєю побідою, бо в протягу тижня мав з нашими до роботи...

— Я думаю, що старий поступив підло.

— Навпаки. Нічого підлого в тім не було. Боягузів й підлих між Шефердсонами нема. І між Грансфордами нема. Той сам старий борю ся з трема нашими і таки не дав ся. Вони всі були на конях, а він зміз з коня, станув між сягом дерева а конем, щоб заслонити ся від куль, так, що Грансфорди стріляли до нього з боку, а він боронив ся. Ледви дійшов до дому разом з конем, але дійшов, — а Грансфордів треба було нести: оден з них був мертвий, а другий умер на другий день. Ні, мій дорогенький, хто хоче найти підлих людей або боягузів, то нехай не тратить часу та і не шукає їх між Шефердсонами, бо там їх нема.

Слідуючої неділі поїхали ми всі кінно до церкви. Муштини взяли з собою стрільби — і Бук також. Підчас відправи держали їх між колінами, а як хто розстав ся на хвилику із своєю, то хіба пото, щоб її оперти за собою о стіну. То само робили й Шефердсони, а так одні, як і другі уважно слухали Служби Божої. Була тоді дуже хороша проповідь, о християнській любови ближнього і ще о чімсь-там, всі говорили, що проповідь була дуже хороша, а вертаючи домів, говорили лиш о ній. А тільки говорили о вірі, добрих ділах, ласці і призначеню, що не памятаю, чи в житю мав коли таку тяжку неділю.

По обіді всі зачали дрімати і зробило ся нудно. Бук обняв ся зі своєю собакою, спав в траві. Йду отжеж до своєї кімнати, щоб трохи задрімати.

Аж тут красуня Зоня, стоячи в дверех своєї кімнатки, видно чекали на мене, бо просят мене до себе, замикає тихесенько двері і питає:

— Любиш мене?

Відказую:

— Дуже!

— А хотів би ти прислужити ся мені дуже легькою справою і не говорити о тім нікому?

— Все зроблю для вас, панно Зоню.

— Я забула в церкві свою молитвенну книжку, вона лежить в нашій лавці між двома иньшими книжками. Піді обережно, біжи до церкви, принеси книжку і не говори про се нікому.

— Алез дуже радо сейчас піду!

Гоню до церкви, не застаю нікого, крім кількох вешриків, що крізь

отворені двері увійшли до середини і холодили ся на студенних металевих плитах.

Иду по книжку, я собі міркую: щось ту є цікавого, бо не може бути, щоб молода панночка не могла обійти ся без своєї книжочки молитвенної. Отвираю книжку, а там лежить невеличка карточка з написом: "Що до третьої".

Годі мені було чогось доміркувати ся з тої карточки, тому вложила її знов до книжки. Ледви виїшов сходами на гору, бачу: панна Золя стоїть в дверех своєї кімнатки і жде на мене. Втягнула мене чим скорше до середини, замкнула двері і шукає в книжці. Коли прочитала карточку, так урадувала ся, що зачала мене обнимати і голубити і сказала мені, що я найліпший хлопець на світі. Притім зарумянила ся, мов рожка, а оченята її так блищали, що була "красша від образочка".

Здивувало мене дуже, що вона мене так обціловус і притім так рум'янить ся, питаю:

— Що написано на тій картці?

— А ти читав? — питає.

— Ні! — відказую.

— А умієш читати?

— Умію, але лиш величезні букви.

— На тій картці не написано нічого, се папір до зазначуваня сторін. А тепер можеш собі вже йти.

Пішов я над ріку, роздумуючи і бачу, що мій мурин все йде за мною. Коли дім зник з очий, оглянув ся раз, другий, а опісля прибігає до мене і каже:

— Може хочеш йти зі мною на болото, покажу тобі стадо циранок.

Мене се вельми зацікавило, бо я додумав ся, що мурин має що иньшого на думці. Циранки чейже не є щось такого особливого, щоб аж ходити на болото щоб їх побачити. Чогож-то він хоче від мене? Говорю:

— Гарзд, піду. Веди!

Иду за ним може пів милі, а коли прийшлисьмо над беріг болота, мурин заліз висше кісток і так вів мене пів милі. Вкінці дійшли ми до місця більше сухого, де росли корчі. Ту каже до мене мурин:

— Йди кілька кроків в корчі, циранки там є, я їх сам бачив.

І звернув ся на право і зник за деревом. Иду в корчі і виходжу на галяву, покриту диким виноградом... Дивлю ся: хтось спить на мураві... А знаєте хто? Мій старий, добрий їм.

Буджу його, думаючи, що се буде для нього велика несподіванка. Але ні! Мало що не розплакав ся з радости, але не здивував ся. Оповів мені, що тої памятної ночі плив за мною, чув мої оклики, але бояв ся відяликувати ся, щоб не почули люди і не зловили його....

— Ударив ся я сильно, — розказував їм, — тому годі було пдисти так швидко, як ти, мусів лишити ся. Коли ти вилазив на беріг, думав я, що дожену, не потребуючи кликати на тебе, але, коли побачив перед собою той дім, звільнив... За далеко був, щоб чути, що до тебе говорили, а бояв ся псів, тому не міг зблизити ся. Коли ти увійшов до середини, побіг я в ліс, щоб там перебути пічку. Рано все ходять туди мурина на роботу, взяли мене отже під свою опіку і показали місце, де пси мене не можуть вислідити, бо довкола вода. Кождої ночі прибігав хтось і приносив мені трохи страви, від них знав я, що з тобою дість ся.

— Чомуж не сказав ти муринови, щоб мене привів сюди?

— Та пощо? Тепер всьо добре... Накупив я горшків, всяких віктуалів і попереносив всьо то на пором...
BOSTON, MASS.

— На який пором?

— На наш, на старий пором...
BOSTON, MASS.

— Якто! Абож корабель його не розбив?

— Ні! ушкодив його трохи з одного боку, але великої шкоди не зробив. Лиш всі наші річі потопили ся. Коли-б ми не були мусіли так глибоко давати нурка, плисти попід воду, коли-б ніч не була така темна, коли-б ми не були потратили голов, мов змоклі кури, коли-б...

— Лиши вже се "коли-б"! Щож би було стало ся, коли-б не "коли-б"?...

— Були-бисьмо побачили наш пором...

— А яким чином відзнав ти пором, їм? Де його придержав?

— Не міг я його придержати, бо сидів в лісі. Не я його придержав, а мурина... Вони його добули, сховали в захистнім залві і так голосно сварила ся о то, чия се власність, що аж почув. Підводжу ся і кажу:

— Дайте спокій, не сваріть ся, бо пором не ваш, але Гука і мій. Не крадіть власности "білого пана", бо вам се на сухо не вийде. Дав я кождому по десять центів, а вони незвичайно урадували ся і сказали, що хотіли-б що дня находити такий пором... Тутешні мурина дуже добрі, всьо роблять для мене, о що лиш попрошу. Твій Іван також добрий хлопець.

— Так! Він не сказав мені, що ти тут, а чривів мене сюди, казав, що тут цирянки...

Не буду широко оповідати того, що сталося на другий день. Коротко скажу, що пробудився я раненько, хотів ще перевернутися на другий бік, щоб трохи задрімати і запримітив, що в хаті не було живої душі. Що сталося? Бука не було. Сходжу на долину — нема нікого! Виходжу на подвір'я — так само! Що се має значити? Аж бачу: мій мурина ховається поза стосами дерева. Питаю.

— Що тут сталося?

— То ти не знаєш нічого?

— Нічогосінько!

— А от що: панна Зоня утікла. Щоб до вечера сконав, що правду кажу; утікла вночі, ніхто не знає, о котрій годині, щоб взяти шлюб з тим молодим Шефердсоном; так говорять мої господарі. Запримітили її неприсутність доперва пів години тому... Но! не тратили часу! Сейчас взяли стрільби, повідали на коні і вже їх нема! Пані і панна Яця поїхали повідомити цілу родину, а старий пан з молодими пішли зробити засідку над рікою і забити його перше, ніж він ще всьпіє переплисти з панною на другий беріг...

— Бук не будив мене, виїжджаючи?

— Певно, що ні. Не хотять чужого мішати в таку справу. Коли пан набив стрільбу, то закликав ся на всьо в світі, що не верне домів без одного, або без двох Шефердсонів. А я знаю, що він слова додержить і на своїм поставить.

Сейчас біжу на ріку, там, де провадила дорога, куди мав їхати Шефердсон. Гоню з цілої сили, опісля вилажу на якесь дерево, що росло над самим берегом і приглядаю ся. Біля могого дерева лежав чотири стопи високий стіс тертиць, серед котрих бажав я укрити ся і щастя, що того не зробив!

На невеличкій плянці чотирох або п'ятох їздців з голосним криком й проклинами намагало ся зловити двох молодих хлопців, укритих за шихтою від сторони ріки. Але не могли сього зробити. Як лиш котрий висунув ся трохи над ріку, то сейчас стріляли на нього ізза шихти, а хлопці закривали ся і з криївки могли добре слідити всі рухи своїх противників.

По якімсь часі перестали їдці кричати й проклинати, але кіньми розігнали ся на шихту. Тоді оден з хлопців вихилив голову понад гори-

пний край шихти, вимірів до напасника і кулею скинув його з сідла. Їздці скочили з коний всі разом, мов на команду, хопили раненого і понесли його трохи далі, а тимчасом оба хлопці зачали утікати. Були може кілька кроків від дерева, що на нім я сидів, коли противники їх запримітили і сейчас зачали гнати кіньми за ними. Але годі було їх дігнати, бо вони допали стосу тертиць і сховали ся за ними. Одним хлопцем був Бук а другим молодець може девятнайцятьлітний.

Їздці покрутили ся трохи біля кривки хлопців і відіхали. Коли лиш зникли мені з очий, даю знати о тім Букови. В першій хвили не знав, відки походить мій голос і дуже здивував ся, коли побачив мене на дереві, просив, щоб я дивив ся уважно і дав знати, коли вернуть противники і він не сумнівав ся, що повернуть.

Я хотів вже злізти з дерева, але трудно було відмовити Букови, що цілий тряс ся із зворушення і присягав, що він і його стрисчний брат поветують собі ще нинішний день.

Довідав ся я, що його батько і оба брати забиті, що Шефердсо-ни зробили на них засідку, але самі стратили двох людей. Питаю ся, що стало ся з молодим Шефердсоном і Зонею.

— Переплили ріку і тепер безпечні.

Мене се дуже урадувало, тим більше, що паматав я, як висловив ся Бук про нього — того дня, коли то стріляв до нього а не трафив, не припускав я, щоб так спокійно прийняв супружество своєї сестри.

Нараз чуємо: грим! грим! гримм! відразу з кількох ручниць... То тамті закрали ся ніхотою і нечаяно надійшли лісом! Хлопці, оба легко ранені, кинули ся до ріки, а коли плили з водою, то Шефердсо-ни бігли побережем, стріляли до них і кричали: "Бий, убий!"

Мало що не упав я з дерева, бачучи се... Ще нині годі мені всього як слід розповісти... на саму згадку слабко мені робить ся. Волів би я був не приходити на той проклятий беріг і не бачити того, що на моїх очах стало ся... Бідний, бідний Бук...

Сидів я на дереві, поки не смеркло, бояв ся злазити. Від часу до часу було в лісі чути вистріли, два рази бачив я кількох уружених їздців, що чвалом гнали здовж ріки; знав я отже, що то ще не кінець. Умучений, дав я собі слово, що за ніщо в світі не верну вже до того нещасного дому... Тепер доперва знав я добре, що означувала ся карточка "пів до третої"... Певно о тій годині обое молоді мали утікати! Чиж не повинен я був сказати батькови о тій картці, о цілім посту-

ваню панночки, так дивнім? Хто знає? Може коли-б її батько був замкнув, не було-б того лиха!

Злажу з дерева, біжу на закрут ріки, де звичайно задержується всьо, щоб плине водою. Найшов ту трупу обох хлопців. Витягнув їх на беріг, накрив твари і чим скорше відійшов. Навіть трохи поплакав, закриваючи Букови твар, бо був він для мене дуже добрий.

Тимчасом смергло ся зовсім. До дому не зближав ся зовсім, але поплентав ся "на болото"... Але на "Сухім острові" їма не було, біжу отже до місця, де стояв пором. Дивлю ся: нема порому! Аж заморозило мене! На хвилю так заперло мені віддих, що годі було добути голосу з горта. А коли трохи успокоїв ся крикнув.

А ту недалеко від мене чую голос їма:

— То ти, любчику мій? Слава Богу! Тихо... без крику....

Ще ніколи голос їма не видав ся мені так милим.

Коли вкінці дістав ся я на пором, їм голубив мене і цілував з великої радості, а опісля сказав:

— А я думав, любчику, що тебе забили! Мурин Іван був ту і говорив, що ти не жнеш, коли не показуєш ся в дома ціліський день. Приладив я отже пором, ірпиготував ся до від'їзду і ждав, поки не прийде Іван і не скаже певно, що тебе нема між живими. Щасливий я, тай дуже, що ти вернув любчику.

— І я також! — говорю. — Не найдуть мене, тож подумують, що мене забили і що трупи поплив з водою. І будуть мати основу говорити... Не тратьмо отже часу, але їдьмо чим скорше.

Не було для мене спокою, поки не побачив я, що пором находить ся на середині ріки, о дві милі від того побережа, де видко було ще родинний дім Бука. Вивісили ми ліхтарню сигналову і почувли ся свободними. Від вечера не їв я нічого; їм отже добув житний корж, малянку, вепровину з капустою і иньші ласоці. Їлисьмо смачно, говорячи. Прийшлисьмо до пересвідчення, що всюди добре, але на поромі найлучше. Між людьми якось тісно і душно, а на поромі свободно й вигідно...

РОЗДІЛ ХІХ.

В день. — Астрономічна теорія. — Утеча перед погонєю. — Збори абстинентів. — Князь. — Журби короля.

Минуло кілька днів і ночий; міг би я сьміло сказати: "упило",

так минули приємно й незаметно. Ріка була дуже широка в тім місці, принайменше на півтора милі і гладка мов скло. Плили ми ночами, а в день сиділи в криївці.

Нігде найменшого шуму, тишина цілковита, здавало ся, що всьо на цілім світі спочиває у сні; колись-неколись зарахоче жаба... Як поглянути в далечінь над воду, то видко вперед щось, мов невизразна ледви заметна лінія. Се ліс, що розкинув ся на супротивіжнім березі. А опісля являєть ся на небі бліда пляма, невеличка, а з нею блідніє чимраз більше і темнота, що покриває води. Вода стає шарою, опісля перловою, повстають на ній рухомі цятки, малі й більші: малі — се човна торговельні з поживними артикулами; більші се пороми, подібні до нашого... Так тихо і голос так стелить ся по воді, що зі значного навіть віддаленя чути удари весел, скрипіт линв і шелест вітрил, підношених вітром. Нерухомо понад водою вистає якийсь предмет: се скала, о яку розбиваєть ся філя і обливає її дощем дрібнесеньких капель.

А далі видко, як звиваєть ся й клубить ся мрака, що де-неде стелить ся над рікою. На сході румянить ся небо червоною луною, а вода її вибиває і дозволяє розпізнавати предмети. От: там на другім березі стоїть на краю хатина; в ній мешкає певно трач, бо біля хати лежать стоси тертиць, поукладаних в шестираменний хрест, щоб висушили ся.

Від води тягне холодний, скріплючий вітер, несе з собою запах дерев і цвітів; його він назбирав в галях і на галявах. Але часом занюхати можна смрід неживої риби, полишеної на побережю. Вкінці розвидняєть ся справді, всьо усміхаєть ся в лучах сонішних, а птиці аж залодять ся від щебетаня!

О тій порі ніхто не запримітить малого димку; тож здіймаємо з козулок рибу, варимо снідане: тоді приємніше поглядати на безмежний водний пустар, поки не зморить сон. Будив нас звичайно свист і сапане парового корабля. А як він зникав з очий, то знов вода виглядала, мов непроглядний пустар; лиш де-не-де покажеть ся який пором, навантажений деревом. А нераз чути було, як рубачі рубали дерево. Вістря високо взнесених сокир блискають в лучах сонця що хвиля, а зараз опісля чути глухий тріск рубаної колоди, злучений з мимовільним стогоном рубача.

Раз, памятаю, налягла ріку так густа мрака, що на поромах і човнах били в залізні бляхи, щоб дати о собі знати кораблям. Якийсь пором пересунув ся побіч нас: чули ми на нім сміхи і розмову, але бачи-

ти кого було годі; мов якісь духи несли ся у воздуху і насмішливі слова кидали у воду. Їм говорив, що се духи, але я перечив, певний, що духи чейже не говорять. Чорти побрали би ту прокляту мраку!

Смерком пускали ся в дорогу: пором плив там, куди його несли струя. Закурювали ми тоді люльки, спускали ноги у воду і говорили о всіляких справах. О скільки на се позволяли комарі, були ми цілком нагі в день і в почи; нове одіне, що його дістав я від родичів Бука було дуже порядне: а я не любив елегантії.

Нераз цілу ніч не стрічали ми живої душі. Деся далско, на одним або другим березі, блиснув огонь в якій надбережній хаті, над головами світили нам зьвізди і добре було, ах! як добре, лежати на взнах і сперечати ся, чи зьвізди хтось сотворив, чи вони самі з себе повстали. Їм говорив, що хтось мусів їх зробити, а знов був гадки противної, бо кому-б там хотіло ся таке велике число зьвізд фабрикувати. Їм говорив рівнож, що може місяць зніс їх. Се для мене було о стільки імовірне, що я знав, як много ячюк зносить жаба. Коли ми побачили зьвізду, що падала і тягнула за собою хвіст, казав їм, що певно се зьвізда зіпсована, тому її з гнізда викинули...

По півночі мешканці надбережних домів певно клали ся спати, бо всі світла гаснули і на кілька годин ставало цілком темно. А коли блисло перше світло, то знали ми, що вже хтось сієнить до роботи, що вже ранок, тож шукали ми місяця, щоб в нім спокійно перебути день, далеко від людських очей.

Одного дня, над ранком, зловив я якийсь човен і плив у ним до берега, щоб в близькім ліску нарвати ягід. Минаю якраз місце, де виходила до ріки утоптана худобою стежка, нараз бачу: біжить чвалом двох людей. В першій хвили переняв мене страх, здавало ся, що то до мене або по їма. Підношу вже весло, щоб відплисти від берега, коли незнакомі, віддалені від мене ледви на кільканацять кроків, кричать в розпуці: "Ратуйте житє!" "Нічого ми їм не зробили, а гонять за нами..."

І хотіли скочити до човна.

— Не робіть того — кричу — не чути погоди; маєте час драгнути в корчі і добігти до потоку, що недалеко впаде до ріки. Йдіть трохи водою, а потім возьму вас до човна. Инакше пси по слідах занюхають вас.

Вони так зробили. Коли були ми вже близько порому, почули крик і гавканє собак. Я знав, що вони ідуть берегом потічка... Чути було, що

на березі задержали ся; з порому годі було їх побачити: видко, стратили слід і не знали, що далі робити. Небавом утихло все.

Оден із збігців мав коло сімдесять літ; був лисий лиш по боках твари видніли ся жмутки сивого волося. Убраний був у знищений фільцовий капелюх з великими крисами, в синю вовняну сорочку, сильно заготовщену, штани мав гранатові, подерті, що входили в чоботища-шкраби; на однім чоботі стремів кальощ, другого десь не було... Фрак, темно - синій з лискучими металевими гузиками, закинув на рамя так, що полами замітав долівку.

Оба мали з собою великі, диванові торби, незнати чим випакувані.

Другий, молодший, найбільше трицятьлітний, був рівнож "елгантсько" убраний, одіж його була трохи менше замарапа.

По сніданю лежимо на поромі тай говоримо і із здивованєм, ще наші гості зовсім не знають ся.

— Що тобі лучило ся? — питає лисий молодшого.

— Ану, продавав я дуже успішне средство на зуби, щоби на них не осідав осад. Коли було ужити мого ліку, то нелиш осад, але і поверхня зуба злізала. Але щож! посидів я на однім місци довше, ніж було потреба (я повинен був все утікати скорше, нім хто ужив мого успішного средства!) і коли я тихесенько "удираю" з міста, стрічаю вас. Ви говорите мені, що за вами гонять і просите, щоб поміг я вам... Тоді я признав ся, що і для мене люди "неласкаві" і так зачали ми "спільну подорож"... Така моя історія, а ваша яка?

— Огогого! Зі мною було инакше! Скликав я "Збори тверезости", що тревали майже тиждень. Жінки пропадали за мною, старші й молодші, бож виговорював я на напитки і пляків несотворені річи, кілько лиш вдало ся. Дохід був несогірший: пять-шість долярів що вечера. Кожда особа платила десять центів — а діти й мурини безплатно. Нараз: не знаю вже яким чином і відки, розійшла ся вчора вечером брехлива і безстидна вістка, що я люблю собі тихцем потягати з флящини. Нині раненько збудив мене мурин, остерігаючи, що гонять за мною муштини з собаками, що небавом над'їдуть і кажуть мені сейчас утікати, даючи мені до утечі пів години часу, опісля казали, будуть за мною гонити. Годі було навіть з'їсти сніданок, не було апетиту.

— Слухай — сказав другий — я думаю, що з нас двох може бути пара. А тобі як здасть ся?

— Не маю нічого проти того, яке твоє занятє?

— Я друкар; займаю ся при тім продажию нововинайдених ліків; можу бути актором-трагіком, а як є нагода, то учу в школах географії й співу; можу рівнож мати публичні відчити. Всьо можу, лиш щоб не було надто тяжке, я совістно кажу, що всьо мені знане. А ваше занятє, дідуню?

— О! Я свого часу заслужив ся много в области медицини. Уміювилічити через положене рук на хору людину, лічу рака, параліж, чахотку й інші хороби і умію предсказувати і все вгадаю влучно, як лиш мені хтось "авторітетний" підшепне... Занимаю ся голошенем Слова Божого, скликаю побожні зібраня, бо я трохи місіонар...

Мовчалисьмо трохи, а потім молодий зітхає тяжко і говорить:

— Ох, мені лихо!

— Чого тобі так тяжко? — питає лисий.

— Бо серце пукає мені на саму гадку, що дожив того, що мушу тепер переносити, впадаючи в таке товариство, що зовсім для мене не личить!

І зачав якоюсь шматиною утирати очі.

— А ти що собі думаєш? Чому-ж-то наше товариство для тебе невідповідне? — згідливо питає лисий.

— Та най буде... відповідне... Я не заслугою на ліпше. Бо хто-ж мене так низько попхав? Я сам, сам і ще раз сам! Я не говорю нічого, хрань Господи, не маю до вас найменшого жалю... до нікого... Всьо, що мене стрінуло, я собі заслужив... Нехай сьвіт зимний й байдужний знущаєть ся наді мною, як хоче.. одного я певний: найдеть ся у нім й для мене місце на гріб. Най собі сьвіт йде далі своїм шляхом, він всьо може від мене відобрати: майно, зичливі серця, всьо... То одно мені лишить ся. Прийде хвиля, як покладуть мене в яму, — всьо забуду і мое стружене серце заживе собі аж там в спокою....

І все утирав слези...

— Ет, чорт побери твоє бідне, стружене серце! — крикнув люто лисий. — Що нам пхаш до очий своє глупе серце? Не наша в тім вина.

— Знаю, що не ваша вина. Тай не маю до вас жадної претенсії, мої панове. Спричинв я сам свій упадок; лиш собі можу за се подякувати. Зовсім слушно, щоб я так карав ся на сьвіті... зовсім слушно.

— А деж ви були перед "упадком"? Цікавий я, відки ти упав?

— О! ви мені не повірите.. Сьвіт ніколи не вірить... але менше з тим, менше з тим... Тайна мого уродження...

— Тайна вашого уродження? Чи хочете сказати...

— Панове — заговорив торжественно молодий чоловік — тайну виявлю перед вами, бо перед вами можна звирити ся. Законно належить ся мені гідність... князя.

Їмови аж очі вилізли на верх, коли почув таку чудасію; здавало ся мені, що з моїми було так само.

А лисий каже:

— Як то? І се правда?

— Так! Мій прадід прийшов сюди при кінці минувшого столітя, бо бажав свободи. Тут оженив ся, умер, в тім часі, коли його батько. По батькови належала ся йому гідність й майно, а по нїм синові, але молодший брат всьо загорнув... Я в простій лінії потомок його і правний князь; і ось стаю перед вами опущений, людьми погорджений, обдертий, понижений, з розбитим серцем... ось і мушу сидіти на поромі разом з нуждарями...

Їм милосердив ся над ним з цілого серця; я також. Старали ся ми потішати його, як могли, але він відказував, що то всьо на дармо, що він веселити ся не може і що одно хіба може йому принести трохи потіхи, іменно: як ми узнаємо його високе становище.

Ми обіцяли, хоч не знали, як то робить ся.

А він учив нас, що треба до нього приступати з глибоким покло- і говорити все "Ваша Величність" або "Ваша Княжка Милости"... Жадав також, щоб оден з нас usługував йому при обіді.

Се було легко зробити і ми пристали на се дуже радо. Підчас цілого обіду їм стояв за ним, usługував і говорив до нього ось в який спосіб: "Що Ваша Величність каже подати собі? Милостивий князю! покоштуй сеї страви!" Видко було, що се справляє приятність для обох.

Тимчасом старий мовчав, чи тому, що не мав що говорити, чи може тому, що не подобала ся йому така вишукана ввічливість їма зглядом "князя". Здавало ся, що щось має важного на думці. Вкінці кілька годин по обіді говорить:

— Скажу тобі щось князю. Співчуваю твоїй недолі, але не ти оден зносиш такі переслідуваня судьби.

— Не я оден?

— Так! Кажу се і повторяю: не ти оден. Не лиш тебе одного скривдили, відобрали всі достоїнства і високе становище.

— Ой леле!

— Тай не ти оден укриваєш в тайні своє високе походженєс.

І зачав плакати ревно...

— Що? Що се має означати?

— Князю! чи можу тобі повірити? — говорить старий, ридаючи.

— Аж до того часу, як стану студеним трупом! Відкрій мені тайну твого житя. Відкрій... говори!

І бере руку старого і сильно стискає....

— Князю! Я "небіщик-наслідник французького престола!"

Представте собі, як витріщив очі і я і їм!

А князь:

— Кого? Кого я виджу?

— Так, приятелю, наслідника французького престола! Перед твоїми очима стоїть в тій хвили безталанний королевич, Людовик XVII.. син Людовика XVI. і Марії Антоніни*).

— Ти? Такий старий? Ні! се неімовірно! Хочеш хіба сказати, що ти небіщик Кароль Великий, бо мусиш мати хоч шістьсот-сімсот літ.

— Недоля завинила, князю! Слезн поорали моє лице, слези і терпіння спричинили мою старість, журба вирвала мені передчасно буйні колось кучері. Так панове, в нужді і в гранатових штанах волоцюги, бачите скитальця, гоненого людьми, законного короля Франції.

І так зачав знов ревіти, що я і їм не знав, що робити. Було нам його жаль, але були щасливі, що він є між нами. Коли ми його поцілували, сказав, що бажає умерти і додав, що дуже йому приємно, коли люди віддають йому належну честь і говорять "найяснійший пане" — "як мені першому подають страви і не їдають в моїй присутности, поки не дозволю."

Зачали ми отже з їмом надскакувати йому, услугувати і величати

*) Людей, що подавали себе за Людовика XVII., було дуже много. Цікаву стрічу з одним з тих претендентів, описує знаменитий драматург італійський, Сільвіо Пелліко, в своїм творі-автобіографії "Моя тюрма"... Коли іменно згаданий автор дістав ся до тюрми в Медіоляні за патріотичні пориви: освободити північну Італію з під австрійської власти пізнав ся ту з арештантом, що мав себе за Людовика XVII. Коли-б не такий авторитет, як Пелліко, годі було-б припустити, чи се імовірно, що поданий претендент розказував італійському патріоту. (Silvio Pellico. *L e m i e p r i g i o n i , p r e c e d u t e d a l l a b i o g r a f i a d e l l ' a u t o r e , s c r i t t a d a P i e t r o M a r o n c e l l i . F i r e n z e*). Стр. 66. — В. Д.

"найяснішим"... Се, видно, було для нього приємно. Але за то "князь" зачав щось "квасити ся", показувати своє невдоволенє і сидів нахмурений. А "король" каже:

— Бачу, князю, що нам не прийдець ся довго сидіти на тім поромі. Пощо квасити ся? Чи не лучше жити в згоді? Чи я тому завинив, що я уродив ся "королем" а ти лиш "князем"? Се ясне! Не жури ся і йди за моїм приміром. Таж ту нам добре: є що їсти і вигідно. Розясни твар, князю, подай руку: будьмо товаришами.

Так і зробили, а я знов з їмом почували себе щасливими. Сейчас було весело й свобідно, бож на поромі годі жити без згоди і приязни.

Я домислив ся, що жаден з них не був ані князем ані королем; оба вони були брехунами і циганюгами, що людям піском очі засипують. Але свого погляду не виявив я нікому. Се одинокий і найлучший спосіб на то, щоб уникнути всяких неприятностей. Вони бажали, щоб одного називати королем а другого князем, а я проти того нічо не мав, бо бажав лиш, щоб "в дома" був спокій. Їм не потребував знати, тож йому нічого не треба було говорити. Не богато, що правда, научив ся я від свого батька, але принайменше впоїв він у мене се, що не треба ніколи противити ся людям таким, як ми, як бажасмо жити з ними гаразд.

РОЗДІЛ XX.

Гук оповідає про себе. — Треба взяти ся до праці. — Збори "побожних". — Морський розбишак. — Князь "друкує".

Се їх переконало. А до того оповів я їм таку історію:

— Моя родина походить з країни Міссурі і там я уродив ся, там мешкали всі, поки не поумирали. Лишило ся нас троє: батько, я і мій братчик. Батько хотів винести ся з тамтих сторін і замешкали разом з дядьком Вен'ямином, що мав невеличкий фільварок. А що був убогий, тай в довгах сидів по самі вуха, то лишило ся йому лиш піснайцять долларів і їм. На так довгу дорогу се не вистарчигь, бо дорого коштує. Але одного дня, підчас весняної повіни, удало ся батькови зловити несподівано отсей пором і на нїм рішили ми поплисти до Орлеану. Та одної ночи ударив корабель в пором і ми всі попадали до води. Я і їм виплили з води, але батько був п'яний а братчик чотири-літний не умів пливати, тому, оба пішли на дно і не спішили ся показати ся з води. Кілька днів

мали ми клопіт, бо всякі люди уважали Їма за збігця. Тому пливемо чумами і маємо спокій.

Наші гості задавали нам много питань. Конче хотіли знати, чому накриваємо поміст порому листем й галузем і чому пливемо вночі цілий день пересиджуємо в затишнім місці.

— Їм мусить бути збігцем-мурином? — питають.

— А леж де там! — говорю — чиж утікав би він на полудне?

— Чекай лиш — сказав "князь" — я видумаю щось такого, що можна буде нам плисти і в день. Обдумаю гаразд, уложу плян і руш, що буде добре. Нині годі сього зробити; видко вправді якесь місто, та ле в білий день годі там показати ся.

Над вечером зачало смеркати ся швидко, небо никло в хмарах, видко було лискавиці, що мигали нам над головами. Листе зачало трясти ся й шуміти — видко: заносило ся на непогоду. "Король" і "князь" полізли до буди, щоб побачити, чи там вигідно є постелені ліжка. Я спав на мішку, вишханім соломою, а Їм спав в якійсь полові, де все, щось криве й драпає, а як хочеш перевернути ся на другий бік, то полова наробить тільки шуму і шелесту, що хоч би чоловік спав, мусить пробудити ся. "Князь" хотів спати на моім місці, але "король" не згодив ся на се.

— Гадав я, що почуте ріжниці нашого становища, позволить тобі зрозуміти, що на полові спати не є для мене відповідно. Ти спи в полові, а я на мішку з соломою.

На мене і на Їма аж били поти, бо боялисьмо ся, щоб між ними не прийшло до спору, але князь відказав:

— Судило ся мені вже від давна, що мене топчуть й впихають в болото. Недоля зломилла мою гордість і научила мене смиренности й уляглости... Корю ся, така моя доля! Я сам на світі, тож всі терпіня умію зносити.

Ми рушили з місця. Коло десятої години пустив ся дощ, зачало греміти й блискати, тож "король" казав нам пильно глядіти на пором і не сходити з помосту, поки не успокоїть ся буря. Сам з "князем" пішов до нашої будки і положили ся спати. На мене прийшла черга вартувати на помості до півночи, але мимо того був-бим заліз під дах, коли-б було ліжко, бо дуже рідко можна побачити таку страшну бурю. Вітер свистав і гудів, а що кілька хвиль блисне так страшно, що пів милі довкруги видно спінені філі, острови й дерева, що колисали ся на всі боки. А опісля грим! — то грім так ударив. А філі здіймали ся в гору,

що мало що не змелн мене з порому. Так було ясно, хвилями, що всьо було видко, мов на долони.

Мав я вартувати до півночи, а що дуже хотіло ся мені спати, тож сердега їм обіцяв заступити мене трохи. Всунув ся я до нашої будки, але "король" й "князь" так повитягали свої ноги й руки, що для мене не було місця. Кладу ся отже на помості і нічого не роблю собі з дощу. Сплю — а тут нараз маса води бухнула на поміст і змела мене, мов стебелину. Їм аж лягав зі сміху, бо був все веселий, але скочив по мене до води.

Се було впрочім непотрібне, бо я дав нурка раз, другий і був вже на поромі.

Спрішлений тою несподіваною купелню, стою на варті, їм захропів сейчас. Небавом минула буря, а як перше сьвітло блиснуло на березі, причалили ми до берега і укрили пором.

По сніданю добув "король" затовищені карти і довгий час грав з "князем", ставляючи по пять центів від разу. А коли знудила їх гра, сказали, що "треба забрати ся до праці." "Князь" запхав руки до своєї торби, добув з неї пачку друкованого паперу і голосно зачав відчитувати. На однім було видруковано: "Доктор з Парижа мати-ме відчит про науку о френології. Вступ 10 центів. Кождий слухач одержить картку, а на ній буде описаний його власний характер. За се треба додати 25 центів за штуку." А на другім: "Гаррік Молодший, славний на цілий сьвіт актор, спеціаліст від шекспірівських роль, з лондонського театру." На инших оголошенях виступав знов під иньшими іменами, а все робив чудесні і надзвичайні річи, "чародійною палочкою умів вказувати місце, де під землею находить ся вода або золото, лічить від уроків чарівниць і т. д." Найбільше віддавав ся "сценічній музі" і називав її своєю "коханкою".

— Чи коли грав на сцені в театрі, монархо? — питає "князь".

— Ніколи!

— Отже грати-меш, нїм будеш старший о три дні — говорить "князь". — В першім містечку, яке стрінемо по дорозі, винаймимо саялю і відиграємо двобій на мечі з "Ришарда III.", тай бальконову сцену з "Ромео і Юлія". Як гадасш?

— Гадаю, що всьо є тоді хороше й благородне, як може принести хосен. Але знаєш, що тобі скажу, князю? Я не розумію ся цілковито на акторстві, а навіть не був ніколи в театрі. Коли мій батько-король уря-

джував представлєня в своїй палаті, то я ще був малий. Хіба мене не учиш...

— Знаменито. Банно мені за новинками. Зачинаймо отже і втрацьмо часу.

Розказав йому "князь", хто то був Ромео а хто Юлія, додавши що він сам привик грати ролю Ромеа, тому король мусить бути Юлія.

— Алез, князю, коли Юлія така молода, то з моєю лисою "наркою" і з сивими "бакенбардами" може бути їй не до лиця!

— Не бій ся, королю; міщанам навіть до голови се не прийде. А впрочім будеш відповідно убраний, а се багато значить: Юлія на балкони дивить ся на місяць і видко хоче йти спати; тож мати ме на собі довгу нічну сорочку і нічний чіпець, зі шлярками. Я маю навіть відповідні костюми!

І показав нам кілька перкалевих одінь, широкакраткованих: казав що се сердновічна зброя для Ринарда III. і для того другого. Добув також довгу з білого перкалю нічну сорочку і великий чіпець з широкими шлярками. Се подобало ся "королеви", а "князь" добув свою книжку і зачав деклямувати ролі. Як він то читав! як читав! Ні хвилинки не постояв спокійно, лиш мов пава ходив довкруги, підносив голову і подавав ся в зад, викручував високо ногами, одним словом, грав (як сам говорив!) свою ролю, щоб показати, як має бути віддана і опісля дав "королеви" книжку і казав йому учити ся ролі на пам'ять.

Кілька миль відси видко було на побережю мале місточко. Виду мали ми спосіб піти до нього в білий день без кривди для їма і князь сказав, що піде там і поробить якісь приготованя. Король чувчи се, оказав охоту піти до міста, щоб побачити, чи не пайде чогось для себе. А що забракло нам кави, уложили ся з їмом, що разом з ними і я попливу, щоб купити кави... но і прицильнувати човна, щоб "король" і "князь" де його не запропастили.

Приходимо до міста: вулиці зовсім пусті і так тихі, мов би всі вимерли! Стрінули ми лиш якогось хорого мурина, що вигривав ся до сонця і той сказав нам, що ціле місто вишло на побожні збори, серед ліса, дві милі відси, а в дома лишили ся діти, хорі і старці. "Король" спитав, куди йти і сейчас рішив бути на тих зборах, бо надїяв ся найти там "заняте": мене рівнож взяв з собою.

А "князь" зачав шукати по цілім місточку, чи не найде де друкарні. Найшли ми її вкінці, що містила ся над варстатом теслі. І теслі й

друкарі — всі пішли на ті збори а двері лишили отворені. Друкарня тісна й нехарна, повна непотрібного паперу; столи помарані чорнилом а на стінах сила оголошень серед котрих можна було побачити великого коня з мурином, що утікав. "Князь" скинув кабатинку і забрав ся до "роботи", а я з "королем" пішли на збори...

Дорога забрала нам не більше, як пів години, але скропили ми її цютом, бо дуже було горячо. Серед ліса, на чималій поляні, застали ми велику товпу людей. Повно було ту візків, бричок, чути було іржане коний випражених, що відганяли ся від мух і заїдали смачно сіно. Ту і там построїли люди шатра і там відбувала ся проповідь. Місто лавок були палі або кілька тертиць одна на другій...

В однім кінці шатра находила ся висока плятформа і з неї говорив проповідник. Женщини були всі в великих солом'яних капелюхах, в буденній одіжки; лиш молодіж убрала ся святочно... Між мущинами многі були босі, а діти не мали на собі нічо, крім грубої сорочки. Старші женщины робили пончохи, а молодші кидали очима на хлопців і нишком підсміхали ся до них солоденько.

В першім шатрі, куди ми увійшли, сьшывав проповідник якусь церковну пісню. Опісля всі повторили хором то само і так йшло на перемену. Учасники були чимраз більше зворушені, щораз сильнійше сьшывали, аж вкінці декотрі зачали заводити а иньші кричати на ціле горло.

Опісля зачав говорити проповідник і так розворушив публику, що вкінці так люди кричали і плакали, що годї було розрізнити слів проповідника.

На переді були лавки, де пхали ся ті, що мали на своїй душі много гріхів і бажали покутувати. Ті "покутники" зойкали щораз голоснійше, кидали ся на землю і вили ся по ній, мов божевільні.

Найголоснійше між покутниками верещав "король", що сейчас майже по вході зачав тиснути ся до "лавки покутників." Коли зближав ся до плятформи, шеннув кілька слів проповідникови, а той просив його промовити до народу. "Король" вийшов на плятформу і зачав говорити. Публично визнав, що був морським розбишакою через трицять літ, що розбивав на Індийськім океані, що стратив много людей в часі одної борби і мусів тому вернути до краю, щоб звербувати нових людей. Завдяки Божому Провидіню обікрав його хтось минулої ночі — і за се він благодарить Господа і уважає се за найбільше добро, що його коли стрінуло в житю; бо з тої причини став він иньшим чоловіком і

пораз перший в життю чуєть ся зовсім щасливий; а хоч є нуждарем, то таки піде аж на Індійський океан, щоб навернути морських розбішників на дорогу чесноти. А він потрафить се зробити ліпше від кого другого, бо знає всіх розбішак, а хоч не швидко туди дістанеть ся, бо не має гроший, то таки свого докаже. А кождому навершенному розбішаці скаже: "Не дякуй мені, але тим благородним людям в Поквіль, тим добродіям людськості, а також тому золуустому проповідникови, найліпшому приятелеви, якого коли мали морські розбішаки!!!

При тих словах залив ся слезами, а всі за ним. Нараз хтось крикнув з товпи:

— Зложім для нього трохи гроший! Зложім!

Много людий хотіло йти між товпу збирати гроші але иньший голос тоненький закликав:

— Най сам йде збирати!

На то згодили ся всі.

Зачав отже "король" ходити між лавки з капелюхом в руці, а все утирає очі, благословив людий, вихваляв їх і дякував за їх сердечність для нещасних розбішак. Від часу до часу ставала з лавка та або друга, але все хороша і все залита слезами дівчина і просила "короля", щоб позволив поцілувати ся на пам'ятку тої хвилі. "Король" все позволяв на то і сам їх цілував, а декотрі по кілька разів. Одна з них запросила його до себе; говорила, що за честь для себе уважати ме, коли-б якийсь час мала його у своїй хаті. "Король" дякував всім ввічливо, відповідаючи, що на таку вдячність не заслугує, а при тім спішно йому дуже, бо хоче відси їхати прямо на океан Індійський: навертати розбішак.

Коли ми вернули на пором і "король" почислив призбирани гроші, показало ся, що зібрав вісімдесять сім долярів і сімдесять п'ять центів. Крім того приніс з собою чималу фляшку горівки, що її найшов під одним возом. Говорив також "король", що нічого нема лучшого, як голосити "Слово Боже."

Поки "король" не вернув, здавало ся "князеві", що йому знаменито пішов інтерес, бо прийшли до друкарні якісь хлопці і дали йому чотири долари яко задаток за видруковане чогось-там, думаючи, що він властитель друкарні. Опісля ще щось вимантив і мав загалом дев'ять долярів.

Показав ще одну річ, що її умисно видрукував для нас. Було се

оголошене з образком, що представляло мурина-збігця; під образком було написано: 200 доларів нагороди! Опісля слідував опис мурина. Був се описаний Їм! Але в оголошеню стояло, що він утік минувшої зими і то імовірно на північ, а кінчило ся обіцянкою, що: хто зловить його і відошле властителеви в околиці Нового Орлеану, той одержить зворот коштів і нагороду.

— Тепер — сказав "князь" — можемо плисти в білий день. Як побачимо надпливаючий пором, то можемо звязати Їма шнурями, положити його на помості, мов барана; покажемо оголошене — скажемо, що ми його зловили, а що ми є убогі і годі нам їхати кораблем, тому взяли ми на кредит пором і пливемо по нагороду.

Дякувалисьмо всі "князеві", що так всьо гаразд обдумав: ми могли тепер плисти безпечно в день. Треба однак було ждати на ніч, щоб не побачили нас ті, від котрих "князь" позабирав завдатки на оголошення, тай від властителя друкарні могли-би ми були мати неприємности

Укриті в тіни надбережних дерев аж до десятої години вечером, пустили ся ми в дорогу аж в ночі.

Коли Їм збудив мене о четвертій, щоб я вартував на поромі, говорить до мене:

— Гуку, як тобі здасть ся, чи стрінемо ще коли таких "королів" по дорозі?

— Ні, — говорю — думаю, що ні.

— Но, если так, то добре. Менше з тим о одного або двох королів, але тих нам вистарчить. Вже і той паний, як хрунь по виборах, а "князь" також загалунений...

Показало ся, що Їм намагав наклонити "короля" щоб сей сказав щось по французьки, але "король" оправдував ся тим, що забув цілковито рідну мову в наслідок довшого побуту в нашім краю.

Не міг отже Їм пересвідчити ся, до чого подібна французька мова!

РОЗДІЛ ХХІ.

Двобій. — Монольоґ Гамлета. — В місточку. — Старий Весельчак і його смерть.

Сонце піднесло ся вже добре, а ми пливемо-пливемо і не думаємо навіть ступити до заливу, де можна-б укрити пором. "Король" і "князь" встали пізно і були досить люті, але як кілька разів скочили до води, те

набрали бадьорости й гумору. По сніданю "король" сів на пором, скинув чоботи, підкотив штани, ноги спустив до води, змочив їхав між зуби — і зачав учити ся на память "Ромео і Юлія". Коли трохи умів, зачали оба з "князем" робити "пробу". "Король" зачав слова, але мимо того мусів його учити "князь", як має говорити і рухати ся; казав йому ходити, зіхати, класти руки на серцю; по дві години сказав, що вже гаразд.

— Дни — говорить — ти не повинен так ревіти:

"Ромео! Ромео!" Треба вимовляти ніжно, солодко, лагідно... Ось так, як я: "Роомео!" Бачиш: Юлія — се молоде дівчатко, майже дитина, "три чверти жєнщини"... Вона шебече до милого, мов горлиця. Коли випадає, щоб вона ревіла, як осел!

На другий день взяли довгі мечі з дубових дощенок і зачали вправляти ся в двобою. "Князь" сказав, що він є Рихардом III. і що брав ся на мечі з сьмілим й хоробрим лицарем. Ех, як зачали то прискакувати до себе, то відскакувати, то мало-що очий я собі не видивив. Випади "король" заншортав ся і упав до води; а коли виліз на пором, зліз з поромом, щоб відітхнути; зачали тепер базігати о всіляких пригодах, які пережили давнійше.

По обіді говорить "князь":

— Значи що, як хочемо, щоб представленє було хороше, то треба ще щось до нього додати. Треба мати щось в запасі, щоб пописати ся перед публикою, як зачне кричати: "біс, біс"...

— Що то є "біс, біс"?

"Князь" вияснив і додав:

— Від себе додаю штуки гімнастичні шкоцьких верховинців, або буду сьпівати в супроводі бандури чабарашки моряків, а ти, королю, скажеш... скажеш... ага! знаю: виголосиш монольоґ Гамлета.

— Гамлета?... що?

— Монольоґ Гамлета — се уступ найповніший з цілого Шекспіра! Ах, що то за велична й хороша річ! Все пориває за собою цілий театр! Не маю його в книжці... бо маю лиш оден том Шекспіра — але числю на то, що всьмію виголосити на память. Походжу лиш трохи, подумаю; а певно нагадаю собі...

Зачав отже ходити по поромі гет і назад, думав, морщив чоло і

потирав рукою голову. Хвилями підносив брови до гори, то знов потирав чоло і тиснув рукою, причім цофав ся в зад, видаючи з грудий щось в роді зойку, потім глибоко зітхав, а навіть заплакав... Для мене була розкіш: дивити ся на нього. Тим способом поволи пригадав собі всьо і кликнув на нас:

— Уважайте!

Прибрав сейчас величну поставу, одну ногу висунув наперед, руки витягнув перед себе, голову перекривив в зад так, що міг дивити ся прямо до неба і тоді, як не зачне вам верещати, скреготати, заводити, вити, підскакувати, заточуватись і надувати писки! Кожде слово викидав з себе спільно, а кидав ся мов в горячці! Ах, як він чудесно грав! Такої чудасії я ще ніколи не бачив!

"Король" незвичайно сподобав собі ту хорошу мову і виучив ся її швидко. Здавало ся, що з таким хистом вже народив ся, так кричав з чувством, запалював ся, бігав і перекривлював ся! Як так певно не потрафив би! І се робив старець з головою лисою, мов коліно!

"Князь" скористав з першої нагоди, щоб видрукувати якусь скількість оголошень, де заявляв, що на представленю можна буде зобачити чуда, яких сьвіт не видав.

Ми плили так кілька днів, не причалювали нігде до берега, а цілий той час було незвичайно хорошо на наших поромі, бо все відбували ся "проби" то з оружем, то з драмами.

Раз побачили ми перед собою мале містечко, збудоване над залівом. Пів милі від міста липили ми їма на поромі, укритім серед розлогих дерев, сіли в трійку до човна, щоб довідати ся, чи там буде можна зробити представлене.

Приїхалисьмо в щасливу годину, бо того самого дня пополудни мало бути представлене в цирку і з цілої околиці з'їзджали ся вже люди возами або кінно.

Мало бути вже прощальне представлене, бо цирк нині відїзджав, треба було отжеж вихіснувати нагоду і виступити в цілім блеску. "Князь" се зрозумів гаразд і сейчас винаймив ту саму саялю; опісля розліпив оголошення по цілім місті. За кілька годин читала публіка ось що:

PETER SLUSARCHUK
188 FRIEND ST. — 104 —
BOSTON, MASS.

!! ВЕЧІР ШЕКСПІРА !!

Незвичайно займаюче
Однісіньке представлене.

СЛАВНІ В ЦІЛІМ СВІТІ АКТОРИ:

Давид Гаррік, молодший з "Великого Театру" в Лондоні, і Едмунд Кean, старший з "Королівського театру" в Лондоні; виступали вони в многих театрах всіх країв і тепер бажають подати ПТ. Пулиці прегарну сцену на бальконі з

"РОМЕО І ЮЛІЯ"

Ромео — — — — —
Юлія — — — — —

Д. Гаррік
д. Кеан

при помочи незрівняної трупи!

Нові костюми! Нові декорації! Всьо нове!

Опісля слідувати-ме
зворушуючий до глибини серце, майстерно ведений

ДВОБІЙ НА МЕЧІ
з "Ришарда III."

Як бачити сей двобій, то кров стинасть ся в жилах!

На спеціальне бажанс ПТ. Публики:

Безсмертний монольоґ Гамлета

виголосить славний на цілий світ й незрівняний Кеан, що тим монольоґом чарував через 300 вечерів вибагливу публику великої столиці Франції, Парижа:

В той спосіб зацікавили ми містечко і зачали вештати ся по вулицях. Всі майже хати й склади товарів були побудовані з старих тертиць, навіть непомальованих і стояли на стовпах, високих на три або й чотири стопи, щоб часом весняна повінь не забрала їх з собою. Біля кожної хати був маленький городець, де не садили нічого; росло ту кілька соншників і много хабазя, що виростало серед купін попілью, старих шкрабів, побитих фляшок, пів-погнилих шмат і зігнутих бляшаних пушок.

Паркани були рівнож із старих тертиць, всілякої довжини, поприбиваних до стовпів, що з них жаден не стояв прямо... Фіртки висіли лиш на однім завісі і то шкірянім. По деяких парканах можна було пізнати, що були перед роками закрашені на біло; "князь" упевняв, що їх красили за часів небіщика Колюмба. В кождім майже городі рила й кувікала свинка сухоребра і хтось все мусів її відси гонити, хоч безуспішно, бо не дурно-то говорять: "впертий, як свиня".

Склад товарів і магазини тягнули ся здовж одної вулиці. Двері кожного склепу закривала з гори полотняна занавіса, оперта на стовпах, до котрих подорожні привязували свої коні. Під завісами стояли порожні паки і на них пересиджували всілякі дармоїди, що жвали тютюн, вирізували на дошках гидкі образи й написи. Сиділо їх там много, а кождий мав на голові солом'яний капелюх, троха менший від парасоля; ніхто з них не мав каптана або камізельки. Говорили вони ліниво, поволи, нераз сварили ся й проклинали. А уміли вони проклонів безконечне число. Під кождим стовпом стояв такий один голодранець, запхав руки в кишені і виймав їх тоді, як треба було пошкребати ся, потягнути комусь щось з кармана, або роздобути тютюну.

На всіх улицях й заулках повно було болота, а властиво я нічого не бачив, лиш болото і то чорне, мов шевська смола. Всюди було повно свиний, що качали ся в баюрах і весело хрунькали. Йду я собі вулицею а проти мене суне-соне стара свиняка з півкопою поросят; а ціла та "громада" заболочена по самі вуха, як звичайно свині; хочу оминути се немиле товариство: і гадаєте, що вступить ся з дороги? Неправда! Якраз перед мною лягає собі попереk дороги, замикає очі, стриже "кляпоухами", похрунькує розкішно півголосом і кормить свої нехарапурні поросята! Знаєте, людоньки, здаєть ся їм певно, що вона в своїм хліві, бо має таку вдоволену міну! І зневолює чоловіка, щоб оминав її і ліз в грязюку по коліна! А часом нечаяно можна почути: "Ходзь-ту,

Міртеку, на! Забий! Гузя-гузя!!!“ І тоді свиня утікає з проймаючим вітанєм, бо собака ”Міртеку“ держить її за вуха, а другий псисько вить за хвіст! Хруньканє, брехіт, крик! А дармоїди регочуть ся, вивілені, що мають забаву і лягають зі сьміху. Опісля знову кладуть ся і сідають на паках, базікають, чекаючи на приємнішу ще розривку: на борбу собак. Найбільша однак веселість, коли вспіють зловити собаку-волокіту! Тоді обливають його терпентиною, запалюють або приважують йому до хвоста бляшану пательню і дивлять ся, як бідне сотворєне переляканє, з бренькотом удирає зі страху.

Деякі хати, що стоять над самим берегом, так похили ся немов мають замір: поклонити ся воді, або впасти у філі з десперації. В таких хатах ніхто вже не мешкав, бо туй-туй могли завалити ся. Часом лучить ся, що ріка підміє поволи беріг, поки одного хорошого дня... не полегить всьо до води.

Над вечером зачали з'їзджати ся люди. Частували ся притім ”сивухою“, тож не вдовзі зачала ся бійка. Нараз хтось крикнув:

— Дивіть, дивіть, їде старий Бокс! Об'їхав вже всі коршми в околиці а тецєр вертає! Бокс їде! Бокс!

Серед дармоїдів на паках повстала радість, бо видко, звичайно насьмівали ся із старого весельчака. Один з них кричить:

— Цікаво, кого-то нині старий Бокс посіче? Коли-б був посік тих всіх, що їм грозив в протягу послїдних двайцятьох літ, то був би славний, як перший розбишака.

А другий:

— Ех, коли-б старий Бокс мені загрозив, то був би я певний, що не згину від його руки.

Нараз над'їздає Бокс, кінь під ним скаче, а він кричить-вие, мов червоношкірий Індієнин:

— З дороги! Розступіть ся! З дороги, кажу! їду на війну! Ціна домовин підскачить в гору!

Був паний і хитав ся на сїдлі і лице його було, мов огонь червоне, старє, бо мав вже звиж пятьдесят літ. Всі зачіпали його, сьміяли ся, прозивали а він кричав:

— Показав би я вам всім, де раки зимують, коби мав трохи часу! Я приїхав, щоб забити старого Шерборна і кладу собі за девізу: ”Перше м'ясо, а на верх се, що їсть ся ложкою!“

Коли побачив мене, задержав ся і каже:

— А ти відки, голопупе? Готов на смерть?

І поїхав далі. Мене се трохи змішало, а хтось говорить з присутних:

— Не зважай на його верзляканс. Як п'яний, то всіх забиває; по тверезому — він добряга.

Бокс задержав коня перед найбільшим в місті склепом, похилив ся так, щоби всадити голову під занавісу і кричить на ціле горло:

— Ходи сюди, Шерборн! Вийди й поглянь в очі чоловікови, яко-го ти підло обманив. Ти нуждепна собака, собака і я тебе убію!

Кричав несотворені річи, що йому лиш слина принесла на язик, а ціла вулиця була повна людей, що слухали й сміяли ся. Нараз вийшов зі склепу мущина в силі віку, убраний дуже хорошо. Всі розступили ся а він підійшов до Бокса і сказав найспокійніше:

— Виводить мене з рівноваги твій крик, але терпіти-му ще чверть години. Чверть години, чуєш? Ні хвильки довше! Як опієся вимовиш лиш одно слівце проти мене, то пожалуєш.

І пішов. Товпа утихомрилася, а Бокс, викрикуючи на Шерборна, поїхав далі, але небавом знов навернув коня, задержав ся перед склепом і зачав кричати. Зачинають його намовляти люди, щоб дав спокій, але він ані руш! Говорять:

— Ще бракує лиш десять хвиль, вертай до дому!

А він, мов не чує! Кричить чимраз голоснійше, скидає капелюх з голови, кидає в болото, тратує кінськими копитами і знов іде вулицею, а вітер розвіває йому синий волос. Йдуть за ним люди, намовляють, щоб зліз з коня, але се не помагає. Вкінці хтось каже:

— Най піде хто по його дочку! Швидко! Він дочки послухає!

Побіг хтось по дочку, а я жду з боку. За кілька хвиль дивлю ся: йде Бокс піхотою, з голою головою, хитаєть ся; двох людей держить його попід пахи і відводять швидко. Був спокійний і виглядав, мов трохи переджаний. Нечаяно хтось кричить:

— Бокс!

Обертаю ся: Шерборн. Стоїть на самій середині вулиці, в правій руці держить пістолю, піднесену в гору, хоч не мірить до нікого. В тій самій хвили бачу: біжить швидко молода дівчина. Бокс обернув ся, щоб побачити, хто його кличе, обернули ся також ті, що його вели, але, як побачили пістолю, відскочили оба, а Шерборн виміряв до Бокса. Бокс підносить обі руки до гори і кричить:

— О, Боже! Не стріляй!

Нараз: "гримм"... Бокс хитаєть ся, подаєть ся в зад і бовтаєть ся ками у воздуху. "Гримм"... — і Бокс падає на землю, розкинувши руки. Дівчина кидаєть ся, ридаючи, до батька і кличе:

— Забив! застрілив!

Люди тиснуть ся, пхають ся, заглядають оден другому крізь рямця.

— В зад, в зад! Не товпїть ся! Йому треба воздуху!

А Шерборн кинув пістолю на землю, викрутив ся на одній нозі і зник в склепі.

Коли несли Бокса до якоїсь антики, ціле місто бігло за ним. Він дотиснув ся до самого вікна і бачив всьо, що робило ся в середині. Положили його на долівці, поклали йому під голову велічезну Біблію, а другу меншу отворену, положили йому на грудях; перше однак розпняли йому сорочку так, що можна було бачити місце, куди увійшла куля. А він відітхнув ще кілька разів, а опісля лежав вже тихо — умер. Сейчас випровадили його дочку; могла вона мати піснайцять літ; була дуже мила, хоч трохи бліда й перелякана.

Небавом прибігло ціле місто; всі пхали ся до вікна, щоб побачити убитого. Говорили і кричали:

— Та ви вже надивили ся? Деж ту справедлівість, щоб одні стояли і дивили ся цілий час, а другі ні! Ми чейже всі між собою рівні!

Населенє зворушило ся сею подією. Всі відгрожували ся Шерборнови і я думав, що йому чимало обірветь ся. По вулицях ходили неспокійні товпи і ті що бачили, розказували може сотий раз, а все мали біля себе цікавих слухачів. Якийсь чоловіяга сухий, у високім білім капелюсі, зачеркав грубезною палюгою колеса на болоті, говорячи:

— Ту стояв Бокс, а ту Шерборн!

Люди слідили за кождим його порушенням і пильно вдивляли ся в колеса, киваючи головами на знак, що розуміють. А він стояв випрямуваний на тім місци, де стояв Шерборн, морщив брови, насував капелюх на очі і кричав:

— Бокс! — При тім мірив з палиці, а як зверещав "гримм"... то хитав ся, перехиляв ся в зад, мов влучений кулею. Потім знов кричав: "гримм"... і тоді доперва падав на землю. Люди говорили, що знаменито представляє цілу подію. Коли скіпчив, може з дванайцять людий віняло пляшки з горівкою і тепер зачав ся "почастунок."

Небавом хтось обізвав ся, що варта-б покарати Шерборна правом лінчу. Всі згодили ся, тож товпа пігнула з криком й вереском, а пе-

дорожі стягала біле з плотів, щоб його подерти на шнури і повісити Шерборна.

РОЗДІЛ XXII.

Шерборн. — "Зворушаюча до глибини серця трагедія."

І товпа попрямувала під хату Шерборна з дикими криками, привіщами, а так товпили ся всі, що всьо мусіло їм уступати ся з дороги.

Кілько лиш було в місті дітей всі бігли за ними: верещали вимахували рученятами. В кождім вікні повно було жіночих тварий, на кождім дереві сидів мурин, а зпоза кожного частокола заглядали дівчата: але, як лиш товпа зближала ся до них, то сейчас зникали. Замітив я при тім, що більша часть жінок і дівчат плакала з переляку.

Задержали ся вікнци всі під штагетами Шерборнової хати. Вереск так збільшив ся, що годі було розрікннти хочби одно слово. Аж оден гультіпака перекричав всіх:

— Поломати частокіл!

І товпа кинула ся до частокола, переломала його і впала на подвірє.

В тій самій хвилі показав ся Шерборн на бальковї з рушницею в руках і, не говорячи ні слова, відвів оба курки і вимірив в саму середину товпи. Все заметушило ся і відступило ся кілька кроків.

Ані слова не промовив, стояв і з гори дивив ся на людей. Було так тихо, що аж мурашки зачали лазити поза шкіру а волосе стануло дуба. Шерборн поглянув на товпу — і кождий мусів очі спустити... виглядав на дурня. Видержав їх так кілька хвиль, а опісля... ніби-то засьміяв ся. Але який то був сьміх! Се не був веселий, щирий сьміх, що його так приятно слухати! Елухаючи того сьміху, здавало ся мені, що їм хліб, в котрім більше піску, чим муки.

А опісля зачав говорити:

— То ви прийшли мені вимірити справедливість? Ви? А то цікаво! То маєте відвагу карати мене, мущину? Лиш длятого, що умієте дудлити пиво, "касувати" того, що вам не по-нутру, плести нісенітницї і кричати, що нема понад вас? А ви хто такі? Без'ідейна бранжа, безмізка голота, що уміє лиш пити, верещати і реготати ся? То ви прийшли мене карати? Длятого хіба, що умієте в гидкій смолі нужденних обмов і очернень висьміяти безборонну жєнщину? То ви маєте сьмі-

ість мірити ся зі мною, мущиною? Я, мущина, не бою ся десять тисяч таких, як ви, слабодухів! Гей, знаю я вас на скрізь! Уродив ся з іншої стороні, а виховав ся де инде, тож знаю пересічного чоловіка! Пересічний чоловік, то тхір, або драб. Ви масте се пересвідчені, що у вас сила і відвага. А се брехня! Ви боягузи! Чому ваші присяжні засуджують на смерть убійника? Тому, що боїте ся, щоб приятель убійника не напали на вас в ночі, з ножакою в руках! Уневиняють раба, що ходить собі свобідно, а в ночі сто боягузів поберебраних атакують на нього і убивають... То ви прийшли до мене? Таж між вами нема ні одного мущини! Бачу лиш кавалок мущини, а ним є той, що вас під'юджує проти мене, се — отта п'яна мацапура. Він є може й половиною мущини і тому, коли він крикнув: "Гузя, гузя на Шерборна!" то прийшли ви за ним з собачим брехотом, мов барани! А знаєте чому? — Се ви боягузи, нікчемні собаки, не люди. А як ви собаки, то знаєте, що вам найліпше зробити? Поспускати хвостюги, драгнути і тихо полізти до своїх закамарків! До буди, чусте? А возміть з собою "половину чоловіка!"

І по тих словах перекинув рушницю через рамя, обернув ся до тих плечима і — пішов.

Товпа стояла, мов вкопана; розсипала ся на гуртки, що швидко зачали зникати. Що до мене, то міг я лишити ся, як був би хотів, але я не хотів.

Того самого вечера відбуло ся наше представлене, але явило ся на нім лиш дванадцять осіб; ледви вернули ся копти. А що найгірше: незнастанно сьміяли ся і допроваджували "князя" до гніву і вкінці поносили ся всі, лишив ся оден хлопець, що спав, мов забитий. "Князь" сказав, що таким півголовкам не оplatить ся давати Шекспіра і, що він вже знає, чоґо їм треба.

І на другий день купив кілька аркушів паперу і трохи чорної краски, — написав оголошене, доповнив відповідними малюнками і розліпив по всіх вулицях.

Ось яке було оголошене:

— В МІСЬКІЙ САЛІ —

лиш через три вечери

виступати муть найславнійші в світі трагіки:
Давид Гарріх, молодший і Едмунд Кеан, старший.
артисти лондонських і многих иньших театрів.

Відограють:

прямуючу до глибини серця трагедію власного укладу п. заг.

КОРОЛІВСЬКА ЖИРАФА

або

Король Покоти-горошок.

Вступ 50 центів.

Дітвора й женщинам вступ зборонений.

— Но — сказав "князь" — як не дадуть ся зловити на таку штуку, то блажен з мене!

КІНЕЦЬ І-ШОЇ ЧАСТИ.

ЧАСТЬ ДРУГА.

РОЗДІЛ I.

Приготованя. — Їм довідуєть ся про звичаї королів. — Їм зачинає тужити.

Цілий день працював "князь" з "королем" завзято, уладжуючи сцену; завісили занавісу, пригтували світло, а коли повечеріло, наповнилася ся зала в одній хвили множеством людей. Коли вже зібрало ся тільки, що не було де голці впасти, "князь", що стояв при вході для відбираня грошей, обійшов дім, вліз на сцену, став перед занавісою і промовив до публики. Зачав від того, що похвалив трагедію, що її мали представляти, говорячи, що аж волосє стає на голові, аж серце краєть ся, тільки в ній незвичайних річий. А опісля зачав говорити, який то славний Кеан, старший, що підняв ся відіграти головну ролю, а коли публика зачала нетерпеливити ся з ожидания, казав піднести занавісу.

В тій хвили показав ся на сцені... "король", рачки, цілком голий, помальований в пасмуги й кружки всіякої краски; був подібний до дуги, що рухаєть ся. Виліз на сцену... а було то дуже неприлично, хоч дуже забавно. Люди аж присідали до землі зі сміху, а коли "король" перестав брикати і фиркати і поїхав рачки за куліси, зачали так верещати й плескати в долоні з окликами: "ще раз, ще раз!", — що вернув і знов виправляв ті самі штуки.

І що ту дивувати ся людям, коли я пересвідчений, що навіть ко-рова пукла би зі сміху, коли-б побачила, як той старий ідіот скаче й показує такі дивоглядні штуки.

Коли вже справді скінчив, "князь" спутив занавісу, вийшов до публики, глибоко поклонив ся і сказав, що з важних причин, іменно, що в Лондоні вже всі місця розкушені і всі ждуть на нього, відбудеть ся ту ще лиш два представлення "великої трагедії".

— Коли мені удало ся — говорив — забавити шановну публику й принести хосен моральний, то прошу розкажіть про се своїм знакомим.

Ту поклонив ся знов глибоко і вже хотів відходити, коли нараз ві всіх сторін почули ся питання:

— Якто? вже по всім? То се кінець вже?

А "князь" відповідає з солодким усміхом:

— Так!

Ту доперва зачала ся комедія! Всі зачали кричати:

— Шахрай! обманець! лотр!

Всі зірвали ся з місць, біжать на сцену, щоб дістати у свої руки "славних акторів". Нараз вискочив на лавку якийсь хороший мушкетер і кричить:

— Панове! Послухайте, скажу вам кілька слів!

Всі задержали ся й слухають.

— Нема що говорити: висьміяли нас і то грубо! Але нема найменшої рації, щоб ми виставляли себе перед цілим містом на посьміховиско, щоб всі знали, що ми дали ся висьміяти двом голодранцям. Чи маю рацію? що? Думаю, що найлучше буде, коли вийдемо відси спокійно, хвалити-мемо представлене і висьміємо наших сусідів, так як нас "актори" висьміяли! Будемо мали принайменше товариство. Чи маю рацію?

— Розуміть ся! Розуміть ся! — кричать всі. — Судія говорить второпно!

— Но, коли так, то ані словечка нікому! Розходім ся і намовляймо всіх, щоб йшли на "трагедію"...

На другий день в цілм місті всі говорили о "величнім, займаючім вчорашнім представленю". Сяля заповнила ся по береги і так само "актори" висьміяли публику. По представленю "король" й "князь" вернули разом зі мною і ми засіли до вечері, але коло півночи сказала она щоб ми поромом поїхали на середину ріки, відплили за місто і там його укрили.

На третій вечір сяля знов була битком набита цікавими, прийшли ті самі, що були на першім й другім представленю. Я стояв з "князем" при вході і запримітив, що кождий з гостей, має чимсь випхану кишеню, або щось укриває під судутом і догадав ся сейчас, що се ані не пахощі, ані цукорки. Нюх маю добрий, тому певний був я, що се кошочки із смердячими яйцями, з капустою стухлою і иншими подібними ласощами. Зачув я рівнож смрід здохлого кота, а хто знає чи між публикою не було досить тої звірину. Воздух в салі був такий невиносимий, що неможливо було видержати ні хвильки.

Коли сая була вже повна, "князь" дав якомусь обірванцеві чверть долара і просив, щоб ностояв трохи місто нього при вході, а сам обійшов дім довкола, немов хотячи увійти на сцену задними дверми. Іду за ним, але коли найшли ся ми серед нічної темряви каже мені "князь" на ухо:

—Йди трохи скорше, а як домів буде менше, то біжи до порому, мов би сто чортів за тобою гонило.

Прабігаємо; скочили на пором і сейчас рушили з місця на середину ріки а струя несла нас як найдальше від "трагедії". Мовчимо всі, а я думаю собі: що то зробить старий нещасний "король" з товпою слухачів, так ворожо до нього настроєних! Тож то дістане, мов в "громадську торбу"...

А ту наш "король" висуває голову з будки і говорить:

— Щож, "князю", дуже там була "пикота"?

Показало ся, що він зовсім не ходив до міста.

Сидимо серед темряви — а вода вже унесла нас яких десять миль від місточка. Аж тоді доперва запалили ми огонь, повечеряли, а "король" й "князь" аж за боки брали ся зі сьміху на згадку о "шановній публиці"...

— Тумани! Капустяні голови! Яж знав, що перші сировадять других, щоб не мати "упреків совісти". Тай був я певний, що на третій вечір не буде нових гостей, а прийдуть вчерашні і позавчешні, щоб з нами "порахувати ся". Цікаво, що вони тепер роблять; найрозумніше було-б, коли-б зложили ся на вечеру, маючи тільки з собою "віктуалів".

"Славні актори" зискали за тих три представлення чотириста п'ятьдесять п'ять доларів.

Поліз я "в стебло", як на мене прийшла черга стояти на чатах, то їм не будив мене. Се лучало ся частенько. Коли я зірвав ся ранком, бачу: спер голову на коліна, зойкає й нарікає... Не звертаю уваги і не говорю; певно йому щось докучає. Думав певно про жінку й діти, бо був від них далеко перший раз. Без сумніву любив жінку й діти, мов білий чоловік. Се трохи неімовірно, але таки певна річ, що так було. Нераз в ночі їм пересьвідчений, що сплю, зойкає жалібно: "Ах, моя маленька Люжбітко, о, мій милий Івасю! коби ви знали, як мені за вами жаль, що може вас вже ніколи не побачу.

10й мурин мав дуже добре серце! Коли я зачав раз з ним говорити про його жінку й діти, оглядав ся бідолаха і говорив:

— Гей, жаль стискає мене за серце. Ось чую при березі якийсь плюск, він пригадує мені мою манюсінку Люжбітку. Мало маціньство чотири роки і дістала шкарлятину. Майже умирала, але опісля поздоровіла. Раз кажу до неї:

— Замкни двері.

А вона не рухасть ся з місця, стоїть й дивить ся на мене. Се мене розлютило, тож говорю голоснійше:

— Чи чуєш, замикай двері!

А вона стоїть і солодко усьміхасть ся до мене.

— Гей, а научу я тебе слухати...

І так гепнув її кулаком аж упала.

Іду до другої кімнати, на кілька хвиль вертаю і в дверях стоїть біднятко, дивить ся в землю й плаче. Був я гнівний! Кидаю ся до неї, коли нараз завіяв вітер і замкнув з лоскотом двері, за плечима дитини. А вона навіть не задрожала! Я здеревів... сам не знаю, що діяло ся в мні... Хоч ноги дрожали під мною, але йду довкруги тихесенько, отвираю двері і кричу над ухом Люжбітки сильно: "Пуу"! А вона навіть не задрожала! Ой, Гуку! як не зловлю з плачем біднятко на руки: "Лебідочко моя малесенька, перепілочко!" Най Всевишний простить мені, але я собі ніколи того не дарую. Вона була глуха, мов пень! І німа... глухоніма! А я так над нею збіткував ся!

РОЗДІЛ II.

Ім в королівській одіжи. — Новий гість на поромі. — Кілька слів про всякі вістки. — Смерть в родині.

На другий день, над вечером, задержали ся ми в тіни беріз, що росли на острові. По обох боках видко було чималі села і місточка, а "король" і "князь" почали ся радити, як можна-б було трохи заробити гроша. Ім висказав "королеви" надію, що швидко нас знов побачить, бо тяжко й нудно лежати звязаному в будці в часі нашої неприсутности. Коли ми від'їзджали, то мусіли його звязати, бо колиб був хто приплетав ся і побачив нашого мурина, то взяв би його за збігця і зловив. "Князь" відчув недолю Іма, тож видумав щось нового.

Убрав Іма в одіне короля Леара: в довгий пляфрок з перкалю, в перуку з білого волося і опісля взяв красок, що їх уживав до мальованя

декорацій і помалював лице, шию і руки Іма на сино, що Ім виглядав, мов топельник, що лежав вже десять день у воді. Ще ніколи в життю не не бачив я такої чудасії! Але на тім ще не кінець: він взяв дощинуку і написав великими буквами:

Араб хорий — але, поки є притомний, то не шкодить нікому.

Прибив її опісля до жердки, високої на кілька стіп і поставив біля будки. Ім був безмежно вдоволений, тим більше, що "князь" вмовив в його, що він тепер зовсім безпечний. А коли-б приплентав ся хто непрошений на пором, то Ім мав вискочити з будки, заревіти мов дика звірюка, щоб відстрашити напасників.

Наші "монархи" хотіли знов пробувати дати "велику трагедію", що недавно принесла їм такий зиск, але не були певні, чи се удасть ся безпечно зробити, бо слава того представлення розійшла ся широко по побережю. "Князь" сказав, що положить ся трохи і забере ся до думаня, щоб вимислити щось такого, що може мати успіх в таким маленькім місточку. А "король", не маючи жадного пляну, мав заглянути до невеличкого села, що мали ми перед очима; а вірив, що "Провидіння" (після мене: дідько!) подасть йому надсподіваний зиск.

Покупили ми собі одіне, "король" убрав ся в своє й радив мені задягнути ся в нове одіне. Розуміть ся, що я його послухав. І тоді побачив я на власні очі, як то одіж зміняє чоловіка. "Король", убраний чорно, подобав цілий па джентельмена. В звичайних лахах був подібний до обірванця і волоцюги, але тепер, коли зняв з голови білий, великий капелюх з широкими крисами, тай похилив свою сиву голову, усміхаючи ся притім лагідно, то мав міну величну, а при тім сьвяту й поважну....

Три милі від місточка стояв в пристани вже від кількох годня паровіць, що туй-туй мав відплисти з товаром. А "король" говорить:

— Я убраний так порядно, що думати-муть про мене, що я якийсь багатий, знатний чужинець. Під'їдь, Гук до корабля: поїдемо ним до місточка.

Два рази не дав я собі того говорити; любив я їздити на кораблі. Перше однак треба було доплисти до берега а відси поманджати до пристани. На суші побачили ми молодого хлопчину, що сидів на колоді дерева; він виглядав на дурноватого, утирав з чола піт. Біля нього лежало кілька подорожних мішочків, добре навантажених.

— Куди йдеш? запитав "король".

— Жду на корабель, їду до Орлеану.

— Сідай до нашого човна. Мій слуга pomoже тобі перенести мішочки. Поможи во сему панови, Адольфе (Адольфом був я).

В трійку сіли ми до човна. Молодець висказав свою вдячність, бо тяжко йому було рухати ся з клунками підчас такої спеки. Спитав, де їдемо, а "король" відказав, що приїзджає з далека, що цілу подорож відбудув водою, що лині рано причалив до берега а тепер спішить побачити старого, давнього товариша.

А молодець говорить:

— Коли я побачив вас, добродію, то сейчас погадав: се певно добродій Вількс, а як се він, то приходить в саму добру пору. А опісля знов думаю: Ні се не він: чомуж би він шлив човном? Ви певно не добродій Вількс, що?

— Ні. Називаю ся Бьодгет, Олександр Бьодгет, мушу навіть додати: Всечеснійший Олександр Бьодгет, бо я є негідний Божий слуга. Але мимотого мені дуже жаль пана Вількс, що не приїхав в саму пору, тим більше, коли йому на тім що залежало. Але маю в Божі надію, що ніхто не має страти...

— Грошевої ні, бо чи так, чи ні, то все відбере але стратив багато, бо не був при смерті свого брата, Петра. Може він о се не дбає, хто його там знає? але брат все був би дав, щоб лиш бачити його перед смертю. В останнім тижни про ніщо більше не говорив. Не бачили ся від молодих літ, а другого брата, Уїллема, Петро навіть не бачив. Уїллем є глухонімим і має ледви трийцять кілька літ. Петро і Юрко кайстарші, приїхали сюди і Юрко оженив ся, але минулого року помер і жінка також померла. А тепер, коли і Петро помер, лишило ся лиш двох братів: Гарвей і Уїллем. Та вони не встигли прийти в саму пору.

— Чи дали їм знати про хворобу брата?

— А так. Тому місяць, чи два, коли Петро захворів перший раз, сейчас ї повідомили, бо Петро все говорив, що вже до здоровля не верне. Бачите, Петро був дуже хорий, а доньки Юрка за молоді, щоб з них мав товариство. Хіба лиш з одної Марії Іванни, тої рудої... але і з тої видно не мав потіхи, бо по смерті Юрка і його жінки почував себе дуже самотнім, не багато дбаючи о жите. Дуже бажав бачити Гарвея... но і Уїллема також, має ся розуміти... а головно тому, що він належав до тих людей, що не можуть знести думки: писати завіщання. Лишив лист до Гарвея і там висказав свою волю що-до поділу готівки й майна не-

рухомого, без кривди Юркових доньок. Ледви намовили його, щоб написав сей лист.

— Коли сподіють ся приїзду Гарвея? Де він мешкає?

— О! Аж в Англії, в Шеферельд! Він є священником, але ту ніколи не був. Може не має часу приїхати, а може листа не одержав. Хто його знає!

— Смутно се, дуже смутно, що не побачив ся з братом. А ти, молодче, ідеш до Орлеану?

— Так, але се не кінець моїй подорожи, в середу сідаю на корабель і пливу до Ріо Жанейро, де мешкає мій дядько.

— О! се довга подорож! Але хороша, дуже хороша; завидую тобі, молодче. То найстарша є Марія - Іванна? А молодші в яким віці!

— Марія - Іванна має 19, Зюнька 15, а Юлія не має ще 14 літ. Та останна робить добрі діла і має заячий писочок.

— Відні дівчатка! Самі на світі серед так многих байдужних сердец...

Но, мало-б їм бути ще гірше. Старий Петро мав товаришів, а ті не позволяють, щоб дівчатам стала ся кривда. Є Гобзон, проповідник Баптистів, є декан Лют Говей і Леві Бель, адвокат й лікар, Робінзон і їх жінки і вдова Бартлей та ще й інші. О! є їх досить. З ними жив Петро, жив дуже сердечно і нераз згадував о них в листах до свояків, буде отже легко Гарвеєви шукати приятелів.

“Король“ питав і випитував, аж всьо витиснув з молодця. Нічого не забув.

— Чому ти хотів, молодче, йти піхотою до пристани?

Я не був певний, чи такий великий корабель задержить ся для одного подорожного.

— Чи Петро Вількс був маючий?

— Ого-го! Мав він хату, поле, говорять, що лишив кілька тисяч готівки і добре її сховав

— Коли умер?

— Вчера в ночи.

— То похорон певно завтра?

— Так! Коло полудня.

— Ах, так! то дуже смутні річи, але чи тепер, чи в четвер, всі помремо. Найважнійша річ — бути готовим на смерть.

— Так, прошу пана, так. І мама говорила так само.

Коли ми зблизили ся до корабля, мав він вже відпливати. 'Король' навіть не згадував о тім, щоб вилізти на поклад. Коли вже корабель поплив, казав веслувати ще пів милі а опісля причалили ми в місци самітнім і тїнистім. А "король" каже:

— Біжи чиммерщій, заклич "князя"; нехай возьме з собою подорожну торбу, ту нову; а коли нема його на поромі, то відшукай його в місточку. Скажи йому, що має прийти сюди сейчас.

Я догадав ся, о що йому ходить, але не сказав ні слова. Коли вернули ми оба з "князем", казали мені укрити човно в корчах, а самі сіли на колоді. "Король" розказав "князеві" всьо, що довідав ся від хлопчиска, а намагав ся говорити не по-нашому, але по англійськи. Се удавало ся йому не зле. Не можу його наслідувати, але я пересвідчений, що говорив добре.

— "Князю", а як буде з глухо-німотою? Потрафип? — питає.

— Не жури ся — відказав — на сцені грав я вже ролі глухих й німих.

По довгім ожиданю побачили ми великий корабель. На даний знак задержав ся й приняв нас на поклад, але коли капітан дізнав ся, що маємо висідати чотири милі дальше, то мало що не опалів зі злости і забожив ся, що не задержить ся. А "король" зимнокровно говорить:

— Як подорожний може заплатити по долярови за милю, щоб лиш на час приїхати, то чейже корабель може його забрати. Як вам здаєть ся?

Капітан злагіднів а коли зрівнали ся ми з місточком, висадили нас на сушу. Кільканайцять людей зібрало ся на побережу — ожидає...

На запитанє "короля", де мешкає Петро Вількс, оден з них відказав тихо й лагідно:

— Дуже нам прикро, можемо найбільше сказати, що вчера Петро Вількс...

Нараз, мов підкинений пружиною, старий обманець, заточуєть ся, хитаєть ся, опісля падає на того, що говорив, опирає бороду на його рамени і слезами поливає його плечі.... Притім говорить із зойком:

— Ах, горе, горе! Вже нема нашого брата! Покинув нас, а ми навіть не вьспіли з ним попрощати ся. Ах, яка се страшна несподіванка.

Опісля, заводячи, давав "князеві" якісь знаки; а він (най мені голову здіймує з плеча, як брешу!) пустив з рук торбу і сейчас зачав ревіти. Як бачив хто коли на сьвітї таких мантіїв, то не знаю, чим я є!

Всі зібрані сейчас зачали їх потішати й лагодити їх роспуку. Один взяв торбу одну, другий другу, третій подав "королеви" руку, четвертий піддержував заплаканого "князя", а иньший оповідав "королеви" про послідні хвилі помершого брата. "Король" повторив сейчас на пальцях "князеви" і знов оба так заревіли з жалю по небіщику, як коли-б стратили дванайцятьох апостолів. Нехай на ціле жите зміну ся в мурина, як я бачив коли щось подібного! Аж стыдно чоловікови, що належить до того самого людського роду.

РОЗДІЛ III.

"Чи се вони?" — Жалібні сьпіви. — "Можна без них обійти ся".

Страшна хвиля.

Вістка, що приїхали "брати" небіщика, розбігла ся в мить по містечку. Сейчас зі всіх вулиць й закамарків зачали збігати ся цікаві з таким поспіхом, що деякі доперва на дорозі задягали сурдуги. Небавом окружила нас товпа, що росла з каждою хвилию: всі вікна, всі двері повні були цікавих, а що хвиля питав хтось:

— Чи се вони?

Хтось з товпи почував ся до обовязку відповідати:

— А хто-ж би, як не вони?

Коли ми вкінці дотиснули ся до хати, побачили на порозі три братаниці помершого, що вийшли на нашу стрічу. Марія-Іванна була так справді руда, але така красуня, що страх; була вона так урадувана нашим приїздом, що з очий й твари біла ясність.

"Король" отворив рамена, в котрі Марія-Іванна кинула ся без ваганя, а та з заячим писочком обняла "князя" за шию. Повитаня й пес-топці тревали так довго, що всі видці, годовно женщины, плакали із зворушеня, на вид родинної любови так великої.

За хвилию "король" тихцем штуркнув "князя" (я бачив на власні очі!), оглянув ся довкруги і побачив домовину, що стояла в углі кімнати, на двох кріслах. Тоді положили собі руки на раменах, а свобідні руки піднесли до очий і, тримаючи ся так, йшли торжественним кроком до домовини. Всі розступили ся, робили місце, замовкли розмови й шепоти, муцини познимали капелюхи й похилили голови; із всіх сторін було чути: "Тихо, тихо!" — Зробило ся нараз так тихо, що можна було чути брєніє мухи. Коли станули біля домовини, похилили ся над нею, дивили ся довго на небіщика, а опісля заплакали так страшно, що певно чути було на десять миль довкруги.

Серед плачу обняли ся оба за шию, "король" спер ся бородою на рамени "князя", "князь" на рамени "короля" — і так заливали ся оба ревними сльозами. Не лиш вони плакали: всім присутнім полили ся так рісні сльози, що аж мокро було в кімнаті. Потім кинули ся оба "братя" на вколіпки перед домовину небіщика, сперли на краю свої голови і зачали -- молити ся.

Треба було бачити, яке було вражінє. Зачали всі голосно заводити, а бідні дівчата аж заходили ся від плачу. Кілько лиш було женщин, то кожда підходила до дівчат і торжественно цілувала їх в чоло, опісля поглядала в гору, до себе, тай з видимим жалем робила місце другій. Підходила опісля друга, трета — і знов та сама історія — аж гидко!

По довній молитві "король" підвів ся, поступив кілька кроків наперед і хоч зворушеня переривали його мову сльозами, то таки промовив о страшній судбі, яка стрінула його, як і каліку брата тай о тім, кілько то потіхи додає йому співчутє дорогих сусідів і їх сльози, що иливуть із серця... Вазікав далі, що не в силі висказати вдячності всім присутнім, бо не має в собі тільки слів. Одним словом верзикав так довго, що аж зробило ся недобре. Вкінці скінчив словом "Амінь", звернув ся знов до домовини і знов заревів...

Лиш почуло ся "Амінь", хтось з присутних зачав співати жалібний нсалом а всі зачали пищати, мов в церкві. Музика — се добра річ, а особливо для чоловіка, що пересяк буденщиною й "житевими помиями". Такий спів могучий й ширий вертає здоровле.

По скінченім співі, "король" знов зачав молоти язиком:

— Я й мої братанці будемо щасливі, коли близні товариші родни схоцяг лишити ся на вечері по похороні. Позаяк смерть замкнула його уста на віки, то я, Горвей, знаячи з листів його товаришів, запрошую: Всечеснійшого Гобзона, декана Льота Горвея, Бена Букера, Абнера Шеклєсфорда, добродія Леві Беля, доктора Робінзон — всіх з жінками, а також вдову Бартлей.

Всечеснійший разом з доктором Робінзоном находили ся тоді на противнім кінці міста, оба на ловах; лікар виправляв хорого на тамтой сьвіт, а проповідник готував його до тої подорожі. Адвокат Бель був в Людвиківці, але всі прочі були присутні; кождий отжеж підходив до "короля", стискав за руку й дягував за память.

"Король" продовжав розмову так зручно, що дізнав ся про все.

Підчас розмови Марія-Іванна принесла лист, що його померший лишив, а "король" читав його голосно і знов проливав над ним сльези.

В тім листі стояло, що небіщик записує мешкальний дім і три тисячі доларів братаницям, гарбарню з хатами й полем і три тисячі доларів в золоті липає своїм братям, Горвееви й Уїлсмови. Коли вичитав з листу, що цілих шість тисяч доларів є в нивниці, сказали "брата", що готові сейчас пійти там по гроші, щоб скорше покінчити інтереси і мені казали присьвічувати.

Ми замкнули за собою двері від нивниці, а коли обманці цапнули мішочок з золотом, розсипали їх по долівці, щоб трохи натішити ся таким приманчивим видом. Як світили ся очі "королеви"! Штуркнув "князя" в рамя і каже:

— Хороша річ, що? Гарнійша від "воликої трагедії"? Що?
"Князь" притакнув.

— Як думаеш "князю", чи се наслідки маюч віря в Провидінє? Показуєть ся, що на ній виходить чоловік знаменито. Пробував я всі ляких способів, але переконаю ся, що той найліпший

Хто иньший був би вдоволив ся самим видом мішка з гріними, але їм того було за мало: мусїли почислити всьо до крейцара. Коли забракло чотиреста пятайцять доларів, сказав "король":

— А найже його дїдько возьме! Де він подів решту?

— Га, що робити! — сказав "князь". — Він був хорий чоловік, стратив память, тай мусїв ошибнути ся в рахунку. Після мене, не треба говорити зовсім о браку гроший; без них чейже можна обїйти ся

— Певно; можемо обїйти ся! Не йде ту о тих кількасот доларів, але о точність в рахунку, що мусить чейже бути чистий! Треба ті гроші занести на гору, перечислити в присутности всіх, щоб ніхто нас не підозрівав. Як небіщик лише в листі, що липає шість тисяч доларів, то розумно чейже, що...

— Розумію — перериває "князь" — розумію. Самі повернемо дефіцит. — І з власної кишені витягнув золоті долари.

— А то знаменитий помисл, князю. Знаменитий! Не сидить тобі голова на карку. Но, най і я, старий докяну денцо для удержаня нашої доброї слави!

І з тими словами добував з кишені долар по доларови.

Мало не пукли зі злости, але доложили тільки, кілько бракувало.

— Слухай — говорить "князь" — прийшла мені ще одна гадка. Ходім на гору, почислім гроші, а опісля віддаймо всьо дівчатам.

— А знаеш, князю, що ти дуже добрий до послухів! Се дуже добре!

Коли ми вернули на гору, "король" перед всіма присутними почислив гроші, укладаючи їх в двацять рульонів, по триста шгук в кождім. Всі аж облизували ся, мов кіт до молока, а очі горіли, мов огонь. Коли всі доляри знов зникли в мішочку, промовив "король":

— Милі товариші! Безталанний мій брат, що його тлінні останки лежать в тій домовині, показав ся так благородним для оттих сиріт без батька й непки; їх він полюбив й притулив до горячої груди. Так! але ми, що знали його, розуміємо, що був би він показав ся ще благороднішим, коли-б не був бояв ся, що скривдить братів. Так! я певний, що його заміри для мене ясні. Якими-ж були-б ми стріями, колиб ми позбавляли майна тих солодких, бідних дівчаток, що їх він так горячо любив? І то коли? Тоді, коли він тепер спочиває в домовині! Як знаю Уїллєма, а знаю його гаразд, то я певний, що й він... та поцож маю горити за нього? най він сам за себе скаже...

Ту зачав давати руками знаки "князєви", що дививсь хвилю на нього зором здивованим, а опісля кинув ся на шню брата з великою радістю і зачав белькотати: "а гу-гу! а гу-гу!"

Ще й зачав цілувати "короля."

Тоді "король" сказав:

— Знав я, що так буде і думаю, що всі присутні не будуть зовсім сумнівати ся о переконаню мого брата в тій справі. Ходіть сюди, Маріс, Зюнько і Юліє, ходи і ти, маленька Йоасю, беріть ті гроші, беріть все, яко дар того, що спочиває в домовині, хоч зимний, але з серцем, повним радости.

Ту Марія-Іванна кндасть ся йому на шню, А Зюнька і та із зачаним писочком обнимають "князя", а він цілує їх тай пестить. А присутні тиснуть ся до них зі слезами в очах, стискають обманців і говорять:

— Чесні, благородні душі! Як благородні! Ах, хто був би сподівав ся!

Хвилька передтим якийсь високій мушина, з костистими лицями, увійшов до кімнати і зачав прислухувати ся всьому мовчки з найбільшою увагою. До нього також ніхто не обзивав ся, бо якраз тоді "король" мав мову і її всі слухали. Він говорив:

— Найблизших товаришів небіщика просив я на нині, а на завтра прошу всіх, бо небіщик поважав всіх, всіх любив і тому конечно, щоб всі були присутні в "похоронній оргії"...

Ту "князь" не міг вже довше видержати і написав на куснику паперу: "Не оргія, але "стипа", старий дурню!" Белкоче щось і подає папір над головами зібраних. А сей прочитав, сховав до кишені й говорить:

— Відний Уіллем є каліка, але має здорове серце; пише мені, щоб я всіх запросив на похорон. Але може бути спокійний... так, я того бажаю!

І найспокійніше говорить знов про "оргію" а кінчить поважно:

— Говорю: "оргія", не ддятого, щоб сей висказ був загально прийтий, бо є ним "стипа", але тому, що висказ сей найвідповіднійший. "Стипа" в Англії вийшла вже з моди, говоримо тепер "оргія", а то тому що се слово найкрасше представляє нам саму річ. Походить він від грецького слова орго; зн.: на своїм місци — і від єврейського езо, зн. копати, хоронити. Так отже "оргія похоронна" значить дословно: похорон публичний, похорон, що в нім всі беруть участь.

Того було вже за багато. Чоловік з костистим лицем зареготав ся, а всі не знали, що о тім думати. Той і сей питає: "Чи так, докторе?"
— А Абнер Шеклефорд говорить:

— Докторе Робінзон, чи ти чув? Знаєш? Приїхали брати небіжчика! Се власне Горвей Вількс.

"Король" усміхаєть ся солодко, витягає швидко руку і говорить:

— Тож, се є доктор й товариш мого любого брата? Я.. л...

Забирай ся із своєю рукою! — крикнув доктор. — То ви говорите по англійськи? Таж ви не умісте навіть наслідувати вимови англійської! То ви маєте бути братом Петра Вількс? Ви обманець, а дічого більше!

Треба було бачити, як зібрані прийняли ті слова! Окружили всі доктора, переконували і успоковали, що він справді є Горвей, що знає імена всіх, що знає навіть, як звуть ся міські собаки. Просили доктора, благали, заклинали, щоб не робив Горвесви й бідним дівчатам прикрости, але все дарармо, бо доктор безнастанно говорив, що чоловік, котрий хоче уходити за Англійця, а не уміє наслідувати англійського наголосу, є обманцем й брехуном. Відні дівчата горнули ся до "короля" і плакали, аж ту нараз кричить доктор до них:

— Я був приятелем вашим й вашого батька, тож остерігаю, як приятель і як чесний чоловік, що бажає вас охоронити перед кривдою й клопотоми; відверніть ся від того драба тай не вдавайте ся в розмову з волюцюгою і обманцем, що обманює людей "грецькою й єврейською" мо-

вою. Сей ошуканець, не знати відки, позбирав назвиска і розвідав про відносини, а ви вірите й дасте себе обманювати; а допомагають в тім ділі ще всі ті, що чейже повинні мати розум й за вас й за вас Маріє Вількс, знаєш мене, як щирого приятеля! Послухай мої радки, викинь з хати того прибуду й циганюгу, прошу тебе, зроби се, чи знаєш мене знаєш?

Марія-Іванна впрямувала ся, піднесла голову по королівськи і сказала:

— Отсе моя відповідь!

І з тими словами дала "королеви" мішочок з грішми.

— Берн дорогий стрийцю, ті гроші, вложи їх там, де уважаєш, там не давай нам навіть жадного поквітованя.

Присутні зачали плескати й тупотіти ногами на знак вдоволення, а "король" підніс голову і гордо підсміхнув ся.

— Добре — каже доктор — я умиваю руки від тої справи. Але остерегаю, що прийде хвиля, коли ви оплакувати-мете нинішний день.

І вийшов з кімнати.

— Тоді — закликав за ним "король" — пішлемо по вас, щоб ви їх вилічили...

А всі зареготали ся...

— Гарзд відпалив докторови! — закликали.

РОЗДІЛ IV.

Гук розказує. — Дівчина просить о прощення. — За фіранкою треба сховати гроші.

Коли всі розійшли ся, король спитав Марію-Іванну, чи може йому відступити окрему кімнату; дівчинка відказала, що є одна гостинна кімната невеличка — і її віддасть вона "стрийкови" Уїллемови... Для "стрия" Гарвея віддасть власну кімнатку, більшу трохи, а сама переночує в сестриній кімнаті на канаці, а мене помістить в чистенькім покоїку на горі. "Король" прийняв се до відомости і сказав, що слуга (ніби то я) може і там спати...

Пішли ми отже за Марією-Іванною, що показала нам наші кімнатки, уладжені скромно, але чисто й мило. Обіцяла також, що винесе із своєї кімнатки одіж й інші дрібнички, що певно заваджати-муть стривви, але "король" на се не дозволив. Одіж висіла на стіні, закривала її перкальова фіранка, що досягала аж до землі. В однім куті стояв

куфер, в другім пуделко з гітарою, а всюди повно дурничок й галафутків, що ними дівчата люблять прикрашати свої кімнатки. "Король" упевняючи, що то все чинить кімнату приманчивою, не дав їй забрати. Кімната "князя" була менша, а моя була таки дуже малесенька.

Пізнім вечером подали нам знамениту вечеру, на котру зійшли ся всі запрошені. Я стояв за кріслами "князя" і "короля", а прочим услужували мурини. Марія-Іванна частувала всіх, припрошувала, перепрешувала за несмачні тісточка, за несмачні консерви, за сухі та кружкі курята, одним словом повторяла то все, що говорить кожда пані дому, переконана, що страви її є добрі, а полюючи на компліменти.

Все хтось відзивав ся:

— Що ви робите, що ваші тісточка так хорошо зарум'янили ся?

— Такого смачного компоту я ще нігде не їв.

І ще багато того рода говореня.

От, говорене собі, як то звичайно при вечері.

Коли всі встали, я і та з "заячим писочком" пішли їсти до кухні, а старші помагали прятати службі зі стола. "Заячик"-дівчина зачала мене випитувати о Англії і туй туй був би я зловив ся.

Питає приміром:

— Чи ти бачив коли короля?

— Котрого? Вільгельма IV? Сподію ся, що бачив його нераз. Він приходить до нашої церкви...

Я знав, що Вільгельм IV. вже не живе, але не дав того пізнати по собі.

— Як-то? Приходить часго до церкви?

— Що неділі! Його лавка стоїть на протн нашої... по другій стороні проповідниці...

— А я думала, що король мешкає стадо в Лондоні...

— Зовсім природно. А де-ж би мав мешкати?

— Таж ви мешкаєте в Шеффельд...

Зловив ся! Щоб добути ся якось з клопоту, мусів я удати, що стала мені в горлі кісточка з куряти. По хвили відказую:

— Тоді приходить до нашої церкви, коли перебуває в Шеффельд, с. в в літі, підчас морських купелів.

— Що ти говориш? Таж Шеффельд не є над морем...

— А хтож говорить, що над морем?

— Ти говориш.

— Ні.

— Ти не говорив?

— Не говорив.

— Говорив!

— Не говорив.

— Не говорив? Отже, що ти говорив?

— Говорив о морських купелях.

— А бачиш! А Шеффельд не лежить над морем.

— Слухай, дівчинко, а ти піла коли яку воду мінеральну?

— Піла.

— Чи їдила пуги її там, де вона випливає?

— Та де? я її ту піла.

— Но, так само Вільгельм IV. Не потребує їхати над море, щоб купати ся!

— А відки бере морської води!

— А ти відки брала воду мінеральну? Там з бочки! В королівській палаті в Шеффельд є величезний котел, бо король хоче мати гарячу воду. Не можуть йому чейже гріти води в морю! Таж не могли-б її привезти гарячою!

... —А! тепер розумію. Чому ти не говорив так відразу? Не були-б стратили тільки часу на суперечку.

Мене се урадувало, що я якось вилабудав ся.

Але по хвилі знов каже:

— А ти ходиш до церкви?

— Ходжу все...

— А де сідаєш?

— Та деж, як не в нашій лавці!

— В чий лавці?

— В нашій... в лавці твого стрія, Гарвел.

— А стрієви нащо лавки?

— Якто нащо? А деж буде сидіти?

— Я гадала, що стрій не сидить на лавці, але стоїть на проповідниці.

... Зловив ся знов. Забув зовсім, що "король" удавав проповідника. Тому ніби-то даваю ся кісточкою куряти, тай думаю, як ту вилабудати ся. Вкінці говорю:

— Алеж ти собі цікава! То тобі здаєть ся, що в церкві є лиш оден

проповідник?

— А пощож їх більше?

— А хтож би говорив проповідь для короля? Яка ти забавна! Там проповідників... ні більше, ні менше... сімнайцять.

— Сімнайцять! Ох, Боженьку! О, я не хотіла-б їх всіх слухати, хоч би за то мала йти прямо в рай! Сімнайцять! То хіба за цілий день не скінчать! На се треба цілий тиждень!

— Ти дитина! Що-дня говорить инший.

— А прочі що роблять?

— Нічого. Крутять ся по церкві, часом котрий з них прийде до віттаря, засьпіває... Але звичайно, не роблять нічого.

— А на щож їх тільки?

— На що? Для паради. Не розумієш того?

— Ні, не розумію. У нас правда — се нісенітниця. Скажи мені, як в Англії обходять ся із слугами? Чи ліпше, як ми з муринами?

— Ні. Там слуг не мають й за зломаний гріш. Лагіднійше обходять ся з собаками.

— А не дають їм, так як ми, вільних днів?

— Ніколи в житю. Зараз видко, що ти не була в Англії! Знаєш, що тобі скажу, як довгий рік, не мають ні одного свобідного дня. Ніколи не ходять анї до цирку, анї до театру, анї на торг муринами, анї нігде.

— Анї до церкви!

— А от, ти ходиш все до церкви!

Знов зловив ся, бо забув, що я "слуга"... Зачинаю отже оправдувати ся, що я не є звичайним слугою, лиш хлопцем до послуги, а то зовсім що иньшого і що мушу ходити з ними до церкви і сідати до лавки бо таке є право. Але якось мені не йшло і хоч я плів без ліку, то видко було, що моєї "слухачки" не вдоволило мое говорене.

— Слухай, — говорить вона — чи можеш дати слово чести, що не сказав мені неправди?

— Слово чести!

— Анї одного словечка брехні?

— Анї одного. Сама правда.

— Положи руку на тій книжці і повтори, що ти правду казав.

Дивлю ся на книжку і бачу: слівник Кладу на нїм руку і говорю: "я говорив правду". Поглянула тоді на мене більше ласкаво, а по короткій надумі заговорила:

PETER SLUSARCHUK
260 HANOVER ST
BOSTON, MASS.

— Тепер вірю, але у не всьо. Була-б я дурна, коли-б у всьо вірила.

— В що не можеш вірити, сестричко? — спитала нараз Марія-Іванна, входячи до кухні із Зюнкою. — Не маєш права закидати мені му брехні; се нечемно говорити так до чужого, що приїхав сюди з далеку, а не має нікого із знайомих. А як хто заговорив би так до тебе?

— Ти все, Марійко, боронни тих, що їх ніхто не напастує. Я сестра зала йому лиш, що я на неправді розумію єя. Лиш то... більше ані сестричка! Здасть ся мені, що йому се не зашкодить!

— Тебе не повинно се обходити, чи йому се зашкодить чи ні. Він чужинцем і перебуває в нашій хаті, тож не маєш права робити йому прикрість.

— Але, Марійко, він говорив...

— Менше з тим, що говорив, се його річ. А ти повинна бути згідною з ним, щоб він не змінив тебе з оглядом нього так, щоб він не почув, що є в чужім краю і між чужими людьми.

А я собі думаю, слухаючи тих сердечних слів:

— І я позволяю на се, щоб старій злодій обкрадав так добру ділячку!

А опісля і Зюнка насварила на сестру! Бідне дівчатко!

Мимохіть знов говорю до себе:

— І я позволяю обкрадати таке золоте серце! То вже дві.

Вкінці Марія-Іванна взяла ся до Зюнки ще раз, солодко вичілюючи... По її словах Зюнка так зачала ся розпливати, мов віск на огні, потім... заплакала.

— Добре вже, добре — говорили старші. Тепер ще перепроси її!

А вона перепросила! Так гарно перепросила! Як правдива панночка! Так мило слухати було, як перепрашала, що я готов був ще три рази сказати неправду, щоб лиш вона мене ще раз так перепросила.

І знов подумав я:

— І ту третю позволяю обкрадати! Вже три їх, а шкода їх всіх трьох разом й кождої з осібно.

По "перепросинах" дівчата намагали мене розвеселити, щоб я почув себе мов дома. А мені було так сумно, так стидно, що зачав собі безнастанно говорити:

— Не дам їх скривдити! Верну їм гроші або згину.

Пішов я, ніби-то спати, тай думаю на самоті:

— Чи пігнати тихцем до доктора і виявити йому цілу справу?

не здасть ся ні-нащо. Доктор покличе ся на мене, а тоді "король" й "князь" певно не подарують мені сього. А може виявити всьо Марії-Іванні? Ні — і се зле? Вона не може затаїти того, що знає; зрадить й вигляд лица, погляд... А тимчасом обманці утічуть з грішми, тай поїдуть. А коли Марія-Іванна пошукає у кого опіки і ціла справа вийде на верх, то мене в ню вмішають... Ні, того не хочу... Є лиш один спосіб. Мушу украсти ті гроші так, щоб мене ніхто не підозрівав. Опісля їх десь сховаю, а як буду вже на воді, то напишу до Марії-Іванні, де гроші лежать. Найлучше зробити се таки тої ночі, бо... хто знає? Може той доктор лиш удає, що уступив обманцям, може нині вижене їх відси, а як не нині, то завтра.

— Серед темряви приплентав ся я до кімнати "князя", обмацав всюди, по кутах, а опісля вліз до кімнати "короля". Але годі було що найти на по-темги, а свічки годі було засьвітити. Рішив я отже причаїти ся й підслухувати.

Нараз почули ся чийсь кроки... Хотів я влізти під ліжко, але не міг так швидко трафити до нього; намацав одіне Марії-Іванні і сховав ся між одінем а фіранкою. Чекаю...

Увійшли оба, замкнули двері, засьвітили свічку і заглядають під ліжко. Добре стало ся, що там не поліз. Кождому, хто лиш хоче сховати ся, приходиться гадка: лізти під ліжко, тому "князь" заглянув там відразу. Коли сіли біля себе, "король" шепче:

— Чого ти мене сюди кликав? Говори, чого хочеш, таж я мушу бути біля домовини й мимрити псальми жалібні; до того мушу їм блахманити очі...

— Слухай, королю, скажу тобі таке: Спокою не маю, ту щось добром не пахне. Той доктор сидить мені все в голові. Скажи мені, яка твоя гадка? Я маю вже помисл і, думаю, добрий.

— Який?

— Утікаймо відси ще нині, не ждїм до завтра. Берім то, що маємо в руках тай — на пором, тим більше, що дістало ся нам без клопоту! Таж майже насильно дали нам в руки ті гроші, хоч ми їх повинні були украсти. Голосую за тим, щоб сейчас утікати.

Се мені не подобало ся. Перед годиною мені було байдужно, але тепер невдоволене відчував я велике, що так готові розвіяти ся мої добрі заміри. На щасте "королеви" не був помисл "князя" по нутру.

— Що? — говорить. — Утікати а не продати того, що небішки:

нам записав? Утікати, а майно, що варт яких десять тисяч доларів, най собі лежить і жде? Ще й до того таке майно, що його можна продати за... готівку?

"Князь" боронив свої думки і доводив, що гроші ті, що їх мають в руках, повинні вистарчити, тай, що не варта обдирати дівчат-сиріт зі всього...

— Ти сам не знаєш, що блендиш? — крикнув "король". — Дівчата стратять лиш тих шість тисяч, а страту понесе той, хто купить майно, бо коли виявлять ся обманство, то контракт продажі й купна буде неважний, а продане майно верне знов до сиріт. Чи ж се для них не досить? Вони молоді й здорові, можуть чейже заробити га житє. Впрочім не зробимо їм кривди. Кілько-го є на світ: бідолашних дівчат, а ніхто якесь над ними не заломлює рук.

Говорив так довго, аж переконав "князя", що опісля радив вже лиш скорше утікати з огляду на доктора. Але "король" каже:

— Нехай його лихий возьме! Що він нам зробить! Та ж всі ті дурноваті, що до одного, є за нами; а то чейже ціле місто!

За хвилину говорить "князь":

— Здасть ся мені, що гроші зле сховані...

Мені забило ся сильніше серце. Тепер певно скаже якесь слово, що для мене буде важне.

— Чому?

— Бо Марія - Іванна завтра забере одіж, або пришле по них мурина і він побачить мішочок. Чи ж ти думаєш, що мурин не засадить лаби до мішочка, як побачить золото?

— Добру масш голову! — сказав "король" і зачав глядіти за фіранкою зараз біля мене.

Тисну ся до стіни, майже не віддихаю, хоч цілий аж дрожу, мов від пропасниці... Що то вони зроблять зі мною, як мене зловлять. На щасте "король" намацав мішочок, не підозріваючи, що хтось ту є.

Сейчас взяли гроші і вложили в сінник, в солону, пересьвідчені, що так буде найбезпечніше, бо мурин порухає трохи перину, а до сінника навіть не діткнеть ся.

Лиш відійшли оба, витягаю мішочок, біжу до своєї кімнатки і ховую... Хотів я його винести десь поза хату, бо я був певний, що обманці перевернуть цілий дім до гори ногами, коли побачуть, що гроші зникли. Опісля положив ся я спати, навіть не розбираючись... Годі було

заснути. Небавом слухаю: "король" й "князь" вертають на гору Скотив ся я в сінника і лягаю на долівці біля драбини. Надслухую й вдивляю ся в темряву... жду... Тихо не чути нічого!

Коли всюди було тихо, зачав я сходити поволи по драбині.

РОЗДІЛ V.

Похорон. — "Король" забираєть ся до інтересів. — Гук в страху.

Підходжу тихцем під двері обох обманців й підслухую: хроплять оба на всі заставки. Спокійний йду на долину. Всюди тихо. Крізь дірку від ключа заглядаю до кімнати: всі сплять смачно, киваючи ся на крислах. З тої кімнати входило ся до другої меншої, де лежав небіщик; двері, що лучили обі кімнати, були отворені; сьвігло ся ту й там. Кімнатка мала ще й другі двері, що виходили на коридар: вони були отворені. Заглядаю: — нема нікого, крім небіщика. Йду коридаром, щоб вийти головними дверми на подвіре... Хтось замкнув, тай ключа нема в азмку... Вертаю, не знаючи, що робити, нараз слухаю: хтось йде по сходах на долину. Не маючи де укрити ся, вбігаю до кімнатки, я пересьвідчений, що гроші тепер можна хіба сховати в домовині... Віко до половини відсунене, відкриваю лице небіщика і горішну часть тіла. Підходжу до домовини, всуваю мішочок під віко, низше рук небіщика... Нехотячи діткнув ся я трупа. Аж зморозило мене, такий був студений!

Відскакую від домовини і... за двері. Се увійшла Марія-Іванна. Вільним кроком прийшла до домовини, кинула ся на вколішки і довго дивила ся на небіщика, а опісля заплакала тихенько, без зойку. Висуваю ся ізза дверей, минаю двері кімнати і заглядаю ще крізь дірку, щоб упевнити ся, чи хто мене не побачив. Ні! всьо було в порядку і всі кивали ся на крислах, як передтим.

Кладу ся на ліжко, але дуже мені дивно: тільки заходу, тільки ризика і не так воно стало ся, як гадалося. Лежу й думаю:

— Як гроші остануть там, де є, то гаразд: як відіду хоч на яких сто миль, то Марія-Іванна дістане від мене лист, скаже викопати домовину і буде мати гроші. Але, як станеть ся навпаки! А як гроші найдуть люди, що прийдуть забивати віко. Що тоді? "Король" возьме їх як свої і много, много часу уплине, чим хто зможе їх від нього відібрати. Хотів я ще бігти на долину, витягнути мішочок з домовини, але не було вже відваги. З кождою хвилию було ближше до рая; міг хтось про-

будити ся й зловити мене на горячій ділі. А щож було би, коли-б вили мене з шістьма тисячами доларів, що їх чейже ніхто не дав до переходу?

Коли зійшов я на долину, побачив в кімнаті вдову Бартлей й двох інших. Допитливо дивлю ся на всіх, хочучи вичитати з їх лиць, чи що зайшло нового. Але лица не сказали мені нічого.

Коло полудня прийшов підприємець похоронний з помічниками, поставив на середині кімнати кілька крісел, а иньші порозставляв ідальні і в сальоні. Дивлю ся, віко від домовини лежить так само, як нощі, але годі було заглянути до середини, бо багато осіб сиділо в кімнаті.

Тимчасом громадили ся люди. Братаниці й прочі свояки зачали місця в перших рядах крісел, в головах домовини, а гості за ними. Була хвиля поважна й торжественна, лиш свояки плакали тихенькє, тримаючи хусточки біля очий. Нічого не було чути, крім тихесенького ридання, сованя ніг по долівці й вичищуваня носів. Я зробив таке спостережене, що ніколи не чистять люди так часто носа, як на похороні, але в церкві, в часі гарної проповіді.

Коли вже були заняті всі місця, підприємець, цілий чорно убравий, обережно, мов кіт, ходив і уставляв зібраних. Мовчки висував одних наперед, других в зад, ще иньших зближав або віддаляв від сусідів, а все то робив мовчки, без жадного майже шелесту. Коли уставив зібраних, станув тихо під стіною.

Не бачив я в житю другого чоловіка, що так зручно умів би скрадати ся, перетискати ся... Я певний що задимлена шинка скорше щось сьміхнула-б ся чим він.

При вжиченім п'яніні сіла якась пані і зачала грати. А прочі зачали потягати за музикою і зробив ся такий страшний крик, що, по моїй думці, найприсутнійше було небіщикови, бо він нічого не чув. Вийшли сьнів затих. Біля домовини станув Всечесний Гобзон, але, коли зачав свою проповідь торжественно, повстав нечаянно, мов з під землі, такий вереск і витє, що аж в ухах залящіло. Була се собака, що не так страшно, що сьвященик мусів переждати се витє. А собака вие і витє. Се було дуже неприємно, але годі було зарадити.

Аж довгоносій підприємець дав знак проповідникови, неначе хотїв сказати: "Будьте спокійні — я беру се на свою голову!" — і вийшов з кімнати. Собака не переставала вити так, що навіть чоловік

силі був почути своєї власної думки. Кілька хвиль ошієля в отворі, провадив до невеличкої шивнички, почув ся голосний удар; собака перестала вити — а Гобзон зачав знов свою проповідь від того місця, де був перше перервав. І знов за хвильку видко було руки підприємця, що пересували ся по під стіну швидко, тихо; виглядало, мов він совгаєть ся або пливе. Коли вернув на своє місце, випрямував ся, патягнув шню, заслонив руками уста і кинув проповідникови понад людські голови два слова, голосним шепотом: "Зловила щура!" Треба було бачити вдоволене, що відбилось на всіх лицях; таї зовсім природно: всі бажали знати причину витя собаки. Така дірбничка малозначна зискує собі нераз симпатію й поважанє загалу. І тому не дивус мене ся обставина, що підприємець тїшив ся так великою популярністю в місточку: він чейже заслугував собі на ню.

По проповіді святицешка, дуже добрій, але трохи за довгій і нудній, зачав базікати "король", мов по пьяному. Коли-ж замовк, то підприємець зближив ся до домовини і зачав прибівати віко. На мене аж літ виступив! На щастє скінчилось ся все без песнодіванки. Віко донасував, забив тихо, зручно швидко. Вже конець, а я не знаю, чи гроші в домовині, чи ні...

— Ануж — думаю — хто витягнув шишком мішочок? А що буде, як Марія-Іванна одержить від мене лист, скаже викопати домовину і нічого не найде? Що вона подумас про мене? Ще й мене можуть запроторити в тюрму. Най там... най собі гроші пропадають! Буду сидів тихо, не напишу ні словечка, най дість ся воля Бога... Бажав я все гаразд зробити, а ту стало ся гірше, як було, сто раз гірше; а най то все чорті возьмуть!

Небіщика вкінци похорошили. Вечером шинов "король" відвідати товаришів помершого, таї при тій нагоді згадав, що парохіяни виглядають його десь певно з тугою і що він мусить чим скорше продати майно і вертати швидко домів, бо там ніхто не зможе його заступити. Сказав також, що оба з Уїлємом рішили забрати дівчата до Англії.

За се стрінув ся із загальним одобрєнем, бож всі бажали, щоб дівчата-сироти вернули до батьківщини, до свояків... А дівчата також були вдоволені і намовляли "стрия" до скорої продажі, уневіняли притім, що на час будуть готові. Мені аж серце краєло ся, коли глядів на ті безталанні дівчатка, як то їх обмановали - грабили оба злодії; а годі було тому перешкодити!

Вкінці ліцитацію муринів, поля й будинків назначили на третій день по похороні, але помітили притім: "Хто бажав би купити перед тим речинцем, то може се зробити без перешкоди."

На другий день приїхало двох купців і їм продав "король" муринів по дуже приступній ціні: двох синів до Мемфіс, а матір Орлсану. Мені здавало ся що і муринам й дівчатам пугне серце в прощаню, так ревно всі заводили; мені самому станули в очах сльози. Ніколи, навіть за сто літ, не забуду, як мурини кидали ся на шию дівчатам-сиротам, як цілували їх по руках, як вони самі плакали і вони ще обцілювали й голубили!... Коли-б я не був знав, що така хитрий продаж є неважна і, що за тиждень два мурини вернуть домів, то би я не видержав і був би признав ся.

Продаж наробила в містечку багато крику, тай не подобала ся людям. Всі гіршили ся тим, що матір розлучено з дітьми і говорили, що старий Петро не був би сього ніколи зробив, що брат й спадкоємник повинен поступати собі після волі небіщика. Опінія звернула ся проти "короля", але старий дурак був упертий і не зважав на раду "князя", що ганив поступок свого товариша і радив бути обережним.

Слідуючого дня мала бути ліцитація. Раненько хтось мене будив. Дивля ся: "король" і "князь" стояли біля мене, а оба дуже пригноблені.

— Чи ти був передвчера у моїй кімнаті? — питає "король".

— Ні, наяснійший пане. (Так казав він собі говорити тоді, коли нікого не було).

— А вчера рано, або вечером?

— Ні, наяснійший монархо...

— Дай слово, що говориш правду?

— Слово даю, наяснійший пане, що говорю правду. Не був я в вашій кімнаті від тоді, коли ми були там всі разом з Марією-Іванною.

— А не бачив, чи там хто не входив? — питає "князь".

— Ні, вельможний князю, не пригадую собі, чи бачив кого...

— Подумай...

Удаю, що собі пригадую, користаю опісля з щасливої гадки і кажу:

— Я бачив, що там входили кілька разів мурини.

А оба аж підскочили. З початку були немов здивовані, а опісля зробили таку міну, немов би якраз того сподівали ся.

Якто! всі разом?

— Ні! Не всі, а радше не всі разом! Здасть ся мені, що раз бачив я, як кількох разом виходило їх з кімнати.

— Коли то було?

— В день похорону, рано. Досить пізним ранком, бо я був тоді щось трохи заспав. Я злізав якраз тоді по драбині, коли їх бачив.

— Но, говори далі, говори! Що вони робили?

— Нічого не робили. На пальцях вийшли з кімнати і тихенько відійшли.

— То вони! Без сумніву вони! — закликав "король" із зажуреним лицем.

Стояли оба так ні в сих ні в тих, а вкінці "князь" так засьміяв ся, немов би хто потягнув зелізом по шкелі:

— Ніхто так не уміє удавати, як мурини. Хто би се погадав! Зойкали на цілий писок, як виїзджали! Колиб у мене був капітал на заложеня театру, то взяв би їх сейчас на акторів. Продав я їх дуже дешево... дешево.

— Князю, а де є контракт, що його лишив нам купець?

— Деж має бути? В банку! Платний доперва завтра.

— Славити Господа! Ще не всьо страчене,

Тоді я несьміло заговорив:

— Може стало ся щось недоброго?

— А тобі що до того — зверещав король. — Пильнуй свого носа й власних інтересів, як маєш які. Розумієш?

— Треба тримати язик за зубами і нікому не говорити ні словечка — сказав до "князя". — На контракті є підпис купця, тим способом графимо до муринів. Тепер тихо... Нікому!

Злізли з драбини, а "князь", сьміючись говорить:

— Швидко продали тай не богато заробили. Так все буває.

— Я хотів зробити як найлучше — сказав гнівно "король". — Ти знав чейже, що нам дуже пильно. Як понесемо може страту, то хто буде винний! Так ти, як і я!

— Було слухати моєї ради, були-б мурини ще ту, а ми ні.

"Король" ще щось промимрав, навіть голоснійше, чим того вимагала обережність, опісля накричав на мене, що я йому сейчас не дав знати о муринах, як вони виходили з кімнати а вкінці наляв сам собі і сказав:

— Все то тому, що я відмовляв собі вигоди і уставав надто сурово. Дідька рогатого з'їм, а більше того не зроблю.

По їх відході я був дуже вдоволенний, що винув звалив на хуртовину, їм чейже не могло пошкодити.

РОЗДІЛ VI.

В дорогу! — "А, драбуга". — Король Покоти-горошок. — Марія-Гадка на виходить з дому. — Прощане Гука з Марією-Іванною. — Упреки. — Інші братя.

Коли час було вставати, убіраю ся і їду на долину. Коли тільки ходив біля кімнати дівчат, доглянув я крізь двері Марію-Іванну, як заходила ся коло свого кюфра і готовила ся до подорожі до Англії. Однак: місто накувати річи, сіла перед кюфром, закрила лице руками і так ридала, як би мало їй нукнути серце.

Зворушений вхожду і говорю:

— Ви можете дивити ся, як люде плачуть і я не можу. То с... чимом не можу... як коли... Скажіть мені, чого плачете?

Сказала. Мої думки справдили ся. Плакала з жалю за муринами. Гадка про їх недолу пишила ціле вдоволене задля їзди до Англії.

— Я ніколи не буду могла бути щасливою, коли лиць погадаю, що та бідна мати раз на завсігди розлучила ся з дітьми і більше вже її не побачить...

Ридала чимраз більше і ломала руки з роснуки.

— Ах, годі... годі мені навіть думати про се, що вони вже ніколи не побачуть ся.

— Ні! — говорю — побачуть ся певно, найдальше за два тижні. Певно!

Сказав, не знаючи навіть, як вирвали ся мені ті слова. І ще не замкнув уст, а вона обняла мене за шию і заклікала:

— Говориш, що певно? Скажи ще раз!

Бачу, що за скоро я виговорив ся і що зі мною тепер круто. Я задумав ся, а вона мовчки, нетерпеливо дивить ся мені в очі, а таки вам гарна мов образочок; а така вдоволенна, пеначе по вирваню болючого зуба! А я мовчу й думаю... Чоловік, говорять, все паражуєть ся, як говорить правду! Я того не знаю, бо ніколи того не зазнав. Але так говорили люди. Але в тім случаю зовсім инакше! Най політсію як каз-

коли в тім случаю не є лучше, а навіть безпечнійше сказати правду чим брехню! Мушу собі той случай заховати в памяти і подумати о нім у вільних хвилях, бо чогось подібного я ще ніколи не зазнав! Га! Не робити! спробую тим разом правди! Скажу, як є... мимо того, що мої слова будуть, мов огонь, зближеним до бочки з порохом... Най буде, що хоче, а я таки скажу!

— Чи ви маєте в тім містечку якого доброго знакового, що мешкав би трохи оподалік від міста?

— Маю.

— А можете піти там і забавити кілька днів?

— Можу... до паньства Льотрон... Чогож-то?

— Як скажу певно, відки я знаю, що мурина знов побачуть ся зі своєю матерію найдалі за два тижні і то ту... в тій хаті... і коли докажу то всьо.. то підете до паньства Льотрон?

— Навіть і на цілий рік!

— Як приобіщете, то гаразд... Я більше вірю, коли ви говорите, як, коли-б хто другий присягав на Евангеліє.

Марія-Іванна почервоніла, а я, бажаючи говорити при замкнених дверях, спитав її, чи можна замкнути.

Вона на се пристала, а я говорю:

— А не кричіть, коли почувсте моє слово. Сидіть тихисенько і бодро прийміть мої слова, бо правда, що її хочу вам виявити, є гідка, трудно її знести.. але се правда!

В очах Марії-Іванни виділа велика цікавість, а я кажу:

— Ті "дядьки"... вони не є вашими "дядьками"; то двох волоцюгів, обманців і голопятників. Но, найгірше вже сказав! Проче вже легше піде.

Аж мінила ся, коли почула, що найгірше вже сказав. А потім я вже сьміло вперед, розказую всьо від початку, від коли ми стрінули дурноватого хлопчиська, що ожидав на корабель, аж до хвилі, коли вона стоячи на порозі, кинула ся "королеви" на шию. А як я вже дійшов до того місця, скочила з місця, мов опарена і закликала з гнівом:

— А, драбуга! Не тратьмо ні хвильки: Сейчас з ними дадуть собі раду: викупають в смолі, обкачають в піре і обох кинуть до ріки!

— Гаразд — говорю — але коли? Нім ви підете до паньства Льотрон, то може...

— Ах, правда! Що то я говорю! — сіла спокійно при тих словах. — Забула... забула о тім, що обіцяла... Даруй...

І маленьку свою ручку положила так ласкаво на моїй руці, що кинув-бим ся за нею в огонь.

— Говори далі, говори... слухати-му спокійно... перше вражінє минуло. Скажи, що мені робити, а сповню всьо, що скажеш...

— Се не звичайні обманці, треба з ними обережно; а ту так склали ся обставини, що я по волі і по неволі мушу з ними вештати ся... Волів би я не говорити чому. Коли-б ціле місто дізнало ся, що то за "птиці", то для мене було-б ліпше, але потерпів би на тім хтось иньший, якого ви не знаєте, але я знаю і дуже люблю. Того "иньшого" годі пхати в небезпеку, правда? А як так, то й тих злодіїв поки-що треба... обережно...

В тій самій хвили прийшла мені гадка до голови і то гадка шаслива, яким чином зможу себе і їма освободити з "товариства володарів": лишити їх в тюрмі а самому в ноги. Але я не мав охоти гонити до порому в білий день, бо що крок можна стрінутти якогось чоловіка, треба відповідати на питання; тому відложив я аж до почи виконанє пляну. А тепер говорю:

— Я скажу вам, що робити, щоб довго не сидіти у паньства Льотроп. Чи то далеко?

— Майже чотири милі.

— Дуже добре. Сидіть там до девятої вечером а опісля верніть, але конче най вас хто відведе перед одинайцятю. Як вернете, то поставте ту, в тім вікні, запалену свічку і ждїть до одинайцяті. Вибє та година, а мене не буде, то значить, що мене ту вже нема, що я безпечний. Тоді можете постарати ся о то, щоб обох злодіїв посадили в тюрму.

— Добре — говорить дівчина — сповню твої слова.

— А коли-б мені не удало ся утечи і мене арештували-б разом з ними, то вставите ся за мною і розкажете всьо. Чи боронити-мене з цілої сили?

— А певно, що буду. Не спаде тобі з голови й волос...

Я бачив, як при тих словах засвітили її очі.

— А як утічу, то мене не буде; в такім разі не буде кому довести, що ті оба шибеники не є "дядьки" і коли-б я лишив ся, то міг би довести. Можу присягнути, які то "птиці"... Розказав би всьо, — а то щось значить! Але є иньші... такі, що се сповнять ліпше від мене.. такі, о котрих ніхто сумнівати ся не буде, що говорять правду: їм скор-

... повірять! Скажу, де їх винайти. Дайте мені лиш паперу і олівця...

"Бріксвіль. Король Покоти-горошок!" Добре сховайте ті слова. Я-б суд бажав мати певні відомости о "дядьках", то най пішле до того місточка людий з повідомленем, що зловлено людий, що представили "велику трагедію"... Приїдуть сьвідки... ціле місточко прибіжить сюди... А як сьвідки являть ся, то нема страти опісля.

Здавало ся мені, що сказав всьо, на основі чого Марія-Іванна могла позбути ся з хати небезпечних мантіїв.

— Нехай відбудеть ся ліцитація — сказав я ще — не треба її бояти ся! Ті, що куплять, дадуть обманцям посьвідку, на яку вони можуть взяти гроші за кілька днів. "Дядьки" отже мають звязані руки і без гроший не поїдуть. Менше з тим, за яку ціну продадуть будинки і поле, бо продаж буде неправна. Так само і з муринами, верпуть небавом, бож вони не продані!

— Но, коли так, — каже Марія Іванна — то я сейчас по сніданю вибираю ся до паньства Лютрон.

— Так не можна! Треба йти перед сніданем!

— Чому?

— А чомуж я намовляю, щоб ви пішли?

— Так, я не подумала про се!

— А то тому, що ваше лице не є обшите грубою шкірою. Лице дівчини — як книжка. Можна на ній читати знаменито. Чи ж ви потрафите подивити ся в очі "дядькам" і говорити з ними, як вчера, усміхати ся, не здрігнути ся, коли вас схотять поцілувати на "добрий-день?"

— Ні! ні! досить того... Так йду перед сніданем... годі було-б вдержати. Але як же лишу з ними обі сестри?

— Нема чого бояти ся! Їм тут нічого не станеть ся, а "дядьки" підозрівали би щось, коли-б всі повиходили з дому. Я-б порадив, щоб ви ані сестрам ані з ким другим не бачили ся тепер, бо, коли-б хто спитав "про здоровле "дядьків", то ви могли-б зрадити ся! Ідїть як найскорше, а якось дам собі раду. Скажу вашій сестричці, щоб поцілувала "дядьків" від старшої сестри, що мусїла вийти з дому на кілька годин, щоб троха відпочати і відвідати добрих знакомих.

— Що я пішла до добрих знакомих, то скажи, бо се правда, але не кажи сестричці цілувати "дядьків" від мене, бо се.. не правда!

— Як не хочете, то вже не скажу, бігме, ні...

PETER SLUSARCHUK
188 FRIEND ST.
BOSTON, MASS.

Щож шкодило мені зробити їй таку обіцянку? А я таки був щирим, що то скажу. Се мала річ, дрібничка... але такі дрібнички стають конечними й хосенними.

— А що до мішочка з грішми... — кажу несміло.

— Щож робити! Держать у своїх руках! Мушу стидати ся, як глупоту, як подумаю, яким чином дістав ся мішочок до їх рук.

— Ошибасте ся. Вони мішочка з грішми не мають.

— А хто-ж?

— Ва! Коби то я знав... але не знаю. Я мав його в руках, бо вкрав від тих шибеників, щоб його вам віддати... знаю навіть, де він повинен бути... Я сам його сховав. Несу мішочок і чую, хтось йде. Взяв ся я дуже, щоб мене не посудили о крадіж, тому сховав його в перше місце, яке мав під рукою. Чи се місце безпечне — не знаю.

— Не роби собі упреків! Знаю, що ти хотів зробити як найліпше, як пропали гроші, то ти не завинив в тім. Деж ти їх сховав?

Мені годі було видусити з себе цілої правди, щоб не приводити її на гадку болючих споминів послідних днів.

— Волів би я не говорити вам того і коли се можливо, то не кажіть мені про се говорити. Я напишу про се... напишу... і ви, ідучи до паньства Лютрон знати-мете про всьо. Добре? Чи годите ся?

— Гаразд!

Пишу отже: "Мішочок з грішми вложив ся до домовини тої ночі, коли ви плакали перед домовиною. Я був тоді за дверми і сердечно мені вас було жаль"...

Слези мені станули в очах, коли собі пригадав, як плакала бешталанна до пізної ночі, сама одна біля домовини... Вона була в надурах двох розбишак, що в її власній хаті змовила ся на ню і на її сестру.

Подаю їй зложену карточку, а вона так потиснула мене за руку, мов товариш і говорить:

— Будь здоров, Гуку. Точно сповню всьо, що ти сказав, а хоч се я тебе ніколи не побачила, то таки не забуду о тобі... Буду часто думати про тебе, як про доброго, чесного хлопця, свого щирого товариша і молити ся буду з атебе. Будь здоров!

Коли-б вона була знала, який з мене гольтіпака, то може не обцявала би за мене молити ся... Е ні! вона, хоч би навіть всьо знала, молила-б ся за мене, бо таку мала натуру! Молила-б ся навіть за мене, бо до дна була щира й добра.

Не бачив я її вже від тої хвили, коли вона попросила ся зі мною вийти зі своєї хаги... але, здасть ся мені, що я о ній думав хоч з разів і не забував на її обіцянку: молити ся за мене! А коли-б я вірив, що молитва зробить мене ліпшим, то бігме я молив би ся.

Марія-Іванна вийшла з хати певно бічними дверми, бо ніхто не бачив її, як виходила. А я стрівув Зюньку і ту з "заячим писочком" і считав:

— Як зветь ся та родня по тамтїм березї ріки, що живе в приязни з вами?

— Маємо там много знакомих --- кажуть --- але найчастїйше бувасмо у паньства Проктор.

— Якраз то імя! А я забув! Якраз до них пішла Марія-Іванна, бо там хтось захорував.

— Хто?

— Не знаю хто, говорила мені ваша сестричка, але я забув. Здасть ся мені.

— Ах, Боже! може Ганя?

— Прикро мені журити вас... але то таки Ганя...

— Ох лишенько! тому тиждень була цілком здорова. Чи захорувала тяжко?

— Е! нема навіть що говорити... Говорила сестра, що ціліську шч при ній сиділи і, що вона не поже вже кілька годин.

— Но! алеж то нещасте! Щож їй бракує?

Годі мені було щось видумати ліпшого, тож ріку просто з моста:

— Жовни.

— Ет, плетеш дурниці! При хорих на жовни ніхто не сидить в ночі.

— Чому ні? А я вам кажу, що при Ганї сиділи всі. То зовсім иньшї жовни. Якийсь новий рід, говорила ваша сестричка.

— Якто новий рід?

— А так в полученю з иншими хробами!

— З якими?

— Трудно всьо спам'ятати: з вісною, коклюшем, рожою, горячкою, пропасницею, жовтою феброю, запаленем мозку і ще з многими хробами.

— О, Боженьку милосерний! І то всьо жовни?

— Так принайменше говорила ваша сестра...

— А чому ж всьо то назвали жовнами?

— Тому, що то є жовни. Від них зачало ся всьо.

— То не має сенсу. То так само було-б, колиб хто спитав: стало ся тому чоловікови, що стовк собі палець на нозі, випив отрутину, упав в рів, скрутив вязи, розбив лоб? а другий відказав на то: "стовк собі палець на нозі!" Чиж така відповідь є мудра? Таке саме твое базікане! Чи хвороба Гані заразлива?

— Чи заразлива? Як можна о таку річ питати ся? Ну, а борона є заразлива? Ні. Але, як хто йде серед темряви, то певно зачепить ся, як не за оден зуб, то за другий. Як зачепить за оден зуб, то потягне ваша сестра цілу борону. Чиж не так? Отже: той рід жовни є подібний до борони і то не старої, поломаної, але порядної, цілої. Хто зачепить ся — пропав!

— Щось страшного — каже та з "заячим писочком". — Сейчас піду до стрія Гарвея і...

— Застановіть ся трохи. Таж ваші "дядьки" мусять як найскорше вертати до Англії! Вони, люди з серцем, не від'їдуть чейже самі, а вам не дозволять самим їхати... Будуть ждати — се ясно! Но, гаразд! а тепер далі. Гарвей є св'ященником, правда? Гаразд! Чиж св'ященник може обманити корабельного капітана? Чиж може він дозволити, щоб старша ваша сестра увійшла на корабель? Ні! І ви знаєте, що ні. Що отже зробить ваш "стрий"? Піде до капітана, або урядника, що в'їдає білети і скаже: "Дуже мені прикро, але побожні мої слухачі будуть мусіли обходити ся без мене. Радьте собі, як можете, але моя братаниця була близько чоловіка, хорого на жовни, уважаю отже за свій св'ятий обов'язок лишити ся тут і чекати цілих три місяці, поки не пересвідчує ся, чи часом не заразила ся." Так поступить певно собі "стрий". Але менше з тим, як хочете, то їдїть до нього і розкажіть йому про все..

— Так! і сидіти тут три місяці, місто бути вже в Англії, де одне дає нас так много приятностей. Місто веселити ся, то ждати, чи Марія-Іванна дістане жовни, чи ні. — Дякую красенько. Ані не думаю о тім..

— Хто знає? Може ліпше сказати кому з сусідів...

— Слухай, Гуку, не будь дурний, коли лиш се у тебе можливо. Яє то, ти не розумієш, що кождий з них сейчас розбубнить? Ні, одиновий спосіб на то: нікому о нічім не згадувати.

— Може се й правда... так здаєть ся мені, що говорите правду.

— Але думаю, що треба тепер сповістити "дядьків" про неприємність Марії-Іванни, бо будуть о ню дуже неспокоїні...

— Так; сестра навіть о се просила: Скажи моїм сестричкам, щоб поцілували від мене "стриїв" і нехай повідомлять їх про мій вихід до паньства... Якже вони звуть ся... такі багаті.. що.. то небіщик так їх поважав й любив... Ті, що... що...

— Паньство Апторн, хочеш сказати... Так?

— Так. Най дідько возьме ваші назвиска, не може їх чоловік спам'ятати! Так, ті самі. Говорила сестра, що побіжить до них і попросить, щоб конче прийшли на ліцитацію і купили сі будинки, після бажаня небіщика. Опісля, як не буде вона дуже змучена, верне в ночи домів, як ні, то верне завтра. А ще додала: Не згадуйте ні слова о Прокторах, а скажіть, що я пішла до паньства Апторн... що впрочім і правда, бо пішла вона там намовляти до купна. Сама мені се говорила!

— Добре, добре — відказали обі і побігли до ідальві, ладити до сніданя, поцілувати "стриїв" від Марії-Іванни і розказати їм про всьо.

Стало ся отже після мого бажаня. Дівчата не скажуть нічого "монархам", бо хотять скоренько їхати до Англії, а "монархи" будуть дуже вдоволені, коли дізнають ся, що Марія-Іванна пішла в справі продажі дому а не лишила ся тут, де кождої хвилі можна стрінутися з доктором Робінзоном. Був я з себе вельми вдоволений, пересьвідчений, що навіть сам Томко Соер не міг би так второпно собі поступити. Розумієть ся що він забрав би ся до справи зручнійше, з елеганцією, бо мав образованє...

Ліцитація відбувала ся на міській площі і тягнула ся довго, а старий "король" не відступав від касієра, що горнув повними жменями гроші від купців... Обманець мав міну поважну, торжественну, від часу до часу говорив якесь слово з Сьвятого Письма. "Князь" вертів ся між людьми і удавав німого. "А-гу-гу-гу-у... а-гу-гу-гу-у..." будило загальне співчутє.

Продаж тягнула ся аж до вечера. Вкінци попродав "король" всьо. Лишив ся лиш кусник поля біля кладбища.

"Король" конче бажав з тим скінчити, бо був дуже лакомий. Торгували ся якраз о той кусень поля, коли нараз надплив корабель, а з нього висіло много людей, що кричали, сьміяли ся, прозивали... Серед замішаня чути було такі слова:

— Опозиція прийхала! Опозиція! Нові спадкоємці старого Петра Вільєс! Є з чого вибирати!

РОЗДІЛ VII.

Сумніви. — "Король" дає пояснення. — Проба письма. — Татуювання. — Отворюють домовину. — Гук утікає.

Причиною того вереску і збогвища був немолодий панок, мислячи про свою верховність; біля нього йшов другий, молодший, гарний, з перев'язаною рукою. Люди з гнівом і сьміхом кричали на ціле горло.

Я того за жарти не брав і було видко, що "король" і "князь" зрозуміли гаразд, о що ходить. Думаю: може хоч зобіжить! Але де тільки "Князь" потрапив навіть удати, що не догадується нічого, тільки буботить мотив своє "гу-гу-а-гу-гу-гу"... Він був веселий, усьміхнений, мов пляшка з тісною шийкою, що з неї з буйкотом вилітає маслянка. А "король" поглядав на гостей з таким сумом, немаче-б жалував, що на світі є такі обманці і злодії. А удавав так знаменито, що найповажніші люди зібрали ся біля нього, немов хотячи йому висказати свою прихильність. Старий добродій дивив ся із здивованєм. і, здавало ся, не розумів, о що ходить. Скоро однак опам'ятав ся і зачав говорити. Ледва сказав кілька слів, було для мене зовсім ясно, що не "король", але самісібіть говорить по англійськи. "Король" наслідував мову й виговір англійський добре, але я відразу пізнав, що він лиш "наслідував"... Годі мені повторити точно слова старого добродія, бо гаразд не пам'ятаю та й не зумів би я говорити. А менше-більше говорив ось що:

— Се, що я застав, є для мене несподіванкою, па яку, правду казати, я не був готовий. Оба з братом переживали нещасні пригоди й часі подорожі: він зломив праву руку, а оба лишили ся на хвилю без клунків, що їх через ошпбку зложили вчора вечером в пристани недалеко місточка. Я є Гарвей Вількс, брат Петра, а се мій молодший брат, Уїлкс, глухо-німий, що тепер в наслідок нещасного случаю, не може навіть пальцями порозуміти ся зі мною.

Тотожність нашу потвердять докази, що їх предложимо за кілька днів, як одержимо клунки. До того часу нічого більше не скажу, але окидати-му в гостинниці.

По тих словах відійшов з ним, а "король" засьміяв ся і кликнув голосно:

— Зломав руку! Деж то правда! Обманець мусить чейже говорити "на пальці", тай не уміє і тому каже: зломав руку. Ошпбка з клунками! І то добре! А навіть дуже дотешно сказано!

— Ту знов зачав сьміяти ся а разом з ним всі присутні, кількох. Один був лікар, а другий: якийсь добродій з острим зором, зі старосьвіцькою торбою подорожною в руках: він приїхав тепер кораблем. Говорив він півголосом з новим братом, потакував від часу до часу головою і зиркав на "борола". Був се Леві Бель, адвокат. Не сьміяв ся також кремензний, просто убраний муштина, що вислухав нового брата, а тепер слухав слів "короля".

Коли "король" скінчив, незнакомий підійшов до нього і каже:

— Слухай, як ти Гарвей Вількс, то скажи, коли ти приїхав?

— День перед похороном, добродію.

— О котрій годині?

— Вечером; годину або й дві перед заходом.

— Чим приїхав? Як?

— Кораблем "Зузанна Повелл".

— Яким отже чином міг ти бути рано в Пінт, де бачили тебе в човні?

— Я не був рано в Пінт.

— Се брехня!

Кількох муштин кинуло ся до нього з просьбою щоб не говорив в той спосіб до чоловіка старшого ще й духовного.

— Який там духовний! Се обманець і брехун. Того раня був в Пінт. Таж я там мешкаю, ви знаєте! Говорю вам, що там був і він там був. Бачив його на власні очі. Приїхав човном з молодим хлопчиною.

— А пізнали-б ви того хлопчину, Гайнс?

— Здасть ся, але не можу ручити. Але от... се він, далєбі, він... пізнаю його!

І показав на мене. А доктор сказав:

— Сусіди, не знаю, чи ті, що тепер приїхали, є обманцями, чи ні, але коли не є ними, то най збожеволію! Уважаю отже за обовязк наш пильнувати, щоб не виходили відси, поки не вияснить ся ціла справа. Ходи за мною, Гайнс, ходіть і ви всі! Заведемо тих людей до гостинниці і поставимо їх лице в лице з тамтими двома; думаю, що чогось дізнаємо ся!

Товпа згодила ся радо, тим більше, що приятелі "короля" спустили трохи носи "на квінту". Ідемо всі. Сонце вже заходило. Доктор

вів мене за руку; хоч мені нічого злого не робив, але не випускав мене з рук.

Увійшли ми всі до великої кімнати місцевої гостинниці, запалили кілька свічок і післали по нових гостей. Доктор зачав говорити:

— Не хочу бути надто строгим зглядом тих людей, але я певний, що вони обманці; в такому разі мають спільників, про котрих нічого не знаємо. Як так є, то — чи ті спільники не драгнули з мішочком грошей, що його лишив Петро Вількс... Імовірно, що так. Коли отже ті люди не є обманцями, то не повинні нічого, мати проти того, щоб ми післали по ті гроші і задержали їх у себе, поки не докажемо, хто є їх правний властитель. Чи справедливо говорю, чи ні?

Одноголосно сказали: так. А я собі гадаю:

— Гей, притиснули нас до муру не жартом і то вже з самого початку. Але "король" видимо засмутився і сказав спокійно.

— Панове, бажаю з щирої душі, щоб ті щасливі гроші були тут, бо не думаю ставляти жадних перешкод чесному виясненню справи. Але, горе, ті гроші хтось вкрав! Можете піти і поглянути.

— Деж вони?

— Або я знаю? Сестринка моя дала мені їх сховати; укryw я їх в соломі свого сінника, бо не хотів відносити їх до банку на тих кілька днів. Непривиклий до муринської служби, гадав я, що вона чесна, як англійська і тому уважив я сю країну за безпечну. Тимчасом мури-ни украли гроші, а позаяк продавав я їх, не знаючи нічого о сповненій крадіжці, то взяли вони добичу з собою. Присутній мій слуга може потвердити се.

Доктор, а також кількох інших, пробурмотіло: "Брехня!" Видко: ніхто не вірив "королеви". Один з присутних поспитав мене, чи я зловив муринів на горячій учинку. Відповів я, що бачив лиш, як рано утікали з кімнати, був отже певний, що се зробили зі страху перед моїм паном, що міг на них гнівати ся за що...

Нараз звертаєть ся до мене доктор й питає:

— І ти Англієць?

— Так! — відповідаю спокійно.

І не знаю, чого тоді всі присутні зареготали ся.

Слідували опісля допити: а де ви були, а що робили — і так далі і далі, все то саме, аж мені в голові зачало мішати ся. Казали "королеви" сказати, що мав до говореня, а опісля звернули ся до нового гостя.

Треба хіба бути віслоком, щоб в його словах не відчуті правди. Коли вкінчили, казали мені говорити всьо, що знаю.

"Король" поглянув на мене скісно... А я зачав плести, як то у нас в Шеффельд, як ми жили, як жие родина мого пана і т. д. Белендів всьо, що слина принесла мені на язык. Серед тої балаканини доктор зачав сьміяти ся а Леві Бель промовив:

— Досить, хлопче! Коли-б я був тобою, то не задавав би собі труду. Бачу, що ти не привик до брехні, дуже незручно говориш.

Мене сей комплімент не дуже урадував, але був я рад, що вкінці дали мені спокій.

Доктор знов щось хоче сказати, параз звертаєть ся до сусіда і говорить:

— Колиб ти не був їздив до міста, Леві Бель...

А "король" перериває йому, витягає до адвоката руку і каже:

— То се ви, той старий, вірний товариш, що про нього так часто писав мій померший брат?

Поздоровкали ся, усьміхнений адвокат говорив якийсь час з "королем", опісля шептав з доктором, а вкінці сказав голосно:

— Маю спосіб. Письмо обох претендентів пересьвідчить мене, хто з них є правдивим Вільксом.

Принесли паперу і пера, "король" сів, перехилив голову на одну сторону, пригриз уста, щось намазав і дав перо "князеві". Тоді "князь" перший раз стратив голову, однак взяв перо і положив свій підпис. Опісля адвокат звернув ся до "нового" брата і сказав ввічливо:

— Ви і ваш брат будете ласкаві підписати ся.

Старий добродій щось написав, але ніхто не міг того прочитати. Леві Бель зробив міну незвичайно здивовану, виняв з кишені пачку листів і сказав:

— Того я вже не розумію.

Опісля зачав придивляти ся листам, то письмови старого добродія, а вкінці сказав:

— Ті старі листи писані рукою старого Гарвея Вількса, а письмо обох тих панів (ту показав на "короля" і "князя", що мали міни безконечно дурні) є цілком инше. З другої знов сторони письмо нового гостя, що хоче бути братом небіщика, є цілком відмінне від почерку листів. Письмо брата рівне й читке, а ви пишете якісь кривульки, яких годі назвати письмом.

Ту перервав старий добродій:

— Сейчас виясно. Мого письма ніхто не прочитає крім мого та, тай він переписує мої листи. Ті, що їх показуєте, писав він.

— Цікаві случаи! — сказав адвокат. — Але як так, то ~~можливо~~ брат напише щось кілька стихів.

— Неможливо для нього писати лівою рукою — перервав адвокат пан. — Коли-б він міг послугувати ся правою, побачили-б ви, що листи він писав. Поднівіть ся, прошу: на одних підписано "Гарвей", на других "Уіллем" — а почерк той сам.

Адвокат приглянув ся уважно і сказав:

— Здаєть ся мені, що так є в самій річи... Я Гадав, що ми ~~вже~~ відкриємо цілу правду, а тимчасом бачу, що дорога до неї "трагично заросла". Принайменше одно знаємо певно, що жаден з тих обох ~~є~~ є братом небіщика.

І з тими словами кивнув головою в напрямі "князя" і "короля."

— І щож скажете! Той старий, упертий осел ще й тепер не хотів покорити ся! Ні і ні!

— Се не є доказ! — кричав. — Мій брат, Уіллем, сьмішака! Хотів собі зі всіх зажартувати і цілий доказ обернув в нінащо і тому написав, як треба. Як лиш він приложив перо до паперу, то я ~~сейчас~~ запримітив, що він хоче по своїйому зажартувати.

І запаловав ся чимраз більше, сипав словами, вкінци певно ~~сама~~ зачав вірити в своє верзяканє, хоч не сказав ні слова правди. А ~~новий~~ брат перервав:

— Щось прийшло мені на гадку. Чи між присутними нема ~~кого~~ хто помагав убирати на смерть мого бр..., хочу сказати, Петра Вільямса?

— Я, я! — почули ся два голоси, а оден з них додав:

— Я і Аб Турнер убирали небіщика. Ми ту.

Тоді старий добродій звертаєть ся до "короля" й питає:

— Може будете ласкаві сказати, що було витатуоване*) на грудях брата?

Се питання було так ненадійне, що "король" мусів добре держати ся тепер, як дерево, що стоїть на горбку, а вода підливає його коріне. І він був дуже "підмитий", здавало ся туй-туй упаде "у воду", ~~бу~~

*) Татуовати — острим предметом в роді голки, замоченої в спеціальній ~~квас~~ наклеювати шкіру, через що начеркнені узори липають ся постійно на тілі людини. Сей спосіб "прикрашуваня" шкіри є особливою в живаню між дикими індійськими племенами. — Пр. пер.

він може знати, що витатувано на грудях чоловіка, котрого не знав. Зблід отжеж, певно проти своєї волі, але таки зблід, тай, як не хотів збліднути, коли параз зробило ся в салі так тихо, а всі присутні гляділи в нього очі...

А я говорю сам до себе: Но, тепер вже певно покорить ся! І думайте, що так? Може мені не повірите — але таки не покорив ся! Хоч зблід, але сейчас усміхнув ся і сказав:

— Гм... Що було витатуване, питаєте? Мене питаєте, отже відкажу. А щож иньшого, як не стріла маленька, тоненька, снися? Що? Може ні? Нічого иньшого, але стріла і то так маленька, що треба з близька приглядати ся. Но і щож ви на се?

А я аж остовпів! що за сприт у того чоловіка! Яка свіжість ума! Але старий добродій звертаєть ся скоро в сторону Аб Турнера і його товариша, а в очах щось такого мигнуло, немов хотів сказати: Ага, маю тебе любчику.

— Чули ви, панове, що сказав мій противник? Ви тепер скажіть: чи такий знак бачили ви на грудях небіщика?

Оба відповіли сейчас:

— Ні, такого знаку ми не бачили.

— Добре! — говорить далі старий добродій. — Тепер я скажу своє. Бачили ви, панове, не що иньшого, як невеличку букву П, за ним Б (початкова буква назвиска, що його давно перестав уживати), а на самім кінци В. Всі ті букви відділені одна від другої чертичками в той спосіб: П-Б-В.

І написав се на куснику паперу, показав зібраним а опісля спитав ще раз:

— Ви бачили, панове такий знак?

— Ні. Жадного знаку не бачили.

Представте собі, що діяло ся серед присутних. Як крикнуть:

— Ті такі самі як тамті! Всі мантії! Скупати їх! Утопити! Висмакувати смолою і обкачати в пірю!

Всі верещали, старали ся перекричати одні других: вереск, свист, вите, — мало уха не попукали. А адвокат вискакує па стіл і кричить голосно:

— Панове, па-но-ве! Скажу вам одно слово! Одно слово! Є спосіб: викопати тіло й побачити!

Се трафило їм до переконаня.

— Славно! — крикнули всі і хотіли вже йти, але доктор й адвокат здержали їх:

— Чекайте! пождіть! Возьміть за ковнір тих чотирох людей і хлопця і ведіть за собою!

— Возьмемо! — закликали — а як знаків не найдемо, то всіх п'яťох в смолу!

Перелякав ся я не на жарти! Але утїкати було немисливо. Держали нас сильно і вели між собою, прямо на кладбище, що лежало півтора кілометра за місточком, а за нами йшло ціле місто, бо вереск був страшний і була доперва дев'ята година.

Коли переходили ми біля хати, де ми спали і їли, жаль мені стало за Марією-Іванною, котру сам випхав я з міста. Коби вона тут була, дав-бим знак, а вона певно освободила-б і мене.

Ідемо дорогою здовж ріки... Вереск, крик, свист росте! Вже темніє, хмарно, починає блискати, зриваєть ся вітер, шумлять дерева, шелестить листе, тріщить галузе. Ніколи ще не почував я такого ляку, в такій небезпеці не був я ще ніколи! Стратив зовсім голову! Всьо пішло не так, як я собі задумував: місто того, щоб придивляти ся спокійно товпі, то я був сам, між житем а смертю; а властиво між моїм житем а смертю були ті якісь глупі знаки, що їх не бачили навіть ті, що повинні були їх доглянути. Але як їх нема?

Аж недобре мені зробило ся, коли подумав о тім, а годі було думати о чім иньшій. Все робило ся чимраз темнійше і утеча з товпи була можлива, але Гайнс кремезний, держав мене сильно за руку. Годі було вирвати ся з рук такого Голїята! Йшов великими кроками, тягнув мене за собою так, що я мусів йти підскоками, щоб йому дорівнати в ході.

Коли дійшли вкінці до кладбища, чиммерцій побігли всі товпою поза огорожу і залили цілу просторонь. Показало ся, що лопат було стораз бїльше чим треба, але за то нікому навіть на гадку не прийшло принести ліхтарню; а без неї чейже годі обійти ся. Але тоді якраз побіг хтось по ліхтарню до поблизької хати. Копають, копають завзято, а тут чимраз темнійше й чорнійше, дощ ле; мов з коновки, вітер свичезавиває, лискає, гремить, б'ють громи. При сьвітлі блискавиць можна було в товпі розрізнити кожду твар і можна бачити жовті груди мяткої глини, що її викидали лопатами в гору... Опісля знов весьо никло серед темряви.

Добули вкінці домовину, зачали відбивати віко, страшний стиск, всі пхають ся ліктями, щоб лиш щось побачити... Мені аж підвело ся на голові волосся, тим більше, що всьо діяло ся серед ночі, Гайнс мало мені не роздусив руки в своїй великанській долоні; тиснув ся наперед видко забув, що мене тягне за собою.

Нараз блиснуло так, що ясність залила ціле кладбище, а серед тої ясности почув ся крик:

— На грудях небіщика мішочок з грішми! Бігме, що так!

Гайнс зачав кричати з иньшими, випустив зі зворушення мою руку а сам зачав грудьми розпихати товпу.

А я в ноги!

Вибігаю на гостинець і гейже вперед! Жену, мов стріла, а лискавиця показує мені дорогу. Дощ лив, мов з ведра, вітер завив і тряс деревиною; громи били безнастанно. Страх, що то діяло ся на світлі, а я сам оден жену серед того пекла.

Задиханий прибігаю вкінці до міста і на вулицях пусто, люди поховали ся перед бурею а всі прочі поманджали на кладбище. Не шукаю бічних вуличок, але біжу прямо перед себе до дому і вдвляю ся в вікно. Але не видко нігде світла. Чогось зробило ся мені сумно на душі, немов би я на чім завів ся. Аж годі, коли я минув дім і оглянув ся по за себе—бачу: У вікні Марії-Іванни світить ся! Так мені серце забило ся, немов хотіло груди розсадити. Але треба було гнати далі... і за хвильку дім і віконце і всьо, що там було зникло мені з очий і потонуло в темряві.

Так! найліпша дівчина, що її я коли-будь бачив на світлі, була Марія-Іванна. Вона була характерна і додержала слова!

Коли був вже за містом, зачинаю розглядати ся, чи не можна де "позичити" човна (так говорив мій батько, коли брав чуже, не питаючись!). Перша сильнійша блискавиця показала непривязане човно; кидаю ся до нього, веслюю, зміряючи до невеличкої, гущавиною зарослої мілини, що маячила в значнім віддаленю. Веслюю завзято, а коли вкінці човен задержав ся на піску... годі було дихати. Та не було на се часу. Вискакую на вогкий пісок і кричу:

— Їм, швидше, швидше! Відпливаймо! Славити Всевишного, ми самі! Утїкаймо!

Їм виїз з гущавини; радий з мого повороту, але, коли побачив його в світлі блискавиці, то так перелякав ся, що відскочив в зад кілька

кроків і упав до води. Се стало ся тому, що я забув в тій клякці Ім с королем Лсаром й Арабом-тонельником в одній особі. Але Ім сав до мене, підніс, мов дитину і так був вдоволений, що хотів ~~вигукати~~ вати, голубити і висказувати свою радість, що ми позбули ся ~~всіх~~ прощених гостей.

— Тепер на се нема часу! — закричав я. — Сховай свої ~~вещи~~ сти на завтра. Відв'язи пором і гайда в дорогу!

Зя кілька хвиль були ми на ріці. Ах, я почував себе щасливим. Нам тепер ніхто не буде приказувати. Годі було видержати з ~~радою~~ радощами. Підскочив я отже три рази в гору, перевернув ся у воздуху, але ~~не~~ забирав ся підскочити четвертий раз... чую з далека знакомий ~~голос~~ галас. Затримую віддих... надслухую... чекаю... і щож? Заясніла ~~лиця~~ дивлю ся: то вони! Знов вони! Пливають оба до нашого порому: "король і князь."

Перестаю отже радувати ся, годі вже навіть було перекинути ~~се~~ четвертий раз... Кідаю ся, як довгий, на дошки, ледво здержуючи ~~се~~ від плачу.

РОЗДІЛ VIII.

"Король" зловив ся. — Сварка. — Любов при фляшці.

Лиш вліз "король" на пором, сейчас взяв мене за ковнір і крикнув: — То ти забажав вирвати ся від нас? що, собако? Вже збудило ся тобі наше товариство?

А я відказую:

— Ні, ваша королівська величність, не збудило ся!

— Як ні, то оправдай ся, чому утік без нас? Говори, а пшвидко бо випущу з тебе кишки.

— Но, то вже скажу правду, скажу, як всьо було. Той чоловік, ~~я~~ держав мене, говорив, що мав такого самого хлопця, як я, він ~~пав~~ минувшого року, длятого йому дуже прикро, що я, ровесник ~~тамти~~ находжу ся у великій небезпеці. І коли всі сторопіли, як побачили ~~в~~ шочок з грішми і почали пхати ся до домовини, він пустив мою руку і шепче: "Утікай чим скорше, що лиш маш сили, бо як зловлять, ~~ти~~ патягнуть на шибеницю!" Гадка моя отжеж була, що нема тут далі ~~робити~~ робити, що я ту непотрібний і думаю: по що йти на шибеницю, ~~як~~ можна без того обійти ся! Віжу отже, вскакую до човна, клнчу на ~~в~~

Щоб спішив ся з поромом, бо ще мене зловлять і повісять. Говорю я йому, що не знати, що дієть ся з вами, тому мене се бентежить... Їм засмутив ся рівнож, а тепер коли побачили ми вашу королівську і княжу високість, урадували ся безмірно, най скаже Їм, чи брешу.

Їм носьвідчив, але король промимрив:

— Замкни пащеку, знаю я вашу правду!

І потряс ще раз мною, ще й сказав, що має велику охоту кинути мене у воду тай утопити, мов щенюка. Але "князь" обстав за мною:

— Дай спокій хлопчині, ти старий тумане! А ти був би зробив инакше? Що? Чи ти глядів може за ним, як утікав? Може випитував за ним?

— "Король" пустив і зачав проклинати місточко вкупі з його мешканцями. А "князь" знов перервав йому:

— Зробиш ліпше, коли сам самого проклинатимеш, бо се буде справедливо. Від самого початку робиш все без крихітки розваги. То лиш удало ся тобі, коли так безлично зачав в публіку вмовляти, що небіщик має на грудях сню стрілку. Се тобі удало ся — тай се було нашим спасенем. Бо коли-б не твоя цевність, були-б нас замкнули до "Іванової хати" і держали доти, доки не прийшли-б клунки тих проклятих Англіїців, а тоді, братку, тюрма! Але ти заманив їх на кладбище, ту найшли ся гроші, що висьвідчили нам ще більшу прислугу; бо колиб ті міщухи не були кинули ся до домовини, як навіжені, то ми були-б отсеї ночі спали... в "Івановій хаті", або в сильних, тяженних вайданках.

Оба замовкли на хвилию: щось задумали ся. Наконєць говорить "король", немов до себе:

— Гм! А ми думали, що гроші украли мурашки...

Мені перебігли поза шкіру мурашки!

— А так — відказує "князь".

І вицідив кризь зуби:

— Ми думали...

За хвилию мимрить "король":

— Принайменше я так думав.

А "князь" говорить тим самим голосом:

— Ні, се я так думав.

А "король" нахмутив ся і кричить:

— Слухай, князю, що то має значити?

А "князь" відповідає гнівно:

— Як вже до того прийшло, то хочу запитати, що ти властиво хочеш сказати тими словами?

— Хочеш знати? — передражнює "король" — но прошу! Як але не знаєш... І я не знаю... може ти тоді хропів, тай не знав, що биш через сон?

Тепер вже "князь" розчипірів ся не на жарти:

— Перестань плести небелиці, ти хіба мене уважаєш за циракльовна? Відки-ж я маю знати, хто сховав гроші до домовини?

— Відки? Бо я певний, що ти знаєш. А знаєш з тої простої правдини, що сам їх сховав.

— Брешеш!

І кинув ся "князь" на "короля"... А сей кричить:

— Геть з руками! Пустя горло! Відкликую се, що сказав! "Князь" попустив трохи "короля", але держить таки в руках.

— Слухай — говорить — мусиш признати ся до правди, що сховав гроші і мав намір колись їх добути.

— Пустя, князю, прошу тебе... Дей мені чесну й щирю відповідь на одне питанє: "Чи ти положив там гроші? Скажи, що ні, а не тоді тобі і відкличу всі підозріння.

— Не положив, старий драбе; таж ти гаразд знаєш, що не правдив. Чувш?

— Но, гаразд, гаразд, вірю тобі... Дай мені відповідь ще на одне питанє... але прошу тебе, спокійно, без жадних дурниць... Чи ти мав намір взяти ті гроші і укрити!

"Князь" мовчав трохи й сказав:

— Менше з тим, чи мав, чи ні, але того не зробив. А ти мав свій мір і сповнив його.

— Най трупом ту впаду, що се неправда. Слово чести, що не шив гроший. Не говорю, що я їх не бажав взяти, бо таки бажав... Але ти мене випередив..., хочу сказати: хтось мене випередив.

— Брешеш! Се зробив ти! Признай ся, бо...

І стиснув "короля" за горло, а той дивить ся і лепоче:

Признаю ся! То.. то я!

Мене се дуже утішило! І на серцю стало легше. "Князь" пустило горло "короля" і говорить:

— Як коли заперечиш, то утоплю, мов kota. А тепер сідай і

води, як дитина. Бо і твоє поступованє зовсім дитиняче. Ще ніколи не бачив я такого халпчивого! Ти хотів би всьо ликнути, як старий струсь... Що лиш тобі на око впаде. А йому вірив, як батькови! Тепер стигаю ся, що стояв і слухав спокійно, як цілу вину звалюють на муринів. А той старий драб ані словечка не сказав, ні мур-мур... А і з мене туман вісімнайцятий...вірив його глупому базіканю! Тепер розумію, чоґо він так пер на то, щоби покрити дефіцит у грошах! Він хотів витягнути з моєї кишені послідний сотик, а опісля... драгнути з грішми...

"Король", ще трохи засапаний, відзиваєть ся несміло:

— Але то ти, князю, сказав, що треба покрити дефіцит.

— Сиди тихо! Вже вуха мене болять від твоїх брїхонь... Богато на брехні заробив? Там відобрали всі свої гроші ще й в додатку наші... на-ші вла-сні... вла-сні гроші. Забирай ся спати і не завертай мені голови дефіцитами, бо так розправляю ся з тобою, що пам'ятати-меш мене щіле жите

"Король" полїз до будки і на потїху забрав ся до фляшки. А "князь" забрав ся до своєї так, що за пів години мали вже оба добре в голові. Чим більше тратили свідомість, тим сердечнійші були для себе, а наконєць заснули в своїх обнятах. Сердечно полюбили ся при флящинї, але я запримітив, що мимо тих ніжностей, "король" пам'ятає о погрозі за мішочок з грішми. І се було для мене правдивою потїхою. Розумієть ся, що коли зачали добре хропіти, оповів я їмови всьо.

РОЗДІЛ ІХ.

Проби й наради. — Нема їма. — Вістка від нього. — Давні спомини.
— Гук борєть ся з совістю.

Кілька днів плили ми з водою, були вже тепер на полудни, дуже далеко від дому і чимраз частїйше стрічали дерева, порослі "еспанським мохом", що спадає з галузя, мов сива борода. Перший раз бачив я такі дерева: виглядали вони величаво але й сумно. "Король" і "князь" були безпечні, тому зачали користати з віддаленя того місця, де відкрило ся їх обманство від часу до часу, коли перепливали ми біля сіл, пробували, чи не удаєть ся їм добути трохи гроша.

Почали отже робити відчити "про тверезість", але не могли за них зібрати тільки гроша, щоб можна було трохи упити ся. В иньшїм знов селї учили таньців, але уміли якрав так само гуляти, як корова,

тому по першій лекції ціла публіка "в підскоках" кинула ся до а вони також "в підскоках" (не дуже елегантних!) мусіли уті. Де-інде знов давали лекції деклямації, але по короткій пробі зірвала ся з місць і "задеклямувала" їм, щоб забирали ся. Проте також проповідувати Слово Боже, магнетизувати, лічити, ворожити, всіяких иньших річий, але не мали до нічого щастя. Вкінці лежали цілими днями на траві без слова, цілими годинами не рули ся, були сумні, здегустовані.

За кілька днів, здаєть ся, повів на них вітер з иньшої сторони бо щораз частійше всували ся до будки і щось шептали з собою кілька годин; нараджували ся тихо, секретно. Їм і я зачалисьмо ся коїти, бо нам се не подобало ся. Нам здавало ся, що при такій задумують зробити щось гіршого, чим до тепер. По довгих домислах прийшли ми до пересвідчення, що вони радять ся, як би то закрасти до чужого дому або комори, пофалшувати гроші, або щось подібне. Бояли ся ми і рішили: не брати найменшої участі в їх злочинстві, позбутися їх товариства при першій нагоді. Як лиш де-будь повеселюють ся, ми в ноги тай... будьте здорові.

І так ми зробили.

Одного дня раненько сховали ми пором в гушавині, дві милі від маленького сільця; "король" висів на беріг, пішов до села а нам казало чекати терпеливо аж до повороту.

— Йду — сказав — перенюхати, чи ту не зачули люди про наші представлення театральні.

А я собі думаю:

— Ага! Ідеш подивити ся, де-б кого обікрасти, але, коли вернеш то будеш в голову заходити, де є їм, я і пором.

При відході сказав, що, коли не верне перед полуднем, то се не для "князя" й для мене, що все їде добре і тому маємо сейчас до міста йти.

Ми лишили ся на поромі. "Князь" був чогось сумний, неспокійний, не міг собі найти місця.

—Ого! — думаю собі — певно щось варить ся.

Дуже був я радий, що надходить полудне, а "короля" нема; хоч буде яка зміна! Іду я з "князем" на село і глядимо нашого "князя". Находимо його вкінці в якимсь нужденнім шиночку. П'яний, а для нього товпа голодранців, що сьміють ся з нього для забави, а

бреше їм, що лиш має сили; а тої сили у нього обмаль, бо так п'яний, що ледви на ногах держить ся.

"Князь" зачав його називати "старим туманом", а тамтой відбріхуєть ся. В часі тої острої колотпечі, висуюю ся з шиночку і, мов заяць, біжу до ріки, щоб використати нагоду і увільнити ся раз на завсігди від тих обманців... Но! — говорю собі — багато води ушине, нїм вони з нами побачуть ся. Прибігаю до порому, задиханий але щасливий і верещу на ціле горло:

— Відв'язуй пором, їм! Вже позбули ся ми тих "володарів".

Але ніхто не відказує мені, ніхто не виходить. Що-ж би се мало значити? Де їм? Нема! Кличу на нього раз другий, третій, бігаю по лісі гет і пазад, верещу на ціле горло, але дарма! Нема їма, нема! Кидаю ся на землю, починаю плакати, не знаю, що робити. Годі було однак сидіти безчинно. Підводжу ся, біжу дорогою, а все думаю, де-б ту пошукати їма.

Нараз стрічаю якогось хлопчину. Питаю його, чи не стрінув мурина, не-тутешнього, в сьмїннім одїню.

— Стрінув...

— Де? Говори сейчас!

— Дві милі відси, біля хати Пельнса. Се збіглець. Зловили його і забрали. Ти його шукаєш?

— Ні. Кілька годин тому стрічав я його в лісі, грозив мені, що випустить з мене кишки, як його слїдити-му. Казав мені положити ся і лежати нерухомо на місци. Треба було його слухати, бо дуже бояв ся.

— Но, як так, то вже не маєш чого боятися, бо мурин вже зловлений. Мусів прийти сюди з далеких сторін?

— Гаразд стало ся, що його зловили.

— Розумієть ся. Двіста долярів нагороди возьме той, хто віддасть його в руки властей. Так, як на сьмітю найде гроші!

— Певно! Коли-б я був більший, то взяв би нагороду, бо я побачив його перший. Хто зловив мурина?

— Якийсь старий, нетутешний і свос право до нагороди відступив за сорок долярів, говорив, що мусить ще пині відплисти і не має часу. Як тобі се подобаєть ся? Коли-б так на мене, то чекав би хоч сїм літ.

— О, я також! Але коли дешево продав свос право, то може сам чус, що воно більше не варта. Може той старий щось покрутив.

— Але деж там, всьо ясне, як на долони. Я сам бачив оголошене.

мури́н був на нім описаний, мов живий, сказано там було, з якої таці, за Новим Орлеаном. Ні, можеш бути спокійний, всьо в порядку. Може маєш тютюн?

Я не мав ні крихітки, тож розстали ся ми швидко. Вертаю на жаль ховаю ся до будки, щоб гаразд всьо обдумати. Але нічого не вийшло до голови, хоч голова пукала від думок. По так довгій подорожі всім, що ми зробили для тих негідників, всьо то пішло нінащо та що вони мали совість продати їма за дурних сорок долярів на ціле чужим людям.

Прийшло мені на гадку, що тисяч раз ліпше буде їмови вертати там де має родину і серед своїх бути невільником, як конче мусть лишити ся. Вже мав я написати лист до Томка Соєр, щоб повідомити паню Ватсон, де є їм, але сю гадку відкинув я з двох причин: раз та що вона дуже обурить ся його невдячністю, що він утік від так бідної родної пані, тай сейчас продасть його на полудне, бо ту найбільше продають за невільниками. А друге, хоч би навіть не продала, то кождо гордिति-ме невдячним мурином і дасть ся йому в знаки! Вкінци, як би виглядав! "Гук помагав муринови в утечі!". І колиб я стрінув кого з знайомих, то лице лупало-б ся зі стиду. Чим довше застановляв ся над тим і совість мені сильнійше докучала, тим нужденнійшим і гіршим почував я себе. А коли вкінци зрозумів, що рука Провидія стискає мені очі на гидкі мої поступки, що на них хтось глядів з неба, то завмирав я зі страху, відчуваючи, що то око дивить ся на мене безжально і що воно виділо, як я викрадав мурина бідній жєнщині, що вона ніколи нічого не зробила. Намагав ся я отже, кільки лиш міг, не просити Провидіне, оправдуючи ся своїм злим вихованєм, переживаючи ми, але якийсь внутрішній голос все мені говорив: "Неправда, мав ти недільну шкільку, міг до неї ходити, а як був би ти там ходив, то би би знав, що хто робить так, як ти з мурином пані Ватсон, той заслугу на печольний вогонь."

Мурашки лазили мені поза шкіру, я рішив від тепер молити ся. Може буду хоч грохи лучший.

Клякаю до молитви, але не міг собі пригадати ні слова. Чому? Але я знаю... Годі було і вже. Не здало ся нінащо удавати, що говорю молитву, бо годі було укрити перед Ним, що я молитву забув. Себе рідно годі було обманювати, бо я знав, чому мені ані одно слово не виходить на гадку. Тому, що моя совість не була чиста, що на моїм серці

та підлота, що я оббріхував самого себе. Я удавав вправді, що зриваю глянню натурою, але в найтеплішій закутині душі тримав ся сильно ще й до того найбільшого зі всіх. Я хотів ніби то сказати се устима, що поступлю собі чесно, що напишу до теперішнього властителя і скажу йому, чия се власність, але внутрішній голос говорив мені чесно, що уста говорять неправду — а Він знав о тім. В молитві годі брехати, особисто я о тім пересвідчив ся.

По самі вуха топив ся в журбі і не знав, що далі робити. Прийшла мені вкінці добра гадка, щоб стрібувати молитви тоді, коли напишу лист до пані Ватсон.

По таким рішеню почув ся я легеньким, мов перце, всі мої журби розвіяли ся. Беру кусник паперу, оловець і пишу:

”Вельмишановна Пані Ватсон! Мурип їм, що утік від вас, є тут; купив його добродій Пельпс і віддасть вам його, як звернете йому кошта й пришлете по нього. — Гук.“

По написаню того листу, перший раз в житю мав я то пересвідчене, що я чесний хлопець, що моя совість чиста. Почув я рівнож, що можу молити ся. Але сейчас не зробив я того; кладу чвертку паперу перед себе і зачинаю роздумувати над тим, як то хорошо все зложило ся, що я вже перед пеклом утічу. За хвилию станув перед моїми очима їм і мені пригадав ся цілий той час, дні, ночі, місячні вечери, зливи, бурі, що їх ми оба разом пережили. То погода, то буря, то темнота, то блєск такий, що очі треба замикати, а ми собі пливемо серед розмови, сьміху, сьпіву й жартів на свободі! І не находив я тої рації, задля якої я мав би оказати ся не жичливим для нього. Противно: всі, що приходили мені до голови, промовляли за ним.

Пригадав я собі, як то він, коли відбув свої години варти, місто закликати мене, липив ся сам, щоб лиш мене не мучити; як він тішив ся, коли ми по розлуці в часі мраки, знов побачили ся; як він сердечно витав мене по моім повороті, коли він укривав ся на мочарах, а як бавив ся і веселив ся, як пестив мене, називав ”любим“, ”голубчиком“, як все мені услуговав, догаджав; як все був для мене добрий. А пригадав я собі також, що я його освободив, коли збрехав, що на нашім поромі є віспа. Як він мене голубив, називав своїм найліпшим і одиноким приятелем, бо нікого більше не мав на сьвітї. І з такими думками поглянув я на чвертку паперу, на якій стояло кілька слів до пані Ватсон.

Була се тяжка хвиля. Беру ту чвертку і довгий час держу в руках; а руки дрожали мені, як осінний лист, бо тепер треба бути чесним; або на право або на ліво. По кількох хвилях внутрішньої боротьби кажу до себе:

— Га стало ся! Най вже йду до пекла!

І подер лист на кусні.

Страшно мені подумати, а щож доперва вимовити такі слова, а коли сказав я се, знаючи, що їх не відкличу. Всьо, що вже я передумав, скинув з голови, сказав собі, що коли нема на то ради, то верну до роботи. Не можу бути чесним, бо мене не виховали на порядного чоловіка, але на волоцюгу, тай таким вже певно лишу ся. А як так мусить бути, то заберу ся до роботи і викраду їма з неволі.

Зачинаю шукати способів. З поміж всіляких думок, одна привадила мене до смаку. Побачив я серед островів оден на боці, покритий деревиною, смерком поїхав я до неї, укрит пором серед деревини, а сам пішов в корчі спати. Цілу ніч спав як забитий, а ранок застав мене на ногах. Поснідав, убрав ся порядно і поплив човном на беріг. Причалив там, де мені здавало ся стоїть хата Пельпса, сховав в кущах корчах, а в човен накидав камінців і налив води, щоб пішов на дачу. Місце собі гаразд запам'ятав.

Виходжу на дорогу. Близенько стояв тартак, а на нім виставили "Паровий тартак Пельпса."

Вдоволений з себе, машерую далі, зміряю до фільварку, віддалене го о кількасот сажнів. Мало очий не видивив, так пильно розглядав се довкруги себе, але хоч день був ясний, не було видко живої душі. Було тім однак дуже мало мені залежало, бажав я лиш приглянути ся околиці. Я мав намір вернути сюди не від ріки, але від місточка, що видко було ся недалеко.

Запам'ятав я собі положене місця і йду до міста. Перша особа, яку її стрічаю на вулиці — був "князь". Не вірю своїм очам, але таки не вірю липить оголошеня на представлене "незвичайно цікаве", зовсім як го коли-то ми ледви з житем утікли... такі обманці там сходять легко, а їх не посіяли! Так нечаяно стрінув ся з ним, що годі було дратувати. Здивований "князь" питає:

— А ти відки тут взяв ся? де пором, чи схований в добрім місці?

— Я власне о то хотів спитати вашу княжу ясність — говорю.

Скривив ся, коли почув ті слова і каже:

— Відки-ж тобі прийшло до голови мене питати о се?

— Ано — говорю — вчера, коли ми найшли "короля" в шиночку, не припускаючи, що верне так швидко, побіг я на місто подивити ся... Тимчасом надходить якийсь чоловік, обіцює мені десять центів, як поможу йому перенести барана на другу сторону ріки. А я дуже тим утішив ся. Іду, тягнемо барана з цілої сили, а він видираєть ся тож сей чоловік дає мені шнур і говорить: "Держи сильно а я пошхати-му з заду". Гарзд! Тягну за шнурок, але худоба проклята сильнійша від мене. Вирвав ся і в ноги а ми за ним... Не було під рукою собаки, треба дуже було за ним гонити по полях, не знаю, як довго. Зловили ми його вкінці, як смеркло ся зовсім. Вертаю з десятьма центами і біжу до порому. Коли побачив, що його нема дуже засмутив ся. Думаю собі:

— Певно, наші панове мали якусь пригоду, мусіли утікати, взяли з собою мого мурина... Що я зроблю безталанний! Зачинаю плакати, а опісля пішов спати до ліса... Але що могло статись з поромом? Або, де їм? Відний мій їм!

— Далєбі, я не знаю, що стало ся з поромом. Той старий туман зробив якийсь інтерес, за який дістав я сорок долярів, але всьо пропив і програв в шинку. По повороті вечером над ріку, коли не застали ми порому, сказали собі:

— Той малий збиточник украв нам пором, покинув нас, а сам утік.

— А деж би я покидав свого мурина, одинокого мурина, який мені лишив ся? Нічого більше не маю на сьвітї.

— Ми про се не думали. Що правда, привиклисьмо уважати його за свого. Так... за свого... Бог оден знає, кілько ми мали через нього клопоту... Але порому не було, тому ми мусіли оголосити три предствалєня... Так я кручу ся, так бігаю, аж в устах висохло мені з говорєня. Де тих десять центів.

Грошєй трохи я мав, даю йому десять центів, але прошу, щоб купив собі за них до їдження і поділив ся зі мною, бо се мій послїдний грїш, а від вчєра я нічого не мав в устах.

А він не сказав на се ані слова, помовчав трохи а опісля питає:

— Як тобі здаєть ся? Не наговорить на нас той мурин? Я-б його обдер зі шкїри.

— А він як може говорити? Таж він утік!

— Не утік! Той старий туман продав його, не поділив ся зі мною а грошї проциндрив.

— Продав! — говорю і плачу. — Як він міг його продати мурин, гроші мої також повинні бути. Де мій мурин? Я хочу рина!

— Нема твого мурина і не дістанеш ані його, ані грошей, рина! рестань плакати. Слухай, може ти схочеш нас зрадити? Яюсь не тебе довіря... Говорю тобі, коли-б ти се зробив...

Урвав, але ще ніколи не бачив я в його очах так гидкого Плачу і говорю:

— Нікого зраджувати не думаю... Не маю часу о тім думати. вернути там, де ми вчера були шукати свого мурина.

Мої слези видко на нього поділали, бо стояв з цілою купою що їх вітер розкидав і думав, морщив чоло, а опісля сказав:

— Скажу тобі щось. Бажасмо тут побути три дні. Як даш що будеш держати язик за зубами і, що муринови не дозволиш ти, то скажу тобі, де його можеш відшукати.

-- Слово чести...

—Властитель фільварку, П...

Нараз замовк. Видко мав намір сказати правду, але задержав зачав знов думати і я був певний, що змінить своє постановлене.

І так було по правді. Він мені не довіряв і хотів упевнити ся, йому не буду стояти на перешкодї через тих три дні. Невдовзі рить:

— Купив його властитель фільварку, Фостер... Уважай, він сорок миль відси...

— Гаразд! — говорю ніби-то урадуваний. — За три дні там ду. Нині вечером пускаю ся в дорогу.

Не вечером, але сейчас. Не трать часу, не зволікай, не блуді дорозі, іди прямо перед себе а язик тримай за зубами, бо инакше... побачили-б ся оба... чувш, що я говорю?

Мені якраз того було потрібно. Бажав я мати свобідні руки і боду виконання своїх плянів.

Пішов я отже у вказанім напрямі. Не оглядаючи ся, чув я "князь" мене слідить.

— Гей, виведу я тебе в поле! — думаю.

Мило йшов, не здержуючи ся. А опісля завернув, обійшов пішов в напрямі Пельпса. Я не мав певно наміру ломати слова і ти обманців в руку власти, тай не позволив би на се їмови. О

лиш ходило: зійти їм раз на все з дороги і ніколи вже не бачити "королівсько-княжих високостей".

РОЗДІЛ X.

Фільварок Пельпса. — "То ти?" — Тітка Томка Соєр.

Коли станув вкінці на фільварку Пельпса, було тут так тихо, мов би в неділю, а не в будний день.

Всі робітники були в полі, сонце пекло, а у воздуху брєніли комахи й мушки; як їх коли лиш почую, то здаєть ся мені, що там нема живої душі, що або всі дєсь забрали ся, або повмирили. А навіть тоді, коли вірветь ся вітер й зашелестить листем, тоді ще сумніше, бо здаєть ся, що то духи давно - померших щось шєпчуть про мене. Такий сум огорнув тоді мене, що волів би я не жити на сьвітї.

Фільварок Пельпса був одною з тих плянтацій бавовни, що її обробити може оден кінь. Вони всі подібні між собою: великий майдан, округлений ровом, а над ним огорожа з перепилованих пнів, на кінци заострених, але не однакової висоти, так, що виглядають, мов рядом уставлені нерівні бочілки. Така огорожа служить головно до того, щоб станути на пни і лекше перескочити рів, або сісти легко на коня (особливо жєнщинї).

На не чималім подвірїу виднілись в кількох місцях пожовклї від сонїчної жарї травники; впрочім було воно пусте і неукрашене. В глубинї подвірїа стояв великий, порядний дїм збудований з грубих пнів, обдертих з кори й перепилованих. Шпари між пнями затикаєть ся глиною, або мішаниною вапна, глини й піску. Такі доми білять ся деколи вапном і мають на стїнах гарні білі пасп. Трохи далї стояла кухня, злучєна з домом широким проходом, критим дахом; за кухнею димник, а ще далї три невеличкі хатиши, призначені для муринів; в глубинї, над самим ровом стояла на боці мала хатина: можна було її радше назвати будкою; біля неї була долинка, де зсипували попїл і котел до праня. Під стїною кухнї в землю вкопана лавка, на нїй ведро з водою й тиква, що заступала місце півкварти; під лавкою дрїмала собака... трохи далї сапало ще кілька собак. В однім углї подвірїа росло трохи дерева, над ровом розкинулись рядом вєприни й порїчки, за ними горд, повний кавунів а далї поле з бавовною. За полем розтягнула ся гущавина лїсна.

Обїйшов я довкруги цілу загороду, перелїз до нутра крізь огорожу,

біля долинки на попіл. Іду до кухні і, зближаючись, чую чимраз ближчий туркіт ручної прядільні: була видко попсована, бо ~~вона~~ скршніла, аж вуха боліли.

Іду до кухні, не маючи жадного рішучого наміру, здаю ся ~~вона~~ на ласку провидіння, що як я запримітив, все мені добре підказує й ~~вона~~

Вже був я кільканайцять кроків від кухні, а тут оден пес пробурчав ся на відгомін моїх кроків, протягнув ся і скаче на мене — за ним другий, третій... вкінці ціла гурма.

Небавом став я подібний до випрямованої осі, коло котрої ~~крутили~~ косматі шпирихи. А збігало ся чимраз більше собак: з поза огорожі, з рова, з під стіною, із всіх кутів повиказали їх повільничко, всякого ~~члени~~ ту рода, краски, а всі були лиш однаково скажені, неначе я їм, Бог ~~знає~~ що зробив!

Коли почув ся той брехіт, вибігла з кухні муринка з качалкою в руках: "А цїба! Марш, Міртек! Будеш тихо! Лежати! Марш! Дам вам!" І валить одну собаку качалкою по хребті, другого в карчило рукою, третого де попало ногою, аж відскочили всі. По хвилі ~~помогла~~ панасників вернула, але вже всі вони кивали приязно хвостиками і ласкали ся біля моїх ніг. Зараз таки погодили ся ми, бо ані в мені, ані в собаках не було вже злости ні крихітки.

За муринкою вибігло з кухні мале муринятко і двох ~~незвичайно~~ хлопчиків; всі голі, оноеасані лиш ручничками, причіпили ся до ~~маминої~~ спідниці і, виглядаючи зпоза неї, цікаво приглядали ся мені, як ~~вони~~ звичайно роблять муринята. Вкінці біжить з двора пані (розуміть ~~себе~~ біла), сороклїтна жєнщина, з відкритою головою, з веретенем в руках за нею біжить трое білих дїтїй, що приглядають ся мені так само, як чорні. Біжить до мене пані, задихана, усьміхнена і кричить:

— То ти! Прецінь! То ти!

— То я, пані! — вирвало ся мені з уст, хоч я навіть не розуміла ситуації.

А пані обнімає мене за шию, голубить, дивить ся на мене, проливає слези, не може мною натїшити ся і все говорить:

— Ти не є подібний до матери, як я думала, але менше з тим! ~~Що~~ слива я, що побачила тебе! Дорогий хлопчику, не можу на тебе ~~нама~~ вити ся! Дїти, дивить ся, се ваш братчик, Томко! Привітайте ся з ним!

Але дїти поспускали головки, повкладали пальці до уст і все ~~говорять~~ ваяють ся за мамину спідницю. А вона каже:

— Лужебітко, біжи, най готовлять сніданє. Але швидко! А може їв на кораблі?

Я не сказав, що "так", а вона взяла мене за руку й попроварила на деду, за нами підскоками бігли діти. В кімнаті саджає мене на малявочий кріслі, сама сідає на низькій лавочці, бере мої руки в свої долоні і говорить:

— Но, тепер, то надивлю ся на тебе! Мій Боже, кільки я виглядала тебе, як тужила я за тою хвилею, коли тебе побачу! Тільки літ, тільки літ! Вкінци прийшов ти! А чи знаєш, що сподівали ся ми тебе від трох днів? Чому ти так іпріізнив ся? Може корабель?

— Та-ак, про-шу пані...

— Не говори: "прошу пані", — говори: "прошу тїтки". Тїтка. Так, тїтка Салька. Отже, розбив ся корабель? чи може де вїхав на яку міліну?

Не знав я, що відповісти на питанє не маючи понятя, відки мав надїхати ожиданий корабель: чи з гори, чи з долини.

— Є, міліна, то нічого — відказую по намислі. — Через ню не стратили ми часу. Був гірший случай: пук нам котел.

— Хрань Господи та заступи! Позабивав людий?

— Ні, нікого, забив лиш мурина.

— Хвала Богу. Дядько Сіляс що-дня їздив по тебе до міста. І тепер поїхав, тому дві години, скоро верне. А може ти його стрїнув на дорозї? Мусїв стрїнути: чоловік вже немолодий, з довгою...

— Ні, не стрїнув я нікого, тїтко Сальцо. Корабель приїхав раненько, тому я лишив клунки в пристани, а сам пішов трохи на прохід, бо не хотїв сюди прийти надто рано.

— А кому казав пильнувати річий?

— Нікому.

— Щож ти зробив? Так ще хто вкраде!

— Ні, тїтко, сховав я їх в хорошім місци.

— Яке-ж стало ся, що так рано їв ти горяче сніданє?

Менї зробило ся студено, але брешу далї:

— Капітан взяв мене з собою до офіцїрської їдальні і тому мав я знаменитий сніданок.

Почував ся я такий не свій, що не міг всидїти. Все зиркав на дітий, думаючи, що коли-б менї удало ся з ними поговорити, то витягну з них, де я є і яке мое імя? Але не було способу: пані Пельпе говорила і говорила. Зачали менї мурашки лазити поза шкіру, коли почув:

— Але ми говоримо, говоримо, а ти ані слова не сказав... Мусиш сказати о кождім з осібна, як вони живуть, як виглядають, рблять, що казали нам сказати? Говори всьо, що тобі прийде на думку.

Бачу, що я застряг без ратунку, що Провидіне покинуло мене. Не маючи жадного виходу, хотів я вже сказати всю правду, але "тїтка" вшхас мене на силу за ліжку і говорить:

— Іде, іде! Схили голову... пізше... ще... от, так! Тепер ти побачить... Не відзивайся й не рухайся... А ви діти, не говоріть словечка!

--- Маша — думаю — нова біда!

Але щож було робити? Треба було сховати ся і сидіти тихо і не дати грому, що мусів таки луснути.

Раз лиш зиркнув я в напрямі дверей і побачив підстаруду панка. "Тїтка" зривається з місця, біжить до нього й питає:

--- Щож, приїхав?

— Ні, — відповідає чоловічок.

— Великий Боже! Щож з ним могло стати ся?

— Не знаю — відказує немолодий панок — мушу привезти його, бо починаю не на жарт пенюкоти ся.

— Ах, леле! — заледіла "тїтка". — Я вже стратила голову, мусів прийти... а ти розминув ся з ним в дорозі... Я певна, що ти мені каже в серцю, що приїхав.

— Алеж, Сальцо, я не міг з ним розминуть ся. Ти сама бачиш, що не міг.

— Боже мій, Боже! Що скаже на се моя сестра? Він приїхав, певна, що приїхав. А ти розминув ся.. Не замівив...

— Не муч мене, Сальцо, мене й так мучить неспокій. Сам не знаю, що думати, що робити... Я більше неспокійний, зажурений... Так і зажурений... Без сумніву: не приїхав... Сальцо... мені тяжко се сказати... але може з кораблем лучило ся яке нещастє! Ах, се страшно!

— Сіляс! Сіляс! — перервала "тїтка" — поглянь у вікно! Там то там йде дорогою?

Пан дому скочив до вікна, що находило ся біля ліжка, а вона скористала "тїтка". Зближила ся до мене, укритого за котарою, і штурнула мене в рамя й потягнула за рукав. Я зрозумів, що се значить, тож коли "дядько" не побачив нічого на дорозі і відвернув ся від вікна, побачив перед собою жінку так ясну, як дїм, з якого вікон бухав

... а біля "тітки" — мене, стоячого з міною сумною й каплями поту чолю. Витріщив очі й говорить:

- А се хто?
- А тобі як здасть ся?
- Не маю понятя. Хто є той хлопчина?
- Томко Соер.

Коли я се почув, здеревів. Здавало ся мені, що й підлога підо мною задрожала. Але не було часу дивувати ся, бо старий Сілас зловив мене за руку і тряс нею, мов галузкою, з радости; а жінка ходила довкруги мене, сьміяла ся, плакала і обоє засипали мене питаннями: що робить той? як живеть ся тамтій? і т. д.

Хоч радість їх була велика, але моя була ще більша, бож я вкінци дізнав ся, яке мое імя. Вони держали ся мене, мов репях кожуха, дві години; вкінци, коли я не міг вже обертати язиком знали о моїй рідні — властиво о родині Соерів — далеко більше, ніж то могло знати шість родин. Змислив я вкінци причину мого опізнення, оповів, як пукав котел і як три дні його направляли. Все йшло гладко, мов хліб з маслом.

Тепер почував ся я зовсім спокійним і вдоволеним; мучила лиш мене одна думка, що перестану бути Томком Соером, як лиш причалить до берега перший корабель. А годі що буде? Томко влетить до кімнати й закриче: "Гуку, ти ту?" нім я всьпію на нього моргнути. Що тоді буде? А що на то не було иньшої ради, тому рішив я "надроблювати міною" і вийти Томкови на зустріч.

Попросив о позволене поїхати на пристань по мої клунки, сів на візок — і поїхав.

РОЗДІЛ ХІ.

Не "коноводи", але муриноводи". — Гостинність мешканців полудня.
— "Ти смаркачу!" — В смолі й пірю.

Іду до міста і в половині дороги бачу візок, а на нїм... хтож иньший, як не Томко? Томко Соер! Він сам у власній особі. Стаю, жду, аж порівнаємо ся, кричу: "Стій!"

Візок став, Томко побачив мене, роздїймив рот, мов ворота і опісля вже його не замикав. Кілька разів з трудом ликає слину, як хтось, що йому в горлі засохло, опісля каже:

— Я... я тобі ніколи не зробив нічого злого... Сам знаєш, Тож чого... пощо вертає з... тамтого світа... світа і приходиш не?

А я на то:

— Не вертаю, бо туди не ходив.

Коли він почув мій голос, успокоїв ся трохи, але що зовсім не приходив до себе, то говорить:

— Не жартуй з мене, бо я з тебе певно не жартував би. Скажи ти чейже добрий хлопець, чи ти дух, чи ні?

— Ні, я не дух!

— Но... як так, то вірю... Вірю, але годі мені всього отже Тебе отже не забили? Ніколи? Ані крихітки?

— Ніколи, ані крихітки; даю тобі на се слово чести. Я лиш тільки всьо поробив, щоб люди набрали певности о моїй смерті. Злізай з мурка і помацай мене; переконаєш ся, що я живий.

Послухав завізвання і се його вдоволило. Тоді доперва не знав, що робити з радості. І відразу бажав про всьо дізнати ся: яким чином всьо я утічи, відки ту взяв ся і т. д. Але, що се була довга історія й важкий секрет, годі отже йому було оповісти всьо в двох словах й на годинці. Відкладаю оповіданє на пізнійше, беру лиш Томка на бік, щоб йому розказати свій клопіт.

— Як тобі здасть ся, Томку, що тепер робити?

— Чекай, подумаю хвилю; не перешкаджай мені.

Мовчимо оба кілька хвиль, опісля закликав Томко:

— Знаю, що робити. Бери мій клунок на свій візок і їдь давай, але їдь поволеньки, щоб всі думали, що ти був в місті. А я верну в свої прямі міста, поплентаю ся трохи і приїду на фільварок пів години до тебе. З початку будеш удавати, що мене не знаєш.

— Гаразд — говорю — але пожди хвилю. Ще щось тобі сказати того ніхто не знає крім мене. Знаєш, Томку, тут є мурин і його бажав викрасти. Називаєть ся він їм, мурин старої пані Ватсон, пам'ятаєш?

— Що? — перериває Томко — їм! Таж він...

Перервав й задумав ся.

— Знаю, що хочеш сказати — говорю, — що то нечесно й погано красти мурина. Але, щож з того? Відчуваю підлоту свого учинку, але мурина таки викраду, а ти сиди тихо, ані мур-мур... Добре?

Йому аж блиснули очі.

— Добре, я тобі поможу.

Мені аж в голові закрутило ся, коли се почув. Чогось подібного не сподівав ся я і, нігде правди діти, Томко Соєр трохи стратив в моїх очах на вартости. Але я йому не багато вірив. Вже там я, але Томко Соєр "муриновід"!

— Ет! — говорю — жартуєш!

— Не жартую.

— Жартуєш, чи ні, прошу тебе, як почувш щобудь про мурина якого шукають, мов збігця з плянтації, то не забудь пам'ятати, що ти нічого о нім не знаєш, так само впрочім як я.

Веремо клунок, кладемо на мій візок і їдемо кожний в свій бік. Так був я урадуваний, що зовсім забув, що мав їхати поволи і приїхав за вчасно. "Дядько" стоїть в дверех і говорить:

— Но, но! Хто був би сподівав ся, що та моя коняка докаже такої штуки! Могла-б йти в перегони! Навіть одного волоска на ній мокрого! Ані каплі поту! Я не гадав, щоб вона так знаменно ходила! О, даю слово чести, що тепер не взяв би за неї сто долярів, хоч перше дав би був її за п'ятнайцять, пересвідчений, що і того не варта.

І на тім скінчило ся. Добросердний був се чоловік, лагідний, нікого не підозрівав. Нема в тім впрочім нічого дивного, бо "дядько" Сіляс був не лиш поміщиком, але сповняв обовязки душпастира. Біля його фільварку стояла мала деревляна церковця, збудована його власним коштом, а побіч школа, побудована також його жертвами, де учив релігії, а не брав за науку й душпастирство ні сотика, хоч учив добре й говорив гарні проповіді. На цілім полудні много в таких людей, що з однаковою печаливостю віддають ся господарству й службі Божій.

Ців години по моїм приїзді заїжджає перед фронтову браму візок Томка. "Тітка" Сальця виглянула крізь вікно і говорить:

— Хтось приїхав! Цікаво, хто се такий... Гм! якийсь незнакомий... Івасю, скажи Лізі, щоб принесла ще одну тарілку на обід.

Кинули ся всі до входових дверей, бо чейже не що-дня приїжджає хтось незнакомий в гостину, мусить отже інтересувати всіх — більшу цікавість мусить будити, чим жовта пошесть, що нині вибухає там, де вчера всі були здорові. Томко минув браму, пішов крізь подвірє до хати, а візок, що ним приїхав, покотив ся назад в напрямі до села. Томко мав на собі сьвяточне одіне, а перед собою мав нас всіх, як видців, якраз то, за чим гинув. Умів він собі надати поваги, йшов спокійно,

певний себе, як цар, а коли станув перед нами, скинув ~~капелюх~~ елегантно і зручно, неначе се не був капелюх, але вічко з ~~ку~~ мотиллями, що їх бояв ся наполохати.

— Чи ви добродій Архібаль Ніколь? — питає.

— Ні, хлопчино — говорить господар дому — дуже мені ~~к~~ але твій фірман видко оманув тебе. Добродій Ніколь мешкає три ~~м~~ далі. Просимо тебе однак, ходи до нас.

Томко поглядаючи крізь рамя поза себе, щоб побачити свій ~~н~~ говорить:

— Отже від'їхав за далеко. Не почув, хоч би і кричав.

— Від'їхав, сину, від'їхав. Нема ради, мусиш з нами ~~об~~ опісля подумасмо, як тебе відвезти до Ніколя.

— О, ні, дякую сердечно. Не хочу паньству робити тільки ~~ж~~ ту. Справді, не можу. Піду піхотою. Три милі, то недалеко.

— Алек ми тебе тепер не пустимо. Щож ти собі думаєш, що ~~ж~~ знасмо ся на гостинности? Перед обідом не підеш.

— Розуміть ся, що не пустимо — додає тітка Сальція. — Не ~~б~~ демо тобою вязати ся. Як можна йти піхотою три милі серед такої ~~с~~ ки й куряви? Впрочім казала я вже накрити для тебе, обід готовий ~~т~~ не можеш робити нам заводу. Ходи з нами до стола і поводи ся, ~~д~~ в дома.

Томко дав ся переконати й подякував дуже ввічливо. Увійшов ~~т~~ господарями дому, поклінив ся всім присутним і представив ся, як ~~д~~ дорожний з держави Огайо, з місточка Гіксвіль.

— Імя моє є Уїллем Томпсон, — сказав:

Опісля зачав розказувати. Так гладко йшло йому, мов нитка з ~~б~~ ка. Говорив про місточко, людей, о тім, о сім — без кінця. Плїв, ~~п~~ лиш слина принесла йому на язик, а мені аж страшно було, бо я не ~~в~~ як Томко забере ся до справи, щоб мене витягнути з клопоту. Аж ~~в~~ ци, не замикаючи уст, підводить ся мій Томко з крісла, цілує тітку ~~С~~ що в уста і знов спокійно сідає собі на кріслі, щоб плести далі. Але ~~т~~ ка Сальція зірвала ся, як опарена, обтирає рукою уста й кричить з ~~в~~ димим обуренем:

— А ти, смаркачу! То що знов за фаміліярність?

Томко робить ~~п~~ іну ображеного і відказує:

— Я того не надівав ся по пані...

— Не наді... А ти за кого мене маєш? Справді варта-б тебе... Го-
як сьмів ти мене поцілувати?

— Нічого не значить, прошу пані — вже лагідно відкажує Томко.
Не гадав, що се вас образить. Мені здавало ся, що зроблю... зроблю
приятність...

— Дивіть на тумана!

І тітка Сальця замірила ся на Томка дротом, немов би його ба-
ввололи...

— Відки тобі прийшло таке до голови, що ти мені тим зробиш
приємність?

— Я... я... не знаю... Всі так говорили.. всі..

— Всі? Всі в хіба божевільні, а ти.. туман! Що йому до голови
прийшло! Хто є ті всі?

— Всі, прошу пані... Кождий мені се говорив, прошу...

Тітка Сальця була страх гнівна: з очий сипали ся іскри, а паль-
цями робила такі рухи, мов би бажала Томкови видрапати очі. Вкінці
каже:

— Як називають ся ті всі? Яке імя має кождий? Відповідай сей-
час, або назву тебе вісімнадцятим туманом!

Томко зробив міну дуже засумовану, встав з крісла, взяв капелюх
і сказав жалібним голосом:

— Дуже мені прикро... Я не надівав ся, що так вас розгніваю. Всі
говорили мені: "поцілуй". Кождий повторяв: "поцілуй", а всі додавали:
"побачиш, як утішить ся". Кождий, прошу пані, так говорив, всі, що
до одного... А як пані гнівають ся, то даруйте, дуже перепрашаю. Вже
ніколи не буду... Ніколи... даю слово... вже того не зроблю.

— Не будеш: не зробиш! Сподію ся, що не зробиш!

— Слово чести, що не зроблю... Ніколи, поки мого життя... Хіба па-
ні попросять...

— Хіба я тебе попрошу! Ні, хлопчино, ти хіба утік з дому боже-
вільних. Та щоб ти сто літ жив, то ще не попрошу тебе, щоб ти мене
поцілував, або ти, або хто другий такий, як ти головусий...

— Га, трудно... але дуже мене дивує... ливує й смутить... І ані
руш не можу порозуміти, за що пані так гнівають ся. Всі говорили "ура-
дуть ся" і я так думав, що пані ураднують ся... Чи...

Ту задержав ся і звільна повів оком довкруги, мов би шукав зи-
чливого погляду. Стрінув вліплені в себе очі дядька, спитав його:

— А ви, добродію? Чи ви думали, що ваша жінка урядуватиме за вас, чи її поцілюю?

— Я? Мені? Ні... не думаю... щоб мені се здавалося.

Томко знов повів очима, задержав погляд на мені і говорить:

— Томку, чи і тобі не здавалось, що тітка Сальця отворить рота і скаже: "Сід Соср, мій сестрінче!"

— О, Боже! — закликала тітка Сальця, зривається з місця, і біжить до Томка. — Ах... ти не добрий хлопче... то ти так звів рідну тітку!

І хоче його поцілувати, а Томко все утікає й говорить:

— Пі, ні, ні! Хіба мене пані попросять!

Не зволікаючи довше, попросила його, щоб дав ся їй поцілувати. Він вицілувала, виголубила раз, другий, десятний і доперва тоді віддала йому го чоловікови, щоб вдоволив ся рештками. А коли всі трохи усмирилися, говорить тітка Сальця:

— А то несподіванка! Ожидалисьмо Томка, але не надіяли ся, що він і ти приїхав... Сестра навіть не згадувала о тобі в листі.

— Тому, — говорить Томко, — що з початку мали намір лиш Томка вишправити до тітки, але я дуже просив, та й в останній хвилині вона дозволила й мені поїхати! Тоді, вже на пароході, прийшло нам до голви урядити таку несподіванку, що Томко покажеть ся тут і не скаже нічого о мені, а я зажду кілька години, приїду пізнійше і буду удивляти чужого. Але нам не удасть ся жарт, тіточко. Не дуже люблять ти чужих....

— Таких, як ви, збиточників — докінчила тітка, — вартало б вас накрутити за вуха. До сеї пори не можу ще прийти до себе, так здрігивалася на тебе. Але менше з тим, менше... десять разів вже вигадувала те жартувати, щоб лиш були ви біля мене. Но, нема що говорити, удасть ся жарт! Ой, збиточники, збиточники! Приходить собі і цілує мене на церемонії, так неначе-б їв хліб з маслом!

Сіли ми до стола в широкім переході, що лучив кухню з дядьком. Стіл заставлений був так многими стравами, що сім раз тільки осіб могло наїсти ся. А всі страви були горячі. Не було ані одного з тих м'ясоликоватих зимних, що то лежали на полиці в вогкій коморі ціліську, щоб на другий день смаком пригадати страву зі старого людюда.

Дядько Сіляс відмовив перед їдженем довгу молитву, взиваючи перед повними мисками Божого благословення і се добре, що Бог мав благословити.

По обіді вели ми розмову, серед котрої живу участь брав я і Томко. Представляли ми пильно уха, чи часом не згадає хто о збіглім мурині, але жінка нас завела, а ми бояли ся говорити о тім предметі. Вкінці вечері, при вечері, говорить одна дитина:

— Тату, чи Томко, Сід і я підемо на представленс:

— Ні — відказує дядько — думаю, що його не буде, а хоч би воно було, то я не позволив би. Той збіглий мурин, що його недавно тату привели до нас, говорив, що ті представлення бувають дуже соромні. Тому наш сусід, Бустон, рішив збунтувати ціле місто й околицю проти тих безличних деморалізаторів. Думаю, що се вже стало ся.

— Ага! — думаю — зловили ся, але я тому не винен.

Томко і я малисьмо спати в одній кімнаті і в однім ліжку; неначе змучені, сказали ми "добраніч" і пішли положити ся сейчас по вечері. Але лиш увійшли дверми, то сейчас виїздили вікном з кімнати, спустилися по громозводі і побігли до міста, бо голову дав би я за то, що "короля" і "князя" ніхто не остереже і що я се повинен зробити як найскорше, коли хочу увільнити їх від великої небезпеки.

В дорозі оповів мені Томко, яким чином мене замордували, як небагом опісля зник десь мій батько і вже більше не показав ся, якого страху завдала всім утеча їма. А я розказав Томкови, як то "король" і "князь" давали представлення, як то ми їхали поромом, але всього годі було розказати, бо як зачали ми зближати ся до міста, то почули якийсь дивний шум: крик, вите, свист, одні трублять на рогах, другі бубнять на залізних пательнях, иньші скрегочуть цвяхом по бляшаних начинях, а ще иньші трублять з цілої сили в пусті тикви.

Усунули ся ми трохи на бік, щоб перепустити мимо ту цілу товпу, серед котрої побачив я "короля" і "князя". Властиво я домислив ся, що се вони, бо ані з лица, ані з постави були неподібні до людей. Зглядали мо вдва ходячі військові пірясті капелюхи, але більше від правдивих і так найжені були пірем, що наліпило ся до їх шкіри, смолою вимащеної. Таке милосерде огорнуло мною, що певно ніколи в житю не буду чути до них жалю за то, що нераз зазнав я від них кривди. Страшний се був вид!... Як то люди потрафлять нераз бути нелюдськими для своїх ближніх!

Переконали ся ми, що прийшли за пізно і що вже їм нічого не поможемо і питаємо ся одного прохожого що се дієть ся. Оповідає нам:

— Пішли всі на представленс, упереджені, що там побачать якесь

неморальне видовище; але всі заховували ся спокійно, поки білий рий актор не зачав вивертати ся на сцені і показувати всілякі штуки. Коли вже всім того добра було за багато, хтось дав знак, а тоді вийшла ся на нещасних акторів і по купели в смолі обкачала їх в грудки.

Вернули ми тоді, не скористали нічого, але мені було дуже важко, а так щось мені тяжіло на серцю, немов би я поповнив певні обов'язки, хоч прецінь в нічім не завинив. Але то так: чи зробили зле, чи дало то совість все тобі робити-ме упреки, як би вона на то лиш була, чи чоловіка гризти, а не розважити, пізнавати... Признаю, що казали мені була собака, так позбавлена застановлення, як совість, то єдиного би її. Бо самі скажіть: забирас в чоловікові більше місця, чим всі твої трешпости разом і своєму господареві все робить на злість. Томко Сава думас так само.

РОЗДІЛ XII.

Будна при рові на попіл. — Стид й ганьба. — До роботи. —
У власти чарів.

Перестасмо говорити а зачинаємо надумувати ся. Небавом говорять Томко:

— Знаеш, Гук, ми тумани, що нам перше на гадку не прийшло. Заложу ся, що знаю, де є їм!

— Неможливо! Де?

— В тій будці, коло рова на попіл. Чи не замітив ти в часі обід як мурип пішов з повною мискою в напрямі будки?

— Так!

— Як тобі здасть ся, для кого була се їда?

— Або я знаю! Певно для собаки.

— Ага, для собаки! А я говорю тобі, що не для собаки.

— Чому?

— Бо на мисці лежав кусень кавуна.

— Був, був! Я сам бачив. Правда, мені не прийшло до голови, що собаки не їдять кавуна. Якто, нераз чоловік дивить ся, а не бачить.

— І ти того не бачив, що мурип при вході до будки, отворив двері лодку, а як вийшов, то знов замкнув двері на колодку. А як ми встали від стола, то віддав дядькови до власних рук якийсь ключ... я пам'ятаю, що се був ключ від колодки. Кавун, — се доказ, що там є собака.

володка, що сей чоловік є арештантом, а неімовірно, щоб було арештантів на так малій плянтації, де всі так добрі і сердечні. Арештантом є не хто иньший, лиш їм. Знаменито! Дуже тішу ся, що ми дотепно вислїдили, за ніщо в світі не бажав би я довідати ся дядько иньшою дорогою. Тепер ломи собі голову і видумай, як викрасти їм, а я видумаю також. Порівнаємо наші проекти і виберемо той, що покажеть ся ліпшим.

Яка голова у того хлопця! Коли-б я мав таку, то не хтїв би бути адвокатом, ані капітаном великого корабля, ані цирковим кльовном, ані нічим. Зачинаю укладати плян, але лиш тому, щоб не тратити часу, бо я знав добре, хто видумає щось ліпшого.

Небавом питає Томко:

— Маєш плян?

— Так.

— Давай сюди...

— Мій плян такий: Нам легко переконати ся, хто сидить в тій буд-ці, чи їм, чи хто иньший. Мій човен і пором укриті добре, мати-му їх в кожній хвили під рукою. Ожидати- мемо першої ночі темної, як дядько положить ся спати, викрадемо йому з кишені ключ: а тоді в ночі, до ріки! Сїдаємо на човен, човном на пором, розуміть ся з їмом і поплинемо з водою; будем укривати ся в день, а в ночі будем так собі поступати, як перше з їмом. Що ж, лихий мій плян? Може не удасть ся?

— Удасть ся, чому ні? Ціле лихо в тім, що плян твій дуже простий, легкий. Що то за плян, що його можна виконати без клопоту. Ані перешкод, ані посв'яченя. Удасть ся, — але се не здивує нікого, бо се виглядати-ме так просто, як кіт ловить миші, або як хто крає мило острою ножкою. Добрий плян; ані слова, але я маю в голові щось иншого.

На се не одвітив я нічого; я певний, що його плян буде гарнійший.

І так було.

Як розказав мені свій плян, пізнав я відразу, що він варта за моїх п'ятнайцять, бо він дуже трудний і незвичайний. Їм буде свобідний тай таким був би, коли-б ми держали ся мого пляну, але притім можемо побїду скропити кровю. Не маю потреби розказувати про той плян в подробицях, бо знаю, що коли зачнемо його впроваджувати в жите, то зайдуть у нїм чималі зміни, що зроблять його иньшим і впровадять

тільки замотанини, кілька лиш удасть ся. Но — і я не переконати всі небавом переконали ся.

Тимчасом я лиш того був певний, що Томко справді хоче участь в увільненю Їма. Шійак годі було мені-се зрозуміти. Як то? Чинца з порядної родини, вихований по-панськи, з добрим іменем, з головою, не темняк, як много шьпших, але учений з книжок, не вець і ледачий, але благородний й добрий... й такий хлопець від себе амбіцію, стид й честь і прикладає руки до такої справи, що же його імя окрити соромом. Хотів я йому се сказати, коли Томко, гадаючи мої гадки, випередив мене:

— Може тобі здасть ся, що я не знаю, що роблю? Говори сам знаєш, чи ні, що я все свідомий того, що роблю?

— Знаю.

— Чи не сказав я, що викраду Їма разом з тобою?

— Сказав.

— А бачиш! Сказав.

І на тім кінець, бо як Томко раз скаже, що зробить щось, то й конас певно.

Коли ми вернули, в цілім домі було тихенько й темно; побігли на до будки, біля долинки на попіл, щоб добре оглянути місце. Ідемо підвіре, неспокійні трохи, як обійдуть ся з нами собаки, але вони, знаючи нас, брехали лиш з далека, щоб показати свою обережність. Оглядаємо будку точно і бачимо: від півночи в стіні є невеличке віконце чотиригринне, досить високо положене і забите поперек грубою дощикою, прибитими чималими цвяхами до футрин.

Я сказав:

— Знаменито! Крізь віконце вилізе Їм, треба лиш відорвати дошку.

А Томко:

— І з'їсти хліба з маслом, попити молоком тепленьким, піти в нянькою на прохід і т. д. Моя гадка є, щоб найти спосіб труднійший для освободження з тюрми.

— Но, то може вирізати діру в дощці, як то я зробив, нім "мене забили"....

— То вже ліпше. Але я хочу ще щось більшого... щоб се не було так швидко і так легко... Впрочім ту злишний поспіх, розглянути ся, надумати ся...

Між будою а огорожою, під задною стіною, була якась шпичина з

дощок, невисока, майже так довга, як буда, але вузка і були в ній низенькі дверцята, замкнені на колодку з ланцюхом. Томко пішов до долинки з попідом, біля котрого стояв котел до прання. Швидко найшов довгий прут, що служить до підношування покритишки кітла, розламав ним одну обручку з ланцюха і ми увійшли до шинчини. При світлі свічки пересвідчилися ми, що шинчина притикає до буди, але не має з нею жадного полученя і була вона впрочім без підлоги й пуста.

На землі лежало кілька вищерблених рискалів, нездалі граблі і кілька безхосенних причапдалів. По тих оглядинах ми вийшли, а ланцюх заложили так, як він був перше.

Томко безмірно урадуваний говорив до мене:

— Но, тепер все в порядку! Зробимо підкон і крізь него вилізе їм. На се вистарчить тиждень.

На другий день раненько побігли ми до муринських хатин, щоб подрочити ся з собаками і зазізнати ся з мурином, що з мискою, повною мяса, ярин й хліба, йшов до буди.

Твар його була дуже добродушна, зуби вищирені, а кучеряве волосє мав позавязуване нитками й шнурочками. Се мало його охоронити від чарів. Сейчас оповів нам, що його переслідують чарівниці, що в ночі лякають його страхи, якісь голоси і страшні верески.

— Для кого їда? — питає Томко. — Ідеш годувати собаки?

Серед усьміху твар мурнина так видовжила ся, як грудка густої грязюки під гнетом долоні.

— Так, панічу, собаку, але не таку, як звичайні. Може бажасте його побачити?

— Дуже радо! — сказав Томко.

— Як то? В білий день чейже годі там йти. Ти мав иньший плян, — шепчу до уха Томкови.

— Тепер такий мій плян.

Щож було робити? Нерадо уступив я йому. Приходимо до середини, було темно, але їм побачив нас і кликнув:

— Що? Гук і паніч Томко? Я знав, що так буде!

Здивований мурин витріщив очі і каже:

— Що? То він вас знає?

Думав я вже собі, що все пропаде. Але Томко поглянув на мурина байдужно й питає здивований:

— Хто? Відки прийшло тобі до голови, що він нас знає?

— Відки прийшло? Таж він крикнув, що знає паничів!

Тоді Томко ще більше здивований каже сам до себе:

— А то цікаве! Хто крикнув і коли?

— Опісля звернув ся до мене і спитав зимнокровно:

— А ти чув що?

Розумієть ся, що на таке питане могла бути лиш одна відповідь:

— Ні, я не чув нічого.

Звертаєть ся Томко до Їма, дивить ся на нього, немов би бачив його перший раз і питає:

— А може ти відзивав ся?

— Ні, паничу — відказує Їм — то не я. Я не видав з себе голосу.

— Не говорив ані одного слова?

— Ні слова.

— Чи ти бачив коли нас перед тим?

— Ні, паничу.

Тоді Томко звертаєть ся до мурина, що був тим всім дуже перепанований, закликав строгим голосом:

— Виясни мені, що тобі стрілило до голови? Чому сказав ти, що мурин, який нас ніколи не бачив, називає нас по імені?

— Ех, прошу панича — говорив мурин з десперацією — то певно знов чари... Волів би я вже вмрети! І то так все! Докучають мені, аж жите вже обридло! Не говоріть про се нікому, бо пані на мене кричатимуть... Пані не вірять... говорить, що нема чарів. А я дуже хотів би, щоб пані тепер ту була... цікаво, що говорила би? Говорю нераз і говорю, а всі до мене: неправда!

Томко обіцяв йому, що нічого не скаже і дав йому дрібний гріш, щоб мав купити собі ниток до завязування волося. Опісля подивив ся на Їма і сказав остро:

— Цікаво, чи дядько Сіляс повісить того мурина? Бо, коли-б я зловив такого невдячного, що утікає від своїх хлібодавців, то повис би він на першій гилляці. Коли мурин підійшов до дверей, щоб поглянути на гріш і стрібувати зубами, чи добрий, шепнув Томко до Їма:

— Удавай, що нас не знаєш. А як в ночі почувеш, що хтось копає, то сиди тихо, бо се ми. Підкопаємо і будеш свобідний.

По тих словах ми вийшли з буди.

РОЗДІЛ XIII.

Журби Томка. — Томко заходить в голову. — Коли можна красти. — Глибокий підкоп.

Серед ліска говорили ми собі одного раня. Томко був тої гадки, що нам конче треба трохи світла, бо серед темряви копати неможливо. Я радив дістати ліхтарню, але він на се не згодив ся і говорив, що ліхтарня дає за багато світла, що нас може зрадити. Мусіли ми отже пошукати порохна, що видає в темнім місци живий блеск.

Набрали ми порохна, сховали в траві під огорожею а самі сіли трохи поговорити.

— Е! що се за работа! — каже Томко зажурений. — Всьо йде так, як по маслі. Аж стид! Нема ані трудности, ані перешкоди. Тюремний дозорця? Його нема, отже кого будемо присплати наштком? А він чейже повинен бути в кожній порядній тюрмі. Нема навіть собаки, щоб її строїти! А кайдани десять стій довгі... одним кінцем заходять на погу невільника, а другий кінець прикріпленний до ніжки від ліжка... щож з того, коли легко піднести се ліжко і ланцюх сейчас зісунеть ся з ноги! А дядько Сіяс! Кождому вірить, кождому дає ключ, не шпальне зовсім того кучерявого мурина. Їм може вилізти крізь вікно, але якже-ж буде утікати з довгим ланцюхом? Журба! Бо той ланцюх — то одна трудність; всі прочі сам мушу видумати! Га! Щож робити, треба брати то, що є, коли нема того, що повинно бути! В тім лиш одна потіха, що мусимо самі робити собі перешкоди і се робить нам більшу честь. Бо скажи: Відкидаємо ліхтарню, знаючи, що її світло може нас зрадити. Коли-б ми однак не памятали про ту конечну обережність всіх заговорників, то могли-б працювати при світлі смолескиша — так ту безпечно! Ага.. гаразд, що мені прийшло до голови... Мусимо дістати щось такого, з чого-б можна було зробити шплку...

— А пощо нам шплка?

— Як то на що? Треба чейже відшпльувати погу від ліжка, що на ню ланцюх заложений...

— Та на що? Ти сам чейже говорив, що встане піднести ліжко, а ланцюх сам опаде...

— Ах, Гуку, з тобою страшна журба! Які ти маєш дитинні думки! Ти хіба ніколи в житю не читав народної книжки, ані Бенвенуто Челліні, ані Казанова, ані Записки барона Тренка, ані загально жадної

поучаючої книжки. Хтож вигадав освободжувати невільника та чайним способом? Ті способи добрі для старих дівчат, але не для Ні, ніколи! Авторитети в тій сираві, поважні авторитети говорять перешлювати ніжку від ліжка, трачовине з'їсти, щоб не лишило брехітки, місце, де нога була перешлювана, замазати болотом або щем, а тоді найвправнійше око не догляне... У відповіднім часі немо відшлювану ніжку, ланцух відпаде, но... і по всім. Тоді спускає ся по драбині з мотуза в рів, зломиш ногу, бо тої драбини повинно діставати що найменше дев'янацять ліктів — а там ждуть вірні сьги з кіньми, підносять тебе зімлілого, кидають на коня і з вітром в регони мчиш ся до Лянгведоції, Наварри або де-інде. То називає ся утікати з тюрми! Хотів би я, щоб довкола будки був рів. Як часу стане, то його викопаємо.

— На що рів — говорю як викопаємо підземний підкоп?

Але Томко навіть не слухав, забув про мене і цілий сьвіт. Підняв бороду рукою, думав над чимсь довго, вкінці зітхнув, потряс головою і сказав:

— Ні, не можна. Нема наглої потреби. Не можна.

— Чого не-можна? — питаю.

— Відпилювати їмови ногу...

— Христе Боже! — крикнув я — та певно, що не можна. А ти по що мав би ти їмови відпилювати ногу?

— Бачиш.. так робили найбільші поваги! Не могли позбутися кайданів, тож відрізували собі руку, щоб утіти. А як хто собі відпилює ногу, то се було ще красше. Але тепер треба дати тому спокій. Нема там великої конечности, а в додатку їм є мурином, то не повірив би, та тепер такий звичай в Европі... треба дати спокій! Але ще одно! Драбину шнурову можна легко мати: підремо паші сорочки на шнурки, зробимо драбину... се дуже. Драбину пішлемо їмови в бохонці хліба... та все робить ся. Можна-б ужити до того шпрога... такого великого, чужого...

— Що ти говориш, Томку! Їм не потребувати-ме драбини.

— Повинен її потребувати. Кождий утікає по драбині і він її повинь мати.

— Та щож він робити-ме з нею?

— Що робити-ме? Сховає її в ліжку! Коли драбини не потрібують-ме, то лишень на доказ, що утеча була обдуманна. Чому не маємо

сти цілої справи поважно, але як-будь? Щоб хіба стиду наїсти ся, чи що?

— Га — говорю — як такий є закон, то най має собі й драбину, в таким разі мусиш дозволити, що з твого ліжка "позичу" одно рядно.

Позволив. А до того вивав ще на нову гадку:

— А "позич" також сорочку...

— На що?

— Треба, щоби їм на ній написав свої спомини...

— Спомини? Таж їм не уміє писати...

— То може начеркнути на сорочці якісь знаки! Зробимо йому перо з держака від лижочки, або з кусника старого обруча.

— Але, Томку, чи не ліпше вирвати перо з гусячого крила?

— А леж ти собі дурна голова! Чиж невільники можуть мати під рукою гуси? Вони мусять собі робити пера з матеріялу дуже твердого: з ліхтара, цъвяха, одним словом з того, що їм навинеть ся під руку! Цілими тижнями, ба! цілими місяцями трудять ся над зробленем такого пера, щоб заострити його об мур, бо в иньший спосіб годі його острити. Навіть, коли-б наїшло ся перо гусяче, то його порядний невільник не уживе. Се не личить.

Добре, добре. А з чого зробимо для цього чорнило?

— Дехто приладнус його з сліз і ржі, але се роблять лиш жінки і які-такі невільники і поважнійші уживають власної крови. І їм мусить так зробити, а як потребувати-ме передати людям вістку, щоб вони знали, де він находиться ся, то ту вістку мусить виписати вилгамн на цинової тарілці і викине його крізь вікно. Так робив невільник, зваий зелізною маскою і се був порядний невільник.

— Їм не має цинової тарілки. Носять йому їсти в місці.

— Се нічого не значить. Постарасмо ся о таку тарілку.

— А як ніхто не прочитас того, що він напише?

— А тобі що до того, Гук, — перечитас чи ні? Його обовязком написати, що треба й викинути крізь вікно. Ти не є обовязаний уміти прочитати того, ані ти, ані другий, ані третий. Най собі! нехай навіть на цілм фільварку ніхто не уміє читати... Майже все так лучаєть ся, що се, що невільник напише на тарілці — лишасть ся непрочитане.

Дальшу розмову перервав нам відгомін трубки, що кликала на свідане. Побігли чиммерцій домів.

Того самого дня поглянув я до шафи з білем і "позичив" велике

рядно і білу сорочку. Найшов також старий мішок, сховав біля стіни і пішли ми до ліска, принесли порохна і вложили в той мішок. Томко сказав Томкови о "визпченю" біля, він назвав се не позичкою, крадіжею і додав притім, що спасителі невільника мусять бути бодужні на спосіб, в який добудуть конечні річі, тай ніхто їм того візьме за зле. І невільник і його спасителі мають цілковите право красти то всьо, що може улекшити утечу. Коли-б хто не був невільником а то що пньшого. Такий чоловік був би нечесним злодіякою.

Рішили ми отже красти всьо, що нам попаде під руки. А одні кілька днів опісля наробив Томко крику за то, що я украв з муринської грядки кавуна... Каазв мені дати муринам одного цента, а я не згадувати, за що даю.

— Ти мене зле зрозумів — говорив — маємо право красти все, що нам конче потрібне.

— А мені якраз кавун був конечний, — відказую.

— Ні, тобі не був конечний до утечі. Ти не є невільником.

— Ага! То в тім ріжниця?

— Певно, що в тім. Коли йому треба ножа, щоби ним забити до зорцю, а ти украдеш і тайно йому зможеш переслати, то се крадіж невільника а як возьмеш чужий ніж для себе — то се крадіж. Розумієш?

— Най буде й так! — відповідаю.

По тій розмові сиділи ми кілька годин спокійно, ожидаючи, аж якийсь дий піде до своєї роботи і нікого не буде на подвірю. Тоді Томко взяв мішок до шпичини, що притикала до будки, де сидів їм, а я стояв на сторожі. Небавом вернув з порожними руками опісля сіли ми на куш дощок, щоб свобідно порозмовляти. Я мовчав, бо в таких случаях звичайно зачинає Томко.

— Вже маємо всьо — говорить — крім знарядів.

— Знарядів?

— Так.

— До чого?

— До копаня. Не будеш чейже копати рова пальцями.

— А ті поломані рискалі. Чиж ними годі буде викопати переклад для їма.

Але Томко поглянув на мене так милосерно, що я мало не заплакав ся над самим собою.

— Гуку! Пропу тебе, чи ти бачив коли, щоби невільник мав

скалі, всякі новіші винайдені знаряди, якими зміг би викопати собі підземний перехід? Питаю тебе, відкажи, коли загально можеш щось мудрого відказати, чи утеча, довершена в той спосіб, мала би хоч трохи героїства? В таким разі найлучше розбити колодку... То ще легше, простійше...

— В таким разі чого нам треба?

— Кілька ножиків складаних або й сцизоріків з більшим вістрем.

— Щоб ними виконати підземний вихід з тої буди?

— Так.

— А най тебе лихий... Та се божевільність!

— Не знаю, чи се божевільність, але знаю, що так належить робити! Не чув я ніколи, щоб хто з тюрми утікав в иньший спосіб, хоч прочитав много книжок, що навчають, як треба в подібнім случаю собі постуити. Перехід треба викопати складаним ножиком і то не в легкій землі, ані в піску, але в скалі. Того роду праця треває нераз цілі місяці, літа, а часом навіть і до кінця життя. От: возьми приміром певільника, що сидів в підземній твердині, в марспльській пристани. Як тобі здасть ся, кілька мусів він собі копати підземний хідник?

— Не знаю.

— Згадай.

— Не згадаю: місяць, півтора...

— Трицять сім літ! І викопав підземний хідник аж до самих Хін! Його треба наслідувати! Шкода, що та твердиня не стоїть на скалі.

— Їм не знає нікого в Хінах?

— А щож то має до річи? Тай тамтой не знав нічого. Але ти все відбігавш від головної річи...

— Добре вже, добре... Всьо мені одно, де Їм виїде, щоби лиш виїшов. Йому так само о нічого більше не ходить. Але бачиш, одно треба мати на увазі: Їм є за старий, щоб копав ножиком вихід. Так довго не прожне.

— Не бій ся, прожне. Впрочім не потребувати-ме трицять сім літ на викопанє виходу в мягкій землі.

— Як довго тревас така робота?

— Не може тревати так довго, як треба, бо се за велике ризико. До нового Орлеану є досить близько, дядько Сіяс одержить вісти. Тому копанє, що повинно тревати кілька літ, мусить ся присціпити. А по утечі Їма вмовимо в себе, що робота тревала трицять літ.

— Тепер говориш мудро — відповідаю. — Вихід виконаємо дуже легко, без клопоту, а як на тім нам залежить, то можу сказати, що пане тревало сто п'ятьдесят літ. Мені всьо одно, щоб лиш на стіні поставити: но, а тепер треба десь "нозичити" кідька ножиків.

— "Позич" три — каже Томко — з одного зробимо пилку.

— Томку — говорю — як не будеш того уважати за ~~свободний~~ й легковаженс святих звичаїв, то скажу тобі, що там під огорожею ~~на~~ сьмітем, бачив я заржавілу пилку.

А він поглянув на мене з видимою неохотою і сказав:

— Ти ніколи в житю нічого не научиш ся. Біжи по ножі! Памятай, що треба нам три.

Розумієть ся, що я побіг.

РОЗДІЛ XIV.

Громозвід. — Томко має переконаня. — Для слави і будучности. —
Крадїж ложок. — Собани. — Добра рада.

Вечером, коли всі заснули, злізли ми по громозводі, побігли до щіпчини, щоб забрати ся до роботи при сьвітлі порохна. Томко казав копати зараз просто ліжка Їма, щоб отвір можна було прикрити ряднином, що спадала аж до землі. Копали ми ножиками аж до півночи, змучили ся страшно, надусили піхурі на долонях, мимо того, що робота дуже вільно поступала. Вкінци кажу до Томка:

— Але-ж ми того не виконаємо й за трийцять вісім літ!

Томко не сказав нічого, але зітхнув, перестав копати і довго потону в задумі. Вкінци промовив:

— Се, що ми робимо, Гуку, не здало ся ні на що. Коли-б ми були в тюрмі, то не потребували-б спїшити ся, бо не брако би нам часу. Впрочім копали би ми кідька хвиль денно підчас зміни варті, тож не мали би на руках міхурів. Тоді роботу можна докінчити після всьох правил. А ми задля браку часу мусимо конати і не тратити часу.

— Але що робити, коли нам випадають ножі з поранених рук?

— Дарма! Я бачу лиш оден хоч неморальний спосіб: даймо спокій ножикам, а копаймо... оттак таки рискалями.

— Золоті слова! Томку, ти маєш що день мудрійшу голову. Рискалі! Певно, що так; а чи се морально, чи нї, то менше з тим... Я ~~в~~ найменше не дбаю зовсім о таку моральність, що від неї ростуть ~~ни~~

на руках міхури. Чогож я бажаю? Освободити муршана! Як отже найдодішніше для мене довершити того діла рискалем, то беру ся до нього, а твої ті книжкові приміри обходять мене тільки, що тогорічний сніг.

— Гаразд! — говорить Томко. — Пристаю на рискалі, бо... інакше годі і, коли-б обставини були інші, то не згодив би ся я на ту уштушку і не позволив на порушення правил, бо добро є добром, а зло злом, а чоловікові не вільно робити зло, коли має трохи олію в голові і знає, що ми звемо добром. Дай мені ножик.

Я додумав ся вкінці, о що ходить, подав йому рискаль, що найшов його серед старого гратя. А він взяв його і мовчки почав копати. Такий то був Томко. Нічого дивного: мав свої переконання.

Я знов найшов лопату і оба зачалисьмо копати. Один копав, а другий відкидав землю на перемину. По якімсь часі мусіли ми запехати роботу, бо руки дуже боліли; рів був вже досить глибокий. Томко вишшов перший, а я зараз за ним.

На другий день Томко украв ложочку і мосіяжний ліхтар, щоб з того зробити перо для їма, украв також шість лосєвих свічок, а я три цинкові тарілки. Коли Томко сказав, що се за мало, я порадив викнути через їма тарілки збирати в траві між вікном а огорожію і давати їх знов їмови. Томко успокоїв ся і сказав:

— Тепер треба подумати про спосіб, як дати то всьо їмови.

— Викопаною дірою.

Подивив ся на мене згїрдливо, назвав помисл ідіотичним і задумав ся. По хвилі каже, що є два чи три способи, але нема зовсім наглої потреби вибирати між ними. Тепер треба думати о роботі.

Тої ночі пішли ми під віконце тюрми і почули голосний хроніт їма; спав так твердо, що ніщо не було в силі його збудити. Робили ми рискалями так охочо, що за кілька годин робота була скінчена. Полізли ми крізь діру і вилізли на середню будку зараз біля ліжка їмового. Томко запалив свічку, а я стаюв над слічим і пересвїдчив ся, що він не виглядав зовсім на вишщеного тюрмою арештанта.

Коли їм пробудив ся, то так урадував ся, що мало не розплакав ся. Говорив до нас ніжними словами, просив пильника, щоб перетяти кайдани на ногах, бо бажав бути сейчас свободним.

А Томко почав йому доказувати, що таке поступованє спротивляло би ся всяким правилам, сїв біля їма, розказав йому свої пляни, обдумані після найліпших примірів, додав вкінці, що в разі великої по-

треби — може то все змінити. А що їм годив ся на все, та й ми говорити о часах давніших і теперішних. Їм сказав, що дядько Сяляс приходив до нього щодня, щоб відмовити з ним молитву, а дядько Сяляс довідуеть ся, чи не голодний і чи йому чого не бракує.

— Обое — говорив — так є для мене добрі, що ліпших дядьків не бачив.

Томко виштував о те і се, вкінци сказав:

— Тепер знаю, через них перешлю тобі, що треба.

— Не роби того — відказую — до чого-ж се подібне?

А він зовсім не звертав на мене уваги; се робив він все тоді, мав який новий плян в голові.

Зачав отже вчисляти їмови все, що йому мали ми переслати. Піріг, в яким буде шнурова драбина і иньші малі предмети, віддасть йому Нат, мурин, що приносить їду. Мусить отже їм бути обережний, щоб при муринові не розломати шпрога, або кошик випорожнити. Предмет меншої ваги принесе дядько Сяляс в кишені свого плаща, відки їм мусить зручно їх витягнути. Дещо удасть ся нам може причіпати до тасьм, якими тітка привязує на плечах свою запаску, або може удасть ся нам всунути до кишені. Томко вчислив ті предмети, пояснив, що чого служать, згадав також про дневник, що має бути написаний кимсь на сорочці. Їм не багато розумів, о що ходить, але знаючи, що білі дядьки є второпнійші від нього, обіцяв зробити все після приказу. Їм мав у себе кілька тростинових дудок й тютюну, тож всі три накуривали ся доволі, а опісля пішли спати.

Томко був в знаменитім гуморі. Говорив, що ніколи в життю дядьків не бавив ся, що лиш така розривка є гідна второпного чоловіка і коли-б було можливе, то повинно ся продовжати ту хорошу розкіш на ціле житє, а наслідникам переказати обовязок: освободити їма з неволі.

На другий день рано пішли ми до шони, щоб сокирою порубати мосяжний ліхтар на кілька кусників, що їх Томко враз з ложочкою віддав до кишені. Відси пішли ми до муринської кухні; я говорив з Натом, щоб відвернути його увагу від Томка, що вложив куснє ліхтаря до кишені, що був приготований для їма. Були ми цікаві, як нам удасть ся послатка.

Пішли ми з Натом до арештанта і пересвѣдчили ся, що все їм мало знаменито: їм вкусив хліба і мало що не виломив всіх зубів. Піриг не могло удати ся, признав се Томко.

Ім не дав того пізнати по собі, але опісля був обережніший і ніколи не взяв хліба до уст, поки не випробував його ножем.

Коли станули ми в будці їма, нараз з під ліжка вибігає в подскоках одна собака, опісля друга і так далі аж до одинадцять. Зробилося так тісно, що годі було де шпильці упасти. Ми забули заложити дверий, що вели з подвіря до шопи. Мурин Нат крикнув в роспуді: "чари", сів на землі між псами і зойкав, мов на смертній постелі. А Томко отворив скоро двері на розтвір і кинув на подвіре кусень мяса з їмового обіду. Собаки кинули ся за мясом, мов бішені. Томко вийшов за ними, а за кілька хвиль повернув, замикаючи одні і другі двері. А тепер зачав гладити Ната по волосою і штатці, чи йому знов що не привиділо ся... Нат хлінав очима і говорив тремтячим голосом:

— Ви скажете знов, що я дурний... Але най паду тут трупом, як не бачив я в тій будці зі сто... а може з міліон собак, чи самих чортів... Я бачив їх... і чув... їх було всюди повно...

А Томко:

— Знаєш, я тобі скажу, що мені здасть ся. Ті страхи тому нападають на тебе тут, що вони с голодні... А ти повинен для них спечи такий пиріг, що то його умисно печуть для страхів.

— А деж я умію спечи пиріг для страхів? Не знаю, як се робить ся... Не чув я ніколи про такий пиріг.

— Га! трудно! Як не знаєш, то я вже сам спечу.

— Ох, золотий панпчу! Ви спечете? Цілувати-му саїди ваших ніг!

— Будь спокійний, спечу. Зроблю се для тебе, бо ти був для нас чемний і позволив побачити того муріна. Але памятай! Треба бути вельми обережним. Коли сюди прийдемо, то оберни ся до нас плечима; як нести меш миску з пирогом, то не заглядай до неї, борони Боже. Не диви ся на їма, коли він возьме миску до рук, бо може стати ся нещастє. Особливо не дотикай ся тих річій, що будуть приготовані для страхів.

— Не дотикати? Я мав-би їх дотикати? Що ви говорите? За жадні скарби!

РОЗДІЛ XV.

Послідна сорочка! — "Конець світа". — Тітка Сальця хоче з нас шкіри дерти. — Печемо пиріг.

Потребуючи всіляких предметів до виконання уложеного пляну, по-

бігли ми на мале подвірє, де кидали старі черевики, розбиті пляшки, побите скло, кухонні бляшані начиння й інші річі. Тут ми вийшли на двору раву мідницю, в котрій мали ми снечи пиріг.

Томко найшов кілька нових, добре заострених цвяхів, підвів мене з радістю, говорячи, що вони здадуться їм до того, щоб ними їм написав на стіні своє ім'я й історію свого страждання. Сейчас вложив Томко до бічної кишені фартушка тітки оден цвях, другий вложив до кишені дядькови за стяжку коло капелюха, бо діти сказали нам, що родичі в час по сніданю підуть відвідати мурнина. Перед сніданем вложив Томко ложочку до чималої дядькової кишені; опісля ожидали ми спокійно тітки.

Вкінці прийшла зігріта, червона, в лихім настрою і ледви дихаючи відмовив молитву перед їдженєм, зачала "воснні кроки".

— Перевернула я цілу хату, заглянула в кождий куток і не могла поняти, що сталося з другою сорочкою.

Серце так сильно затовклося в мені, що аж упало між легкі, у трубу й прочі внутренности. Я гриз якраз тверду шкіру з хліба і майже її вже туй-туй ликнути, коли кашель заступив їй дорогу і так одірвав шкірку, що вилетіла з уст, мов з катапульки, перелетіла понад широкі стіл й ударилася в око одну дитину. Дитина зверещала мов би її хто обляв окропом і зачала молотити ноженятами. Я здурнів, а Томко почував по самі вуха. Чверть хвилі тревало замішане, в часі котрого, казали, було можливо, то був би я вискочив з власної шкіри й утік, де мене не несуть очі. Коли трохи успокоїлися, сидимо з невинними мінами, а дядько Сіляс говорить:

— Я також не розумію, що з нею могло статися, се цікаве. Знаю дуже добре, що зняв її з себе, бо...

— Одну маєш на собі, а не дві. Знала я з гори, що се сталося. Знаю, що ти зняв її, але її нема. Тобі, як бачу, годі настачити сорочку, а що ти з ними робиш — не вгадаю. Здасться мені, що чоловік в твої віці повинен пам'ятати о своїх річах.

— Без сумніву, Салюсю, я роблю, що можу: стараюся пам'ятати о своїх річах. Але бачиш — в тім случаю не я оден винен. Сама знала, що я тоді лиш бачу свої сорочки, коли їх бачу, а признаєш, що з нею не згубив я жадної.

— То зовсім не твоя заслуга, тай не маєш чим хвалитися. Казали, що був міг, то згубив би. А впрочім не лиш сорочка пропала, пропала й

кож ложочка. Було їх десять, а тепер є дев'ять. Може собаки подерли сорочку, але чейже ложочки не взяли. Я того певна.

— А може ще що пропало?

— Нема шість свічок. Але свічки могли з'їсти щурі; я певна навіть певна, що се вони. А навіть дивуюся, що не з'їли дотепер цілого дому, разом з нами і що не порозносили округи по дірах, бо тих дір всюди повно... Все збіраєшся заткати їх, закігувати — а на проскті все кінчить ся. Коли-б не були дурні... себто щурі... то спали би у твоїй кучмі, а ти того не побачив би.

— Правда, Сальцо, давно вже треба було позатикати ті діри. Но але я вже певно завтра се зроблю, побачиш.

— Чого-ж маси спінити ся? Можеш се зробити за рік, за два...

В тій хвилі вбігас мурника:

— Прошу пані! Нема одного простирала!

— Якто! нема?

— Но, то нині сейчас оглянү діри — говорить дядько.

— Пощо? На когоч в такім разі зложимо згубу простирала. Де-ж воно поділо ся, Лізо?

— Або я знаю, прошу пані... Ще вчера лежало в шафі, на полиці, а нині його нема...

— Конець світа! Перший раз в житю бачу щось подібного... Сорочка, простирало, ложочка, шість свічок...

— Прошу пані — впадає молода покоївка, мурника — мосяжний ліхтар десь затратив ся.

— Забирай ся відси, ти дурна козо, бо відру з тебе шкіру!

Була гнівлива. Я зачав поглядати на двері, думаючи, що найліпше буде, як нишком утічу й драпну в ліс, поки не розійдуть ся хмари. Тітка лютила ся і гнівала, не маючи з ким воювати, бо сиділи так тихо всі, мов миш під мітлюю.

Нараз дядько Сіляс сягнув до кишені, памацав там ложочку, що його незвичайно здивувало. Тітка Сальця роздимала рот, піднесла руки в гору, а я волів був находити ся під той час в Єрусалимі, або ще й далі. Однак довго годі було мати таке балкане, бо тітка говорить з уданим спокоєм:

— Того я сподівала ся. Деж могла-б бути ложочка? Розумієть ся, що в кишені. Може бути, що всьо проче там найдеть ся. Що робила ложочка в твоїй кишені?

— Справді не знаю, Сальцо, не знаю — оправдував ся і так мене знасш? Таж я сказав би тобі сейчас. Читав перше Св'яте Письмо, хіба отже через неувагу вложив ложечку до кишені сто Біблії... Так, так мусіло бути... Бо сама поглянь: Біблія в кишені нема! Піду й пересвідчу ся, коли Біблія лежить там, де я її читав, се буде знак, що її я не вложив до кишені, а як її не вложив до кишені то мусів вложити ложечку, бо коли ложечка є, а...

— А дай мені св'ятий спокій — перервала нетерпеливо тітка йди, шукай, переконай ся; тай ви всі забирайте ся і не обліжайте мене, поки я гнівна.

Виходимо з кімнати, дядько бере капелюх і... на землю із ступи падає цвях. Дядько мовчки підніс його, положив на коминці і кімнати Томко се бачив, а маючи в св'іжій пам'яті пригоду з ложечкою, гнів рить:

— До нічого посилати дядьком. Він до того не надасть ся. Але тою ложечкою, то прислужив ся нам несвідомо. Ходім зато перабачити діри.

А чимало було їх в коморі й пивниці, тому трудили ся ми дві години. Сповнили ми все порядно й тревало, забили щільно чопами й ри, а опісля позаливали смолою, як се робить ся на кораблях. Наслухаємо на сходах чийсь кроки: гасимо отже свічку і очідаємо. По годині входить до пивниці — дядько! Свічку держить в одній руці, а в другій чопа до затикання дір. Іде, схиляеть ся, заглядає до одної діри, другої, обійшов всі почерзі. З його очий видко, що о всім иньшим думав але не о щурах. Станув опісля на середині пивниці, думав і думав і зі свічки капає і капає. Вкінці поліз сходами в гору поволи і брав говорити мов кризь сон:

— Ані руш годі мені пригадати, коли то я се зробив! Тепер маю сказати Салюсі, що то не моя вина, що се не щурі... Но, та щурі тим... Чи скажу чи ні — все одно...

І мимрив щось під носом, поліз по сходах — а ми за ним. Старий який був се добрий чоловік!

Томко журился дуже, як ми собі порадило з ложечкою, але "конечно" була потрібна, ломав отже собі голову. Коли найшов ся собі, сейчас сказав нам, що маю робити. Приходимо опісля до кімнати стаємо над кошичком, де лежали ложечки й очідаємо тітки. Коли

ша, Томко числить ложочки, перекладаючи їх з одної сторони на другу, а я обережно всуваю одну в рукав. Тоді Томко говорить:

— Тіточко, перечислив я ложочки, є всіх дев'ять.

— Забирай ся й не нудь мене. Сама я їх числила, а було десять.

— Тіточко, я числив два рази й випадало лиш дев'ять.

Хоч була дуже нетерпелива, однак прийшла ще раз перечислити. Кожий зробив би то само.

— Правда! — закликала. — Лиш дев'ять! Щож то є? Ні, не може буги, раз ще перечислю.

— Тоді я зручно підкладаю десятку, що була в моїм рукаві, тітка числить ще раз і ніби байдужно говорить:

— Ми перше помилили ся. Десять було і десять є.

— Чи справді, тіточко? — питає Томко. Мені здасть ся, що ні.

— Ти бачив чейже, що я числила.

— Бачив, та...

— Но то перечислю ще раз.

Тоді я знов нишком беру ложочку і при численю випадє лиш дев'ять. Тітка аж затрясла ся з гніву, але все числить раз, другий, третій й десятий, аж дійшло до того, що вже кошик числила місто ложочки і випадало всїяко: то дев'ять, то десять. Хапнула отже кошик і кинула ним до землі так, що кіт, що спав на вікні, зірвав ся і утік. Опісля казала нам забирати ся і дати їй сьвятий спокій.

— Як мені котрий перед обідом навинеть ся під руку, то шкіру відру.

При відході вложили ми ложочку до кишені її фартуха — і так їм найшов її вкупі з цвяхами і сливками, що ними тітка навантажила кишеню.

Томко був певний, що нам удало ся знаменито, бо тепер, коли-б жите тітки мало залежати від перечислення ложочок, то їх не буде числити і не повірять навіть тоді, коли не ошибеть ся в рахунок.

Тої самої ночі положили ми простирало на своїм місци, а витягнули друге з другої шафи. Опісля положили на своїм місци, а взяли перше. В той спосіб довели ми до того, що тітка не знала, кілько властиво має простирал. Сказала навіть, що для неї все одно, що не думає загризти ся на смерть для дурних кількох простирал, що волить умерти, чим обчисляти.

Завдяки собакам, щурам й подвійному рахункови, мали ми сороч-

ку, простирало, ложочку й свічки. Що до ліхтаря, то се був якийсь невідомий предмет і ми знали, що о нім небавом забудуть.

Але за то з пирогом було чимало клопоту: треба його було вийти в лісі. Три мидниці муки вийшло на той пиріг; притім попарили руки й наликали ся диму.

Слідуючої ночі подерли ми у Їма простирало на вузкі паси, і витягли з них такий шнур, що можна-б на нім повісити ся.

Дарма! Драбина не могла влізти ся в пиріг: можна-б було вийти з неї і схати її в сорок пирогів і ще лишило-б ся щось на росі і на вогні. І справді: треба було викинути частину драбини, а шкода, бо шнур був хороший. Остаточо спекли ми пиріг не в мидниці, бо в огні відпало дно, але у ванні. Так отже Їм мав всю, що було потрібне для порятунку арештанта. Коли був вже сам, розлупив пиріг, драбину сховав у шафу, а шнур, на одній цинової тарілці видрапав трохи чертин й кривульок і вийшов кинув тарілку кризь вікно.

РОЗДІЛ XVI.

Новий клопіт. — "Мертва скала". — Приятель самотного. — Приманчивий цвіт.

Дуже багато роботи мали ми з шилою і перами; сам Томко знавав, що напись буде зовсім проста: видрапана на стіні. Але та напись була після Томка конечна.

Коли отже Їм і я працювали над заостренем пер, що їх він зробив з кусників поломаного ліхтаря, а я з ложочки, Томко зачав укладати напись, що нею мав Їм зобразити свої терпіння. А що їм не знав був Томко зажурений рішив сам начеркнути букви вуглем, а проче мав конати Їм. Думав я, що того вистане, аж Томко кличе:

— Забув я про найважнійше: напись не може бути написана дошках, стіни тюрми мусять бути з каменя, а зойки тюремника не можуть відбивати ся лиш о мертві, нечулі скали. Постарасмо ся о скалу.

— Вже знаю. Треба принести камінь, а при однім огни спечи дві печені. Біля млина лежить млинський камінь. Мусимо його приїхати. Їм випише на нім свої стражданя, а ми острити-мемо на нім пер шилку.

Хороша се була гадка, але камінь був таки тяженький і треба було його прикотити. Забрали ся ми без перешкоди, але нелегко було

тити камінь по нерівній дорозі. Мимо наших зусиль, не були ми в силі запобігти тому, щоб від часу до часу не перевертався, що нам раз-враз грозило утратою ніг. Томко годився з думкою страчення одної, але я волів мати обі.

Б половині дороги, коли ніг лився з нас струсю, а руки й ноги відмовляли послуху, мусіли ми прикликати Іма, що виліз дірою і поміг нам прикотити камінюку.

Наш підземний перехід був досить великий, але все таки не такий, щоб крізь нього можна було пересунути камінь, мусів отже Ім ризиком його поширити. Опісля Томко начеркнув цвяхом букви, заставив Іма, щоб ті букви викував на камені, дав йому цвях, місто долота. Казав йому кувати, поки вистане свічка, а опісля схвати камінь під сінником і положити ся на нім спати. Коли при нашій допомозі Ім заложив ланцух на ногу від ліжка. Томко спитав:

— Чи ти є павуки, Ім?

— Ні, Богу дякувати, ні одного.

— То нічого! Постарасмо ся о кілька.

— Паничу, а по що? На що мені павуків? Я бою ся.. Для мене павук а таракхавець — то все одно.

Томко трохи подумав і говорить:

— Знаменито! А де-б ти його держав?

— Кого?

— Таракхавця...

— Боже милосерний, а ви що говорите? Таж, колиб зі мною мав сидіти таракхавець, го я головою вибив би діру і утік.

— Е! Ім, так тобі здасть ся. З початку бояв би ся таракхавця, а опісля він був би ласкавий...

— Я мав би його освоювати?

— Навіть дуже легко. Коже звівра показує вдячність за пестоці і не робить кривди тому, хто ним піклується. В книжках пишуть широко о тім. Стрібуї: що-ж тобі се зашкодить? З початку буде трудно, а опісля побачиш: привяжеть ся до тебе, не відступить тебе на крок, спати-ме з тобою, а навіть позволить вложити свою голову у твої уста.

— Мій паничу, мій красенький, нехай панич того не говорить! Не можу навіть слухати... Що? Таракхавець має мені дозволити, щоб я його голову вложив собі в уста? Мені дозволить? Що ж то? ласку ме-

ні робить? Ого! почекає він, нім я його попрошу о позволеня. Скажеш мені зі мною? Не хочу! не хочу!

— Май розум, їм! Кождий тюремник мусить мати якусь уласну славу, не звіря, а як ніхто дотепер не стрібував освоїти тарахкавця, то дай тебе буде більша слава. Побачиш, їм, цілий світ знати-ме про тебе.

— Ну, паннчу, дякую за славу! Як тарахкавець ужалить, то ти слави не загоїть ся. Ні, ні, не хочу.

— Ах, їм, чи пробувати навіть не можеш? Я хочу, щоб ти лиш пробував. Не удасть ся, то ні...

— Певно, що не удасть ся, як мене ужалить тарахкавець. Ні, паннчу, зроблю всьо, що кажете, лиш щоб не була се така дурниця... А як мені принесете тарахкавця і скажете освоювати то утічу. Побачите, що утічу... Без писаня і драбнини.

— Но, то вже добре, коли ти такий упертий, то вже ні... Не хочеш тарахкавця, то принесемо тобі кілька ящірок, а ти нанизаєш їм на хвості гузиків, та нехай удають тарахкавців.

— Я і того паскудства не в силі знести, але коли без них годі, то нехай... Принесіть... Коли-б я був знав, що то тільки клопоту з тою тюрмою і тільки заходу....

— Розумість ся, що с захід і клоніт, коли всьо йде, як треба. Чи ту є шурі?

— Ні, я не бачив ні одного

— Як ні, то я тобі принесу кілька.

— Та я не хочу й шурів. Нема з ними ні хвильки спокою, то гризуть щось, то драпають, то бігають... а коли чоловік засне, то кусають по ногах... бо і се буває. Ні, як вже конче треба, то принесіть ящірки... я шурів не хочу. Що мені з них?

— Дай спокій, їм. Нема арештанта без шурів. Кождий має, тож і ти мусиш мати. Говорю тобі: нема ще приміру, щоб вязень не мав шура! Освоїш його, навчиш штук і побачиш: буде по тобі сьміло лазити, як муха. Але треба, щоб ти їм пригравав на якім інструменті, бо шурі пропадають за музикою. Чи маєш на чім грати?

— Маю гребінь й кусень палеру, ще й гітару з пірваними струнами. Не знаю, чи така музика їм подобаєть ся?

— Ще й як! грай для них, як умієш, се вистане для них. Треба тобі знати, що всі звірята люблять музику, особливо, коли вони в тюрмі, а музика повинна бути смутна, плаксива... А на гітарі з пірваними

струнами не всьпієш заграти щось веселого. Та їм дуже подобаєть ся, збіжуть ся, обступлять тебе, навіть вискочать на голову, щоби лиш слухати. Вачиш, так треба робити. Вечером, нїм положивши ся спати і рано, дуже рано, сядь на ліжку з похиленою головою тай зачинай перебирати по струнах, грай їм: "Вже пукло послїдне огниво"... се їх дуже розніжить, побачиш! Пограєш кілька хвиль і сейчас щурі, ящірки і павуки розніжать ся, повилазять зі своїх дїр і всі прилізуть до тебе. То буде доперва потїха.

— Для них може, але для мене нї. Коби я принайменше знав, на що се вам здало ся? Але трудно, як треба, то треба... Нехай собі! Позлазить ся гаде до мене, то принайменше в хатї не буде докучати.

Томко надумував ся хвильку, чи часом чого не забув. Вкінци сказав:

— Ще забув я одну річ, як здаєть ся тобі, їм, чи міг би ти плекати ту яку рослину, що її райський цвіт...

— Що до того, то не знаю. Ту темно, я на цвітах не розумію ся, а много з тим труду...

— Стрїбуй, що се шкодить? Се робили деякі вязні.

— Я гадаю, що можна ту посадити який бурак, може кропиву. Але клопоту буде чимало, а хїсна жадного....

— Пощо, паничу? Таж ту є води жерельної досить.

— Але вязень не може уживати жерельної води, мусить підливати слезами. Кождий так робить.

— Коли від води далеко скорше росте... А з тими слезами, то ще не знаю як...

— То не твоя річ. Поливай слезами і кнець...

— Побачите, що всьо піде на дурно... Відки я сліз возьму коли я ніколи не плачу?

Се пересвідчило Томка. Подумав трохи й сказав, що як вже не иньшу рослину, то цибулю мусить плекати. Обіцяв також зайти до муринської кухні, взяти кілька цибуль і вкинути до посудини, що в нїй приносили що дня каву для їма. Їм скривив ся дуже, коли подумав собі, як виглядати-ме кава з цибулею й нарікав, що має дуже багато до роботи: плекати райський цвіт, грати щурам, освоювати ящірки і павуки, острити перо, кувати написи, провадити дневник, одним словом, яко вязень, мав тільки праці й одвічальности, як ніколи перед тим. Нетерпеливий Томко зачав закидати йому невдячність.

— Хто — каже — лучасть ся тобі нагода, якої не має везення, прославити своє ім'я на цілний світ, переказати се потокам, а ти сього не цїниш? Стидай ся, їм! Я думав инакше о тобі.

Їм застидав ся, признав себе винуватим, обіцяв поправити ся, о після оба пішли ми спати.

РОЗДІЛ XVII.

Щурі. — Милі товариші. — Листи.

Коли ми встали раненько, побігли до найблизшого села, до вранниці, щоб дістати ланку на щурі; небавом мали ми близько п'ятнадцять великанських щурів, що їх укрили ми у великій клітці під ліжко тітки Сальці. Але малий Пельис найшов клітку, отворив дверцята, щоб пересвідчити ся, чи щурі вийдуть. І вийшли, що до одного. На хвилию входить тітка Сальця, а ми вертаємо з павуками.

Тітка стоїть на ліжку, верещить під небеса, а щурі роблять всьо, щоб її трохи розрадувати: скачуть по кімнаті, перекидають ся — чиста комедія! Перетріпала нас тітка прутом, тоді треба знов було ловити щурі, що були вже значно менші. Змарнувала ся наша праця з вини того малого горшкодрая.

А за те дістали ми павуків, мов на виставу. Наловили рівнож жаб, хробів і подібних животин і бажали також забрати з собою гніздо шершенів, але се не удало ся. За те ящірок, малих домашних вужів, гарно закрашених знайшло ся чимало. Всьо то впакували ми до мішка, занесли до своєї кімнати, а що тоді як раз вечеріло, тож пішли ми їсти по так мозольній праці.

По вечері вертаємо — і щож скажете? — Ані одного вужа! Мішок був зле завязаний і всьо порозлазило ся! Дуже ми не журили ся, знаючи, що далеко не полізуть, але найдуть ся десь дома. І справді! Кілька днів ніхто не міг скажити ся, що їх бракує. Висіли біля сволоків, лежали на полицях, а дуже часто лучало ся: падали в тарілку, або на шию тоді, коли їх зовсім не було потрібно. Та хорошо було з ними, тим більше, що ніколи не робили лиха.

Але хто прийде до кінця з тіткою! До всіх вужів, навіть до тих із золотими обручками чула омерзїне. Не могла їх знести! Як лиш вуж на ню упаде, то щоби не знати яку роботу сповняла, сейчас дасть драла! Ніколи в житю не бачив я такої вередливої жєнщини. А веренцала!

Певно було її чути на другім кінці світа. Жадного вужа не хотіла взяти навіть кліщами, а як бувало, намацала одного в ліжку, то підносила такий вереск, наче-б цілий дім палив ся.

Навіть тоді, коли вже від тижня не було в хаті ні одного вужа, то ще не була спокійна. Сидить, бувало і думас о чімсь — встане прийти й легенько залоскотати її пером по карку, то зірветь ся на рівні ноги, неначе-б хотіла вискочити з власних попчох. Цікава справді проява. Томко говорив, що то вже такі всі жінщини, що їх вже так сотворив, не знати на що, сам Господь Бог.

Менше о кулаки, яких нам тітка не жалувала, але мали ми чимало клопотів із збиранем вузів. Назбирали їх однак чимало, притім жаб, ящірок і всього иньшого. Що за милий куток була кімната їма, коли все в ній порозлізало ся. Їм не міг полюбити павуків, а що по всіх кутах було їх повно, тож бідний вязень не знав, де подіти ся. Щурі, вужі й млинський камінь гак наповняли ліжку, що сам не мав де спати. Все щось рухало ся, бо гаде й щурі ніколи не спали в одній порі, але по черзі. Як спали вужі, то щурі скакали, а як вони позасипляли, то вужі зачинали гарцювати. Все отже одні сотворіня лежали біля него й під ним, а прочі роїли ся за ним. Коли утікав перед ними й притиснув ся в якім куті, то тут ожидали на него павуки. Говорив їм, що коли удасть ся йому утічи з комірки, то вже за жадні скарби світа не верне до тюрми.

Минуло так три тижні. Через той час приготували ми все, що було треба. Сорочку післали ми йому, а їм за кожним разом, коли вкусив його щур, вставав з ліжка й живою кровю дописував кілька слів в своїм дневнику. Пера заострені, а написи кував їм поволи на камени: нога від ліжка була в половині перерізана, а трачовине з'їли ми оба так старанно, що дістали аж корчів жолудка. Видко: було се якесь нестравне трачовине. Але принайменше всього доконали ми, хоч всі три були страх змучені.

Дядько писав кілька разів до плянтацій під Новим Орлеаном, щоб властитель приїхав забрати собі невільника, але відповідь не надходила, бо не було на світі ані такого властителя, ані плянтації. Стануло на тім, що дядько думав оголосити в часописях і тоді пізнав я, що нема що тратити часу.

Тепер треба післати без'іменні листи — говорить Томко.

— По що? — питаю.

— Яко осторогу, щось буде. Такі остороги висилають ся вся, чейже біля замку мусить бути якийсь шпігун і він повідомляє нашого начальника. Є також звичай, що мати вязня замінює з ним одіж, а на лишають ся в тюрмі, а він утікає в жіночій одіж. І ми се робимо.

— Застанови ся, Томку! На що ми маємо остерігати, що на проноситься ся? Нехай вони мають ся на обережности й самі вислідять.

— Так повинно бути, але чи то можна на них спускати ся? Сачейже бачиш, як вони поступали собі від початку: ми самі мусіли їм робити. Такі легковірні! Коли ми їх не остережемо, то ніхто нам не перешкодить і ціла наша праця, всі наші засади пропадуть, не буде вражіння.

— Знаєш? Я волів би, щоб так було.

— Ти волів би? — згїрдливо спитав Томко.

— Я не накидаю свого погляду. Роби, як думаєш, я годжу ся на все. А як буде з женщиною?

— Ти нею будеш. Закрадеш ся ночью й украдеш одіне дівчини-муринки.

— Змилосерди ся! Таж завтра рано буде крику!

Вона певно иньшої одежини не має!

— Що-ж з того; тобі буде треба тої одіжи на чверть години, щоб ти всьпів підкинути без'імений лист під входові двері.

— Но, гаразд, возьму одіж й віднесу лист... Алеж, не міг би я його віднести у своїм одіню?

— Так, але тоді не виглядав би ти на слугу.

— Певно, що ні, але-ж ніхто не бачив би, як я виглядаю.

— Що-ж з того? Нашою повинністю є: виповнити все, що до нас належить, провадити цілу справу так, як її провадили знамениті й славіні вязні. А чи нас хто бачить, чи ні — се дурниця. Знаєш, Гуку, я думаю, що тобі не в голові засада.

— Но, не скажу вже ні словечка: переберу ся за дівчину. А хто буде мамою їма.

— Я! переберу ся в одіж тїтки.

— То будеш мусів лишити ся в тюрмі по утечі їма?

— Не на довго. Вишхаю одіне їма й положу таку куклу на дїжку. Буде се ніби-то мати, за него перебрана. А в тім часі їм убереть ся одіне тїтки і всі три разом утечемо. Властиво "спасемо ся утечію", се утікають хїба злочинці...

Написав отже Томко без'іменний лист, а я тої самої ночі украв одіж муринки, убрав ся і так вистроєний, пішов підкинути лист під головні двері входові. В листі було написано: "Позір! Ожидас вас велика неприємність. Уважно чувайте. Незнакомий приятель."

Слідуючої ночі ми прибили до входових дверей рисунок, начеркнений кровю, що представляв мертвецьку чашку на двох костомахах; а на задній стіні дому нарисував Томко велику домовину.

На цілу рожину папав такий великий страх, що чогось подібного я ще не бачив. Томко тішив ся, що йде добре.

— А то тому — говорив, — що ми сповняємо совістно свій обов'язок.

Але всьо ще не було зроблене. На другий день рано ми вже мали другий лист приготований, не знаючи, що з ним зробити, бо цілу ніч мав сторожити мурин і обходити дім довкруги, щоб до дверей ніхто не мав доступу. Томку зсунув ся на долину по громозводі, тай побачив, що мурин сидить на порозі й спить. Томко засунув йому лист за ковнір і вліз назад до кімнати. В листі було ось-що:

"Не зрадите мене: я ваш приятель. Банда опришків індійських хоче викрасти нині в ночі мурина, що є у будці. Ужили вони всяких способів, щоб вас перелякати, бо бажають, щоб ви не посьміли рушити ся з хати й перешкодити. Я належу також до їх банди, але маю Бога в серцю, бажаю їх покинути й знов почати чесне жите і тому зраджую вам їх пекольні наміри. О самій півночі увійдуть до кімнатки мурина. Я маю стояти на сторожі й давати знак свистуном, або забляти, мов вівця. Як вони заберуть ся розривати кайдани муринові, ви вибіжіть з хати, замкніть опришків на ключ, опісля витовчете до одного. Заклинаю: поступайте після моїх вказівок. Нагороди не жадаю, нахожду її у власній совісті, що хвалить мій поступок. — Незнакомий приятель."

РОЗДІЛ XVIII.

Комітет обережности. — Запаленє мозку. — Важні случаї.

Ми були в знаменитім настрою після спідання, бо всьо складало ся гаразд. Сідаємо до човпа, їдемо на рибу тай уживаємо сьвіта. Оглянули пором, що був ще добрий, перевели цілу днину на ріці і вернули домів аж на вечеру. В дома всі потратили голови, не знали, що з ними дієть ся. Ніхто нам нічого не говорив, казали нам лиш сейчас по вечері за-

бирати ся спати. І справді тітка зачала нас гонити спати, а де пої певности сама пішла з нами. Ледви нам зникла з очей, як до комори по їду, а оїсся до ліжка. Пів до дванайцяті устачаю, ко убрав ся в одїж тітки і вже мав виходити, коли нараз питає:

— А де масло?

— Є. Вложив я його між два житні коржі.

— Вложив й лишив. Ту нема масла.

— То обійдемо ся без нього.

— По щож маємо обходити ся. Біжи до комори, принеси мені, я тимчасом спущу ся по громозводі, випхаю соломою одіне їма, а оїс заблеу, як вівця. Ти будь готовий й не сиди довго в коморі.

Ми розійшли ся кождий в свій бік. І справді я забув масло і пішло там, де я його лишив. Беру його разом з коржами, гашу свічку і обережно сходами, щоб дістати ся до кімнати. Нараз двері відчиняє ся: тітка зі свічкою в руках. Чим мерщій вкладаю масло на голову, і капелюх і їду. Тітка побачила мене й питає:

— Ти був в коморі?

— Так.

— Що там робив?

— Нічого.

— Нічого?

— Нічого.

— Чого-ж ти там ходив в такій порі?

— Не знаю, тіточко.

— Не знаєш? Не плети нісенітниць, Томку. Ще раз питаю, що там робив?

— Нічого не робив... справді нічого.

Я гадав, що мене пустить: але тепер докруги неї творило ся много дивних річий, що підозрілим голосом сказала:

— Забирай ся до кімнати й сиди. Вже видко, щось вистрашало бо ходив там, де не мав нічого до роботи; мушу побачити, що ти зробив.

І пішла собі, а я мусів увійти до кімнати на долині, де о тій звичайно не було нікого. Але тепер було тут, мов в улію. Пятнадцятьох сусідів зі стрільбами. Аж мені зробило ся недобре. Всі сиділи розставлених в півколесо кріслах, розмовляли півголосом і видко

що удавали спокійних. Мені самому було п'яково, але що вони сиділи в капелюхах на голові, тож і я не збив свого.

З цілої душі бажав я повороту тітки й виходу з того арешту. Треба було вже дати спокій тим дурниціям й утіти разом з Їмом, нім догупають ся.

Тітка вернула і задавала мені всілякі питання. Не міг я на жадне дати вдоволяючої відповіді, тому вив ся я, мов пшкор. "А що? а де? а як? а чому?" Чую, що в голові мене перевертаєть ся, що робить ся мені горячо, а масло зачинає тонити ся під капелюхом і силыває аж поза вуха. Але то ще нічого; а коли оден з людей сказав: "Я тепер піду до комірки і там ожидаю му злочинців" — то так мною підкинуло, що мало що не упав з крісла, а масло текло щораз обильїйше по чолі. Коли тітка се побачила, збіліла, як полотно і закликала:

— Ой леле! а тій дитині що такого? Певно дістав заналеис мозку, таї в голові йому кишить!

Всі зривають ся з переляком, тітка здіймас мені капелюх з голови, на землю падають коржі, пливе решта масла, а тітка обнимас мене за шию, пригортає мене до грудий і кричить:

— А я так перелякала ся! Богу дякувати, що нічого! Думаю: знов яєсь нещастє, бо силлять ся вони без милосердя, одно ніколи не приходить... Ах, щоби то було, коли-б так мозок не масло. Чому ти не сказав мені, по що ходив до комори. Я була певна, що вже по тобі. Бери собі масла тільки, кілька хочеш. Но, а тепер лїзь до ліжка і не показуй ся аж до рана.

Одним скоком був я вже в кімнаті, опісля зсунув ся по громозводі і побіг до будки. Слова мені ставали в горлі, коли я розказував Томкови, що дієть ся; я казав, що нема ні хвильки до страчення, що дїм повний оружних людей...

Томкови засьвітили очі.

— Справді? А то знаменито! То нам удало ся! Може-б ще почекати*

— Не можна! не можна! — перериваю. — Де Їм?

— За тобою; мацай назад себе. Він вже перебраний і всьо готове. Сейчас підемо, а тоді дам знак...

Нараз почули ми кроки, що зближали ся до дверей. Якийсь голос говорив:

— Говорив я вам, що се за вчасно... Не прийшли, двері замкнені... Кількох з вас увійде до кімнатки й причаїть ся. Як лиш увійдуть, то

стріляйте... Прочі нехай розставлять ся, де можна... Небавом вони надійдуть.

Нас, входячи, не побачили, але що комірчина була невеличка, мало що нам не придоптали ніг. А ми чим мерщій під ліжко.

Їм виліз перший, я за ним, Томко на самім кінці. Коли ми вже в шопі — чуємо: хтось ходить під стіною. Томко шепотом каже нам, що коли почує, що кроки віддаляють ся, тоді маємо вискочити. Їм перший, я другий, він послідний. Прикладає ухо до шпари й чує слухує... Кроки, то віддаляють ся, то зближають ся... Вкінці трунув не Томко ногою, я тручаю їма і — висунули ся ми крізь навіс-отвір двері, здержуючи в собі віддих. Ідемо гусаком, були ми вже близько до горожі... вже по другім боці, коли нараз їм зачіпив спідницею за який прут... Шарпнув сильнійше, прут затріщав... зачинаємо утікати, на якийсь голос закликав:

— Хто там? Відказуй, бо стріляю.

Женемо, як вітер. За нами свищуть кулі, тай чути голоси:

— Вже є, се вони! Утікають до ріки! Гонїть їх! Спустїть собі!

Біжимо біля млина, вже нас доганяють, скручуємо в гущавину, де шаємо ся в задї...

Собаки зчинили такий брехіт, що страх. Пізнали нас тай пізнали далї. А ми чим мерщій до човна, впливаємо на середину ріки, причалюємо до острова, де укритий пором, а тамті бігають, кричать, чути клики, брехіт собак, вереск... А ми вже сидимо на поромі.

— Но, мій старий — кажу — ти знов свобідний і я вже востарив ся, щоб ти ніколи не був невільником.

— Але ви натрудили ся — каже їм. — Як ви всьо так обдумали так виконали... Ніхто не попав би на такий помисл. З вас золоті люди ці і мудрі яких мало!

А ми були дуже щасливі, а найбільше щасливий був Томко, бо він ля влучила його в ногу.

Та відомість нас засмутила. Рана болїла, кров текла і промовляв Томка в будці і зачали дерти на перевязки якусь сорочку, що її називали "князь".

— Давай сюди, я сам зроблю — сказав Томко. — Ви не маруйте часу... до тепер всьо йде знаменито. Утіклисьмо, аж любо... будемо шукати міром для потомства. Відпливаймо!

По кількох хвилях наради з їмом, кажу:

— Но, їм... скажи.

— Но, то скажу — відповів. — Бо я собі думаю так: Коли-б то він, Томко був увільнений з тюрми, а оден з нас ранений, чи він сказав би тоді: "Утікаймо! що мене там обходить, що ти ранений, що потребуєш лікаря? Сказав би так Соср Томко? Ні! А як ні, то чому-ж має то говорити їм. Ні, я відси не рушу ся, поки лікар не огляне ноги, хоч би я мав ту стояти пять або навіть сорок літ.

Я знав, що їм був лиш зверху чорний, а внутр був білий, як кожний з нас і я був певний рівнож, що він скаже то, що сказав, але Томко наробив крику й не казав нам йти по лікаря.

Супроти нашої рішучости Томко хотів відвзяти пором сам, але ми на се не дозволили.

Аж, коли він побачив мене в човні, сказав:

— Но, коли хочеш конче привезти лікаря, то скажу тобі, як се зробити: Увійди, замкни за собою двері на ключ, завяжи лікареви очі, скажи йому присягнути, що буде мовчати, опісля виведи його, обійди з ним кілька разів хату, скручуючи то на ліво, то на право, щоб він не зміркував, де його ведеш. Аж тої сїдай з ним до човна, лиш не пливи прямо, але крути ся трохи між островами... Кишені обмацай, чи не має при собі крейди або олівця; в таким случаю відбери, бо він міг би означити пором і тоді могли-б його скоро відшукати.

Я обіцяв сповнити його забаганки і поплив до села; а їм мав сховати ся в лісі, поки не від'їде лікар.

РОЗДІЛ ХІХ.

Лікар. — Дядько Сіляс. — "Сестра". — Тітка зажурена.

Лікар, немолодий вже чоловік виглядав на старого добрагу. Розказав я йому, що мій брат і я пішли вчора на лови, переночували на поромі, а коло півночи лучив ся нам немилый випадок, бо брат через сон порухав стрільбою, що вистрілила й зранила його в ногу. Просимо отже лікаря, щоб був ласкав оглянути його й о нічим не згадувати нікому, бо.. бо хочемо, щоб ніхто не знав про се.

— А відки ви?

— Ми сестринці Пельса.

— Знаю, знаю.

По хвилі каже:

— А скажи, яким способом пострілив ся твій брат?

— Снилось ся йому щось і... і стрілило...

— Гм! Дивний сон!

Взяв однаково свою ліхтарню, торбу із знаряддями і пішов. Побачив човен, скривив ся.

— На одного добре, але на двох небезпечно.

— Не бійте ся — кричу — нас було трох, а ми не бояли ся.

— Трох?

— Так, прошу. Я, мій брат і.. і стрільби...

— Ага! Стрільби. Гм! гм!

— Знаєш що? — сказав лікар. — Я сам попливу, а ти жди і бавляй ся ловами, або їди домів, щоб дядька упередити. Як бажаєш.

А однак я не бажав нічого. Лікар поплив, а я лишив ся.

— Буду тут ждати — думаю собі — але коли лікар верне й скаже, що ще раз мусить бути на поромі, то я поїду з ним, хоч би я й не вміє пливати. А на поромі звяжемо його, насильно задержимо й поведемо долі рікою. А коли Томко виздоровіє, то заплатимо йому то, що йому належати ся й висадимо його на беріг.

Поліз я між тертиці, щоб трохи задрімати. Коли я пробудив ся, почув: сонце вже високо над головою! Зриваю ся, біжу до дому лікаря, а він ще не вернув. Гм! — думаю — з Томковою ногою мусить бути лихо. Мушу бути сейчас на острові. Біжу, нараз на скрутї вулички зустрічаю дядька Сіляса, ще трохи, а був би йому головою розбив живіт.

— Томко! А ти де був, драбуго, так довго?

— Я, дядьку? Нігде не був, прошу! Я... то є: ми оба, я і Сід пішли за мурином.

— А деж ви загнали ся? Тітка о вас неспокійна.

— Без потреби! Нічого нам не стало ся. Ми побігли за людьми й баками й заблудили... А опісля... прошу... ага, опісля... здавало ся нам, що тамті відплили... на ріку, прошу, на ріку... Тому ми сіли на човен і поплили за ними... Пливалисьмо, пливалисьмо, поки не зустріли ся... А опісля бракло нам сил... Так... Тоді привязали ми човен і пішли на беріг, щоб розвідати, що ту чувати... Но, Сід побіг на почту, щоб довідати ся де-що, а я лишив ся... я лишив ся... я... прошу... думаю може найду... щось... їсти... А опісля... опісля прошу підемо домів. Поїмо домів.

Наслідком мого оповіданя мусів я йти з дядьком на почту по лист. Зовсім природно: Сіда не було, тільки дядько дістав лист. Чувати

на Сіда, а коли він, розумієть ся, не приходив, добряга старий говорить:

— Знаєш? Годі нам довше ожидати. Тітка буде журити ся нами.

Таж Сід трафить домів. Сідай зі мною, поїдемо.

Я пробував викрутити ся, обіщовав відшукати Сіда й вернути з ним. Нічого не помагало.

Коли ми заїхали перед дім, тітка побачила мене, зачала сьміяти ся, плакати, цілувала мене й питовхала, говорила також, що так дістане Сід.

В дома було повно гостей, сусіди з жінками, було повно, мов в улю. Баби верещали, а одна з них найбільше кричала:

— Знаєш, "сестричко" Цельс, я перешукала всі кути комірчини й пересьвідчила ся, що той мурин був божевільний. Я се сказала "сестрі" Доврайль... Сестро Доврайль, чи не говорила? Той мурин, кажу, то чистий варіят, кажу... Тими словами сказала. Не тільки вона чула; чистий варіят, я сказала. Зі всього видко, що варіят. Бо... той млинський камінь, приміром... Нехай мені хто скаже, чи чоловік при здоровім умі буде кувати якісь пісенітниці на камені? Тут: "пукло серце", а там знов: "трийцять сім літ", або: "правдивий син Людвіка" і т. д. Цілковитий варіят, кажу. Від того зачала я і на тім кінчу: варіят, гірший від Навуходносора... Кажу вам, чистий варіят...

— А бачила ти, "сестричко", ту шнурову драбину, скручену з лавів? — питає нані Доврайль? — по що йому треба було тої драбини?

— То само, як раз то само, слово в слово то само говорила я доперва "сестрі" Уттербак. Нехай сама скаже, чи не говорила? Поглянь "сестричко", говорю, на ту драбину. По що вона йому здала ся?

— А яким чином взяв ся там камінь, тай хто виконав діру, що?

— То само слово в слово я говорила, "брате" Миколо. Подай мені, прошу тебе, тарілку з сосом. А "сестрі" Дулях говорила я перед хвилию: яким чином взяв ся млинський камінь? І без помочи, знають паньство, без помочи! Отже ні! Була поміч, я кажу... чимало навіть було помочи... принайменше дванайцятьох людей помагало муринови.. Зі всіх муринів, що є тут, обдерла би я шкіру, щоб дізнати ся, хто помагав...

— Бо се й правда. Чотири тижні всі ваші мурини мусіли по ночах працювати? Бо, прошу тебе, та сорочка? Ціла записана тайним письмом африканським і писана кровю, не чорниллом! То не оден чоловік писав, принайменше десять. Тут велика мусить бути тайпа. Він мусів мати поміч.

— Розуміть ся, що мав! відозвала ся тітка. — Коли-б не в тій хаті послідних чотири тижні! Що ту творило ся! Страшно! В рук никло всьо, хоч стерегли ми в день й в ночі, я, Сілає і оба сестрінки. Зручійше не робили-б духи. Я навіть гадаю, що се духи коли собаки наші, найліпші в цілій околиці, не попали на слід. Ні, винохали. Виясніть се мені. Прошу. Хто се мені вияснить?

— Боже змилосерди ся, страшно жити в такій хаті!

— Певно, що страшно! Я така була перелякана, що бояла ся встати ся до ліжка, рушити ся з місця. До того дійшла я, вже мене дав розум. Мій Боже — думаю — на горі спять мої сестрінки. Самі. Так бояла ся я за хлопців, що... не сьмійте ся паньство, я замкнула на ключ. Кождий зробив би то само. Бо то з одної сторони страх, як скінчить ся, а з другої — чужі діти. Коли-б їм, хрять Господи, що стало ся! В страху чоловік не знає, що робить. Бо хоч то добрі діти, але все хлопці! Тож, якжеж не замкнути дверей, коли...

Ту забракло тітці голосу. Зором водила по присутних, а коли її погляд задержав ся на мені, мусів я тихесенько вийти з кімнати.

Вечером, коли всі роз'їхали ся, прийшов я до тітки й зачав розказувати, що вереск й стріли збудили нас, а позаяк двері були замкнені, а нам йшло о забаву, тому злізли ми по громозводі, а того вже не будемо робити. Опісля сказав я всьо, що говорив дядькови. Тітка простила мене, поцілувала і висказала свій неспокій о Сіда.

— Ах, нещасте... Вже майже піч, а Сіда нема... Що стало ся з твоїм хлопцем?

Бажаючи використати нагоду, зриваю ся й кажу:

— Тіточко, побіжу до міста й верну з ним.

— Ні, ні. Лишиш ся дома. Як Сід не верне на вечеру, то Сіда піде по нього.

І так стало ся; однак дядько вернув неспокійний, бо Томка то було відшукати. Тітка закурена заявила, що не піде спати, а сама поставить у вікні, щоб Сід лекше трафив до дому.

Щож мав я робити? Пішов спати; ледви положив ся, входить до ка Сальця з свічкою, накриває й обулює, мов мати. Так мені дивно зробило ся в душі, що не смів поглянути їй в очі. Сіла на ліжку, розказувала зі мною дуже довго, а все одно і то само.

— Де може бути Сід? Як тобі здаєть ся, Томку, де є Сід? Може

де зблудив, або захорував, а може утопив ся і лежить тепер мертвий, без ратунку?

Говорить, говорить, а рісні слези так течуть по її обличчю, що мені аж серце пукало з жалю. Потішаю, як можу, запевняючи, що над раном Сід певно верне; тітка голубить мене, цілує в чоло і каже мені ще раз повторити то саме, опісля другий, третій й десятий, бо слова мої приносять їй пільгу. Вкінці, забираючи ся до відходу, дивить ся мені лагідно в очі і говорить:

— Томку, двері не будуть замкнені, а хочби й були, то потрафил би вилізти крізь вікно. Але не роби того... що я був рішений вилізти, щоб щось розвідати про Томка і Їма, бо аж мене на ліжку підкидало, то по її словах не міг! Коли-б мені був хто не знати що давав, не був-биш пішов.

Тітка з повними сліз очима стояла все перед мною. Присягнув я собі щиро, що ніколи її не зажуру. Коли я пробудив ся, сіріло вже... Тітка сиділа знов, сиву голову оперла на руці і так заснула.

РОЗДІЛ XX.

Томко ранений. — Оповіданє лікаря. — Добрий мурин. — Сповідь Томка. — Тітка Поля. — Листи.

Дядько поїхав знов до міста, та не привіз жадної вістки про Томка. Сіли ми до стола смутні й задумані, ніхто нічого майже не говорить, не їсть, аж серце боліло, дивити ся на них.

Наконець відзиваєть ся дядько:

— Чи я тобі віддав лист?

— Лист? Який?

— З вчешної почти.

— Ні, ти не дав мені жадного листу.

— Ні? То мусів забути.

І зачинає глядіти по кпшнях, та в жадній не було листу. Пригадав собі вкінці, де його положив; пішов і дав тітці.

— Хвала Богу! Лист від сестри. Певно питає о своїх хлопців.

Волів би я під землю запасти ся... Але нім тітка всьпіла роздерти коверту, пустила його на землю, бо побачила крізь вікно то само, що і я побачив.

Томко Соєр на ношах, біля него лікар, опісля Їм в перкалевій спідниці тітки Сальці, зі звязаними руками, а далі повно людей. Сховав я

лист в куток і... драла. А тітка біжить до Томка, заливаєть ся слезами і кричить:

— Неживий, неживий! Знаю, що не живе...

А Томко порухав головою і щось зачав говорити.

— Жие — закликала тітка, підносячи руки до гори. — Богу дякувати.

І поцілувала його, скочила до дому, щоб застелити ліжко, даючи роботу кожному, кого лиш стрінула на дорозі.

Пішов і я за всіма, бо хотів знати, що зроблять з Імом; а старий лікар й дядько Сіяс пішли за Томком.

Ціла товпа була роз'ярена, дехто хотів сейчас повісити Іма на приміру всіх муринів. А другі говорили:

— Не робіть того. Не маєте права. Се не ваш мурин. Найдеть ся властитель і скаже вам заплатити за заподіяну кривду. Найбільш сподієні успокоїли ся, а Іма завели до тої самої комірчини, убрали його й його одіне і вложили на його руки ланцух, поки не зголосить ся Іма властитель, в противнім случаю продасть ся його на ліцитації.

По тих операціях понесли ся знов проклони і нараз появил ся Іма кар.

— Не кленіть, бо се добрий мурин. Коли я дістав ся на пором, мав найти хорого, був я в тревозі, що не дам собі ради без помічника. Тім, щоб лишити самого хлопця, не було й мови, бо він був в гарній видав ся й не позволяв, щоб зблизити ся до нього. Грозив, що, як назначу крейдою пором, то забє мене.. Бачу, що йому все гірше, шукую джу до переконаня, що треба пошукати якоїсь помочи. Нараз, кинув з під землі, стає біля мене мурин заявляючи свою готовість мені помагати. І поміг, зробив все, що треба було. Я додумав ся, що се мурин збіглець, тож не міг ся я рушити і мусів сидіти так день і ніч... Має кількох пацієнтів хорих на фебру, радо я їх відвідав би а тут... бою ся рушити, бо ще мурин утіче, а тоді відповідати му за нього. І мушу признати, що ніколи не бачив я другого муріна, щоб так доглядав хворих і більшє оказував йому привязаня, хоч через се наражав свою свободу. О! такий мурин, панове, варта тисяч долярів... но і того, щоб з ним гіднійше обходити ся.

Доперва нині рано побачив я кількох людей, що плили до берега, прийшли в пору, бо мурин спав. Перенесли ми хорого на лодку і поплили до берега.

Мурин не опирав ся, мовчав й поглядав на хлопця, чи не пробує ся... Добрий мурин... Треба його було звязати... на то нема ради... але не робить йому кривди.

— Лікар має рацію — сказав хтось — і мурина не треба кривдити.

Щоб злагодити долю Їма рішив я піти до тітки і розказати їй слово мову лікаря.

На другий день рано почув я, що Томко здоровий і що тітка пішла трохи задрімати. Рішив я тоді увійти до кімнати хорого і з ним обдумати дещо в який спосіб замилити очі тітці й дядькови. Але Томко спав; лице мав бліде.

Сиджу в кутку і чекаю, аж пробудить ся. По якімсь часі увійшла тихенько тітка. Я не знав, чи утікати, чи лишити ся, але вона сіла біля мене і зачала дещо говорити.

Вкінці Томко порухав ся, отворив очі, розглянув ся по кімнаті і говорить:

— Ага! то я в дома! Відки я тут взяв ся? Де пором?

— Не жури ся, всьо добре — відказую.

— А Їм?

— Безпечний!

— Гаразд! Знаменито! Тепер можемо бути спокійні. А сказав ти всьо тітці?

— Що, Сід? — спитала тітка,

— О тім, що ми зробили...

— О чім?

— Матінко Божа! Вони викрали! Оба! Що той хлопець говорить! Нещасте! Знов стратив притомність!

— Ні, тіточко, я знаю, що говорю. Ми освободили Їма...

Розговорив ся і розказав всьо; а тітка не здержувала його, тільки слухала з очима широко отвореними.

— Так, тіточко, — плів Томко — натрудили ся ми страх кілька тижнів в ночи, коли всі спали. Бо то, бачите, тіточко, мусіли ми всьо робити: украсти свічку, сорочку, спідницю, ложочку, ніж, бляшану форму, млинський камінь і проче. А як було нам трудно зробити пилку й пера й кувати напись. Але ми бавили ся знаменито! Мусіли ми також рисувати домовину й мертвецьку голову, писати без'именні листи, зсувати ся й видрапувати ся по громозводі, викопати підземний хідник,

скрутити шнур на драбину, переслати їмови ложочку і всьо... З їм менше клопоту, бо тітка занесла то в кишени свого фартуха...

— Справді?

— ... Наловили щурів, вужів, ящірок, щоб їм мав товаришів самоти... А опісля, як то тітка держала Томка так довго... з мисля капелюсі, ... мало що ціла напня праця не пішла на марне, бо люди ушли до комірчини, нїм ми з неї утікли. Бігли ми швидко, за нами чали стріляти і одна куля влучила мене в ногу і опісля сховали смічки корчах, собаки лишили нас в спокою, а ми човном поплили на штурм. І всьо нам пішло добре! А що? пописалисьмо ся?

Томко такий був великий, що хоч тітка йому грозила, то він не звертав уваги. Вона своє, а він своє. Вона ніби-то злостить ся, а плете і плете... Наконець говорить тітка:

— Тїше ся, тїште, але говорю, що коли вам захочеть ся ще опікувати....

— Ким? — питасть ся Томко здивований, перестаючи усяміт ся.

— Якто, ким? Розуміть ся, що мурином... О кїм иньшим могли я говорити?

Томко споважнів, дивить ся на мене й питає:

— Томку, чи ж ти не говорив мені, що всьо добре? Тож їм в свобідний?

— Їм? — кричить тітка — Їм мурин-збіглець! Певно, що в свобідний! Ще того бракувало! Зловили його, звязали, привели сюди і пер сидить в тій самій комірчині, о хлібі й воді, в кайданах й сидить поки не піде на продаж, через ліцитацію.

Томко зриваєть ся з подушок, сїдас випрямований на ліжку, і палають... кричить на ціле горло:

— Ніхто не має права його замикати! Випустити його! Сейчас випустити! Їм не є невільником! Він так само свобідний, як ми всі.

— Що се має значити, хлопче?

— То значить, тітко, що їм є свобідний! А як його ніхто не бодить, то я сам його випущу. Я знаю його і Гу... Томко, хотїв я сам знає його також. Тому два місяці стара пані Ватсон умерла і було стидно, що хотїла колись продати їма до далекої плянтації. Тому віщанку дарувала йому свободу.

— То по щож ви увільняли його з такими великими заходами, він був свобідний?

— Ту якраз ціла трудність! Се чисто-бабське питанє! Увільняли ми його, бо хотіли мати пригоди й поборювати небезпеки... І був би я на смерть йшов до ціли, був бим... на, маєш, тітка Польця!

І справді: Стоїть, "тітка Польця" в дверях, просто, мов тика, усміхнена, вдоволена й солодка, мов ангел, що навантажений тісточками. А нехай її... Тітка Сальця скочила до неї і мало її з сердечности голови не урвала. А я найшов собі безпечний сховок, під ліжком, бо був певний, що буде якась катастрофа.

Виставляю голову з під ліжка і бачу: "тітка Польця" увільнила ся з обіймів нашої тітки, станула над ліжком, глядить на Томка через окуляри, але так глядить, неначе-б бажала його втиснути ще глибше в постіль. Вкінци зачала говорити:

— Так! Сховай лице, Томку! Відверни голову! Я, будучи на твоїм місці, зробила-б так само, Томку!

— "Томку"... — підхоплює тітка Сальця. — Чиж його так хвороба змінила? Таж се не Томко, але Сід! Томку!.. деж він подів ся? Томку! Що йно тут був...

— Тут був Гук, не Томко. Так хіба хочеш сказати. Пізнаю його все й всюди. Дивіть на ню! Ще того бракує, щоб я Томка не пізнала! Вилази з під ліжка, Гуку!

Вилізаю. Дуже мені було ніяково. Хтож вискаже здивованє тітки Сальці, а ще більше дядька Сіляс, коли вернув домів і почув цілу історію. Слухав і не вірив... Цілий день ходив, мов замотиличений, а вечером на зборах вірних мав проповідь, що нею придбав собі велику репутацію, бо найстарші люди не могли зрозуміти ні словечка.

"Тітка Польця" розказала всім, хто я є, а я був приневолений оповісти всьо проче і пояснити обставини, серед яких я мусів удавати Томка Соєр, коли пані Пельпе...

Тут "тітка Сальця" перериває мені:

— Чому "пані"? Говори до мене "тітка Сальця",... Я вже привикла до того тай не бачу причини, чому инакше мав би ти мене називати.

Говорю далі, що коли тітка Сальця взяла мене за Томка, не міг я сего заперечити, знаючи, що Томко не буде гнівати ся, бо для нього всьо, що пахне якоюсь тайною, пригодною, є дуже приманчиве. Показало ся, що я мав рацію, бо Томко не тільки, що мене не зрадив, але навіть допоміг радо, приймаючи імя Сід й удаючи мого брата.

"Тітка Польця" потвердила слова Томка, що пані Ватсон дала свободу імови.

А тітка Сальця говорила:

— Томко перевернув цілий дім до гори ногами, щоб освободити вільного...

Тепер доперва зрозумів я чому Томко, вихований в так ~~жорстокому~~ домі, викрадав зі мною мурина!

Говорила ще "тітка Польця", що коли прочитала в листі від ~~тітки~~ що "Томко з Сідом приїхали" — сейчас собі щось покмітувала...

— Но, дивіть, паньство! Чиж могла я надїяти ся, що той драб ~~щось~~ щось вистригне! Зле, що його пустила самого, бо чейже знаю, що він пографить... Тому рада-нерада поїхала я в таку дорогу, щоб положити кінець справкам того драбуги... Ще й до того мусіла я їхати, бо не ~~дала~~ дала ся відповіді на мої листи...

— Ти-ж не писала до мене ані разу — перериває тітка Сальця.

— Як се? Два рази писала, питала прецінь, що значать ~~слова~~ "Сід і Томко в тут?"

Я не одержала жадного листу!

Тітка Польця поволи звертає свій погляд на Томка і торжественно й строго питає:

— Чуєш?

— Чую... но і що? — відказує надутий Томко.

— Скажи, палїгоне, що ти зробив з тими листами?

— Якими листами?

— З моїми. Як сейчас не скажеш, то я тобі...

— В кувфрі... Деж би вони мали бути, як не в кувфрі. Лежать нерухомі так, як їх я забрав з почти. Ані разу я до них не заглядав. Я не цікавий до чужих листів... Не віддавав я їх з огляду на тітку, бо тітка наробила-б крику... впрочім в листах не було нічого пильного...

— А ти відки знаєш, ти драбе? А де лист, що ним заповіла я свій приїзд? Певно і той також...

— Ні, той прийшов. Не читала я його ще, але він є. Будь спокійна.

Я і без того знав гаразд, що тітка Сальця не читала ще того ~~листа~~ і думав однак, що найліпше мовчати...

РОЗДІЛ ХХІ.

Торжество свободи. — Остаю з поважанем, Гун.

Коли ми лишили ся самі з Томком, питаю його, яку мав ~~ціль~~ ціль тим, що так мучив нас, хоч знав, що їм одержав свободу?

— Не розумієш того — поясняв Томко. — Я хотів, щоб ми поувільненню Іма поплили всі три з водою. Пригод мали-б ми досить, аж поувічненню подорожи, Ім дізнав би ся о своїй свободі й вернув би кораблем домів... Страчений час я був би йому заплатив. Упереджені о наших приїзді, всі мурини були-б зібрали ся і з музикою привели-б Іма до міста. Він був би героєм і ми!

Розумієть ся, що Іма сейчас випустили з комірки, а коли обі тітки і дядько дізнали ся від лікаря, як Ім печаливо заходив ся коло хорого Томка, зачали його годувати, поїти, не давали йому нічого робити, щоб трохи відпочав. Привів я його до Томка, що мусів ще лежати в ліжку і наговорили ся, аж лобо! Ім, незвичайно урадуваний, сказав до мене:

— А пригадуєш собі, Гук, що я тобі говорив ще у пані Ватсон? Говорив я, що маю на грудях чимало волося і що се щасливий знак... А що? чиж не мав я рації? Чиж не сказав я, що ще й колись буду багатий? Ні, Гуку, говори! Знаки є знаками: памятай собі!

Потім забрав голос Томко і говорив... говорив, намовляв нас, щоб ми накупили їди і ночью утікли щоб шукати пригод між Індійцями. Можнаб там побути кілька тижнів.

— Добре — відказую — та я не маю грошей, а з дому не дістану нічого, бо мій батько певно взяв мої гроші від судії і всьо пропив.

— Ні — сказав Томко. — Гроші є всі, шість тисяч долярів. Твого батька не було, доки я не виїхав.

А Ім сказав торжественно:

— І не буде його більше. Не верне.

— Чому, Ім?

— Менше з тим. Кажу тобі, Гук, що не верне. Памятаєш той дім, що його стрінули ми, пливучи долі водою? В тім домі був чоловік, прикритий з головою: ми гадали, що він спить. Я тобі говорив; не відкривай... Памятаєш? А я сам пішов і відкрив, а як ти хотів таки йти до нього, то я тебе не пустив... Памятаєш? Но... то значить... що можеш відібрати твої гроші, бо тим чоловіком був... твій батько...

Томко виздоровів, а кулю, що її виняли йому з ноги, носить на ланцюшку від годинника і все дивить ся, котра година.

Не маю більше що до писання; і я з того дуже вдоволений, бо: коли-б я був знав, яка то праця написати книжку, то був би не зачинав... Другий раз певно не зачну.

Здасть ся мені, що з виправи до краю Індійців нічого не буде, принайменше не тепер, тітка Сальця хоче стати мою матірю, се є взяти мене за свого сина й уцивілізувати мене. Чи видержу? Пробував я вже тих ласощів... пробував і... і...

Я скінчив.

Остаю з поважанем

Г У К.

PETER SLUSARCHUK
260 HANOVER ST.
BOSTON, MASS.

К І Н Е Ц Ь.

Ілюстрована Шевченківська Бібліотека

Хто любить поезії нашого великого поета Т. Шевченка нехай купить собі ті всі 24 гарні книжки за такі гроші а це пожалує.

1. — Причина. З 2 малюнками і портретом.
2. — Катерина. З 3 малюнками і портретом. . .
3. — Тополя. З 1 малюнком і портретом.
4. — Гайдамаки. З 15 малюнками і портретом.
5. Черниця Маріяна. З 1 малюнком і портретом.
6. — Утоплена. З 1 малюнком і портретом.
7. — Гамалія. З 1 малюнком і портретом.
8. — Сова. З 1 малюнком і портретом.
9. — Єретик або Іван Гус. З 1 малюнком і портретом.
10. — Невольник. З 2 малюнками і портретом.
11. — Наймичка. З 2 малюнками і портретом.
12. — Відьма. З 1 малюнком і портретом.
13. — Княжна. З 1 малюнком і портретом.
14. — Москалева криниця. З 1 малюнком і портретом.
15. — Варнак. З 1 малюнком і портретом.
16. — Титарівна. З 1 малюнком і портретом.
17. — Марина. З 1 малюнком і портретом.
18. — Сотник. З 1 малюнком і портретом.
19. — Петрусь. З 1 малюнком і портретом.
20. — Тарасова ніч. — Іван Підкова. — Перебендя. З 2 малюнками і портретом.
21. — Русалка. — Як би тобі довело ся. З 2 малюнками і портретом.
22. — Назар Стодоля. З 2 малюнками і портретом.
23. — Збірник дрібних віршів. З 7 малюнками і портретом.
24. — Збірник дрібних віршів, про Україну та козацтво. З 4 малюнками і портретом.

Всі 24 книжки за \$1.50.

КОБЗАР ТАРАСА Г. ШЕВЧЕНКА

Трете повне виданє з портретом поета і образками. — 560 сторін друку. — Не Українець той, в кого бракує на столі КОБЗАРА, що коштує в оправі з пересилкою лише \$2.50

UKRAINSKA KNYHARNIA
850 Main Street. Winnipeg, Man.

PETER SLUSARCHUK
188 FRIEND ST.
BOSTON, MASS.

Пишіть єще днесь по цінник
Висилкового Дому
Музичних Інструментів

Українська Книгарня висилає кожному на жадане даром. — Маємо заступництво першорядних чеських та заграничних фабрик.

СКРИПКИ.

Богато людей знає, чим в музиці суть скрипки. В нас отримаєте скрипки лише з найліпшого матеріалу, найкраще зладжені, через найбіглійших в тім ремеслі "майстрів" артистів. Базарові без вартісні скрипки і інструменти взагалі не держимо на складі.

Правдиві Італійські і Сицилійські гітари, Мандоліни Бандури,
і крайові Балалайки.

КЛЯРНЕТИ

Наші імпортовані клярнети суть найновіші і найдутших моделів вироблені найпрактичнішими майстрами.
Не треба тяжко дуги і за чистий голос не фалшивий гварантуємо.

Правдиві Оригінальні Віденські Гармонії

Виріб світової фірми
Ф. ГОХГОЛЬЦЕР, ВІДЕНЬ.

Найсоліднійший ручний виріб!

Чистий міцний голос, повна гарантія. Всі гармонії можна тримати на рамени на паску.

Переконайте ся, пишійть за нашим Великим Ілюстрованим Цінником або приходіть до нас на адресу:

Ukrainska Knyharnia
850 Main St. Winnipeg, Man.